

OZ-OZ O'RGANIB DONO BO'LUR

Donishmandlar bisotidan hikoyatlar, masallar, hikmatlar

Toshkent
Rafur G'ulom nomidagi
Adabiyot va san'at nashriyoti
1982

Tarjimon:
Shorasul Zunnun

So'zboshi va izohlar muallifi:
Saidbek Hasanov

Nashrga tayyorlovchi:
Naim Norqulov

Taqrizchi:
Nasriddin Muhammadiev

SO'ZBOSHI O'RNIDA

Sharq xalqlarining badiiy ijodi xilma-xil, ajoyib afsonaviy va tarixiy dostonlarga, masal va rivoyatlarga boy bo'lib, tematik jihatdan bir-birlariga chambarchas bog'langan. Bular o'z muxtasarligi, qiziqarliligi, ravonligi, ohangdorligi hamda didaktik ahamiyati, g'oyaviy mazmuni bilan xalq fikru zikriga yaqin bo'lgan asarlardir. Bularda feodalizm tuzumidagi haqsizlik va ado-latsizlikning oqibatlari fosh etiladi, do'stlik, birodarlik, mardlik, vatanga va xalqqa bo'lgan samimiy sadoqat motivlari ulug'lanadi, ota-ona bilan farzandning o'zaro mehr-muhabbati, qadr-qimmatini, insonning eng yaxshi olijanob fazilatlarini tarannum qilinadi.

Ma'lumki, Sharq xalqlari badiiy ijodida mushtarak hisoblangan bu yozma obidalar, ayni vaqtda qardosh xalqlar adabiyoti namoyandalarining asarlarida ham mazmunan bir-birlariga yaqin tarzda talqin etilgan. Shu bilan birga ularning ijod mahsullari faqat arab, fors-tojik tili vakillariga tarbiyaviy, axloqiy va estetik zavq bag'ishlabgina qolmay, balki turkiy xalqlar orasida ham o'zining katta ta'sirini o'tkazib kelgan. Ayniqsa, fors-tojik adabiyotining yirik vakillari Rudakiy, Firdavsiy, Sa'diy va Jomiy kabi siymolarning didaktik ruhdagi asarlari turkiygo'y mutafakkir shoir va yozuvchilarning bizga qoldirgan boy qo'lyozma meroslarida o'z aksini ijodiy takomil darajasida topgan. Bu esa o'z navbatida Sharq xalqlarining, ayniqsa, O'rta Osiyo xalqlari madaniyatining bir-birlari bilan yaqindan uzviy hamkorlikda bo'lganligidan dalolat beradi. Arab, fors-tojik va turkiy tillarga tarjima qilingan asarlar borasida ham shuni ta'kidlash kerak. Bunga, jumladan, qadimgi hind eposi «Pancha tantra» («Besh kitob») ravshan misol bo'la oladi. VI asrda sasoniy podshohlaridan Anushirvonniig buyrug'i bilan Hakim Burzoe «Pancha tantra»ni sanskrit (qadimgi hind) tilidan lahlaviy (qadimgi fors) tiliga tarjima qiladi. VIII asrda Ibn Muqaffa Burzoe tarjimasidan «Pancha tantra»ni arab tiliga tarjima qiladi. Bu asar O'rta Osiyo va boshqa joylarda ham shuhrat topib, bosh qahramonlarining nomi bilan «Kalila va Dimna» deb yuritila boshlaydi. Uning obraz va motivlari asosida yangi-yangi asarlar vujudga keladi (masalan, Rudakiy yaratgan «Kalila va Dimna» dostoni),

ayrim masal va hikoyalar folklor va yozma adabiyotda ishlanadi. «Kalila va Dimna» o'zbek xalqi orasida ham keng tarqalgan, bir necha bor o'zbekchaga tarjima qilingan, o'zbek folklori va yozma adabiyotida ma'lum iz qoldirgan¹.

Keksa sharqshunos va matnshunos olim Shorasul Zunnun tomonidan sharq qo'lyozmalarini uzoq yillar tavsiflash, o'tmishdagi mutafakkir olimlar va adabiyot namoyandalarining asarlarini saralash natijasida xalq rivoyatlari, ibratomuz hikoyalar, masallar va hikmatli so'zlarning eng yaxshi namunalari ushbu kitobda taqdim etiladi. Kitobxonlar bu xildagi badiiy ijod asarlarining bir qismi bilan «Toshkent oqshomi» gazetasining maxsus «Oz-oz o'rganib dono bo'lur» rubrikasi bilan bosilib chiqqan sonlari orqali tanishib katta mamnuniyat bilan qarshi olgan edilar.

Mazkur nashrga O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan qo'lyozmalar hamda turli davrlarda nashr etilgan litografik asarlar asos qilib olingan. Bular orasida Jaloliddin Rumiyning «Masnaviyi ma'naviy», Shayx Sa'diyning «Bo'ston», «Guliston», Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», Alisher Navoiyning «Xamsa», «Mahbub ul-qulub», «Lison ut-tayr», Mavlono Voiz Koshifiyning «Anvori Suhayliy», Faxriddin Ali Safiyning «Latoyif ut-tavoyif», Zayniddin Muhammad Vosifiyning «Badoe' ul-vaqoyi'», Abul Alo al-Maoriy, Abu Mansur as-Saolibiy kabi olimlarning asarlaridan namunalar bor. Fuzuliy, Mashrab, Huvaydo devonlaridan, «Kalila va Dimna»ning Toshkentda «G'ulomiya» matbaasi orqali nashr etilgan o'zbek tilidagi nusxasi, 1908 yilda Orenburg matbaasida bosilgan arab olimi Haddodning «Sevmak va uylanmak» nomli asarining A. Battol tomonidan tatar tiliga qilingan tarjimasi, 1909 yilda Bokudagi «Kaspiy» bosmaxonasida chop etilgan Ahmad Kamolni «Tarbiyaviy hikoyalar to'plami» asarining ozarbayjon tilidagi nusxalaridan ham namunalar keltirilgan.

Binobarin, kitobga kirgan hikoya, masal va hikmatli so'zlarning har biri o'z manbaiga ega bo'lganligi hamda mazkur asarlar ko'laminin kengligi nashrning ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Ushbu nashrning masallar bobidan o'rin olgan g'ayrat va mardlik haqidagi hikoyaning manbai Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston» asaridagi sakkizinchi ravzadan olinganligini misol qilib ko'rsatishimiz mumkin.

Yoki Xorun ar-Rashid xalifaligi davrida yashagan va hozirjavobligi bilan shuhrat qozongan qalandar Bahlul to'g'risidagi quyidagi mutoyibaning manbai ham Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston» asaridir².

Bahlulga dedilar:

— Basra devonalarini sanab ber.

— Ular son-sanoqsiz,— dedi u,— agar aqllilarini so'rasangiz, sanab beray, ular bir nechtagina xolos.

Aqlli deb bilgan har bir kishida,
Devonalikdan ham bordir bir asar,
Dunyo tashvishidan shu devonalik,
Soyasida faqat omonlik topar.

To'plovchi va tarjimon Sh. Zunnun yuqorida nomi zikr etilgan siymolarning asarlaridan mazmunli hamda didaktik ahamiyatga ega bo'lgan, badiiyatga boy jonli hikoya va masallarni tanlab olgan. Ularda xalq ijodidagi realistik allegoriyalarni eslatuvchi majoziy ma'nodagi hikoyalar ham anchagina o'rinni egallaydi. Hayvonlar tilidan so'z yuritilgan hikoyalar esa «Kalila va Dimna» asaridagi hayvonlar olamini eslatadi. Bu hikoyalar o'zining jonli obrazlari orqali mistik olamni emas, balki real

¹ Qarang: N. M. Mallaev. Navoiy ijodiyotining xalichil negizi. «O'qituvchi» nashriyoti. Toshkent, 1980, 107-bet.

² Qarang: Abdurahmon Jomiy. «Bahoriston». Sh. Shomuhamedov tarjimasi. «Yosh gvardiya» nashriyoti, Toshkent, 1979, 49, 88-betlar.

borliqni, sermazmun g'oyalarni ilgari suradi. To'plamdan didaktik hikoyalar, matallar va donolarning hikmatli so'zlari bilan bir qatorda ilg'or karashlar va umumbashariyat orzularini tarannum etuvchi she'riy aforizmlar ham joy olgan. Hayotdagi sotsial masalalar, axloqiy-didaktik mazmun she'riy aforizmlarda badiiy ravon va go'zal shaklda ifodalanadi.

Kitobning asosiy bobini turli ta'limiy-tarbiyaviy ruhdagi didaktik hikoyalar tashkil etadi. Shuning uchun ham ular ahamiyat va o'quvchilarga ta'sir kuchi nuqtai nazaridan birinchi planga qo'yilgan. Ularda nomus va poklik, inson va adolat, muruvvatliqlik va haqqo'ylik kabi ijobiy fazilatlarga zulm va qabihlik, tovlamachilik va poraxo'rlik, muttahamlik va riyokorlik kabi salbiy bid'atlar qarama-qarshi qilib qo'yiladi. Hikoyalarning markazidagi salbiy obrazlar hajviy momentlar orqali shunday fosh qilinadiki, kitobxon ijobiy va salbiy shaxslar o'rtasidagi farqni mulohaza qiladi, insonparvarlik, adolat va mehribonlik kabi insoniy fazilatlarning kamol topishiga ishonch tuyg'usi bilan qaraydi. Hikoya zaminidagi pandu nasihatlar asosida esa o'z dunyoqarashi va ruhiy tabiatidagi kamchiliklarni tuzatish uchun o'ziga ma'lum ijobiy xulosalar chiqarib oladi. Muhimi shundaki bu o'git va nasihatlar o'tmishdagi buyuk kishilar, ulug' mutafakkirlar va donishmandlarning tarixiy hikoya va hikmatli so'zlari orqali o'quvchi ongiga yetkaziladi.

Hikoyalarni diqqat bilan o'rganar ekanmiz, ularda klassik adabiyotimiz traditsiyalariga amal qilingan holda mazmun bilan shakl doimo hamohang bo'lib kelganligining shohidi bo'lamiz. Bu holni biz hikoyalarda keltirilgan misollarda ham, xalq maqol va masallarining o'z o'rnida ishlatilishida ham yaqqol ko'rishimiz mumkin.

«Er kishining ishi» nomli hikoyada bir viloyatning boshlig'i olim va fozil bir kishini tuhmat orqasidan qamoqqa olib juda ko'p azoblar beradi. Ma'lum vaqt o'tgach, zamonning zayli bilan haligi olim viloyat boshlig'i bo'lib qoladi. Odamlar olim kishi endi zolim boshliqdan intiqom olsa kerak deb o'ylaydilar. Lekin yangi boshliq eski boshliqni o'z huzuriga keltirib, unga ko'p iltifotlar va sarpolar kiygizadi. Xazinachini chaqirib olib, har kun yuz marta urgan kaltagining har biriga bir tangadan yuz tanga berishga va buni har kuni davom ettirishni buyuradi. Oradan bir qancha vaqt o'tgach, eski boshliq bu himmatga chiday olmay, vijdon azobida qiynalib qatl etishlarini galab qiladi. Lekin yangi boshliq unga yaxshilik qilishda davom etadi.

Hikoyaning boshlanishidagi «Yaxshilikka yaxshilik har kishining ishidir, yomonlikka yaxshilik er kishining ishidir» degan xalq maqoli hikoyaning mohiyatini ochib beradi, o'quvchining diqqatini panddagi asosiy masalaga jalb qilishga, o'zi uchun ibratli xulosa chiqarishga undaydi.

Shunisi muximki ushbu to'plamga kirgan hikoyalarning mazmunidan kelib chiqadigan xulosalar hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular axloq normalariga zid bo'lgan xasislik, molparastlik, ochko'zlik kabi jamiyatimizda uchrab turadigan jirkanch illatlarning oldini olib, ularni fosh etishda ham katta tarbiyaviy maktab vazifasini o'taydi.

Rudakiy, Firdavsiy, Ibn Sino, Nizomiy, Jaloliddin Rumiy, Fariduddin Attor, Nasriddin Tusiy, Sa'diy, Umar Xayyom, Yusuf Xos Hojib, Jomiy, Navoiy, Bobur, Fuzuliy, Mashrab, Huvaydo va boshqa mashhur shoir va olimlarning yuzlab asarlariga murojaat etilib, ularning pandnasihat, ta'lim-tarbiya va axloqodob mavzuida aytgan qimmatli fikrlaridan lavhalar keltirish orqali insonni ma'naviy va ruhiy go'zallikka undovchi hayot tajribalari zaminida bunyod bo'lgan hikmat maktabi bilan tanishtiradi.

Kitobda yunon va sharq mutafakkir olim, doiishmand va hakimlardan Arastu, Aflotun, Suqrot, Luqmon, Pifagor, Jolinus, Abul A'lo al-Maariy, Mutanabbiy va Haddodlar haqidagi hikoyat va rivoyatlarda ularning siyosiy-ijtimoiy, axloqiy masalalarga bildirgan munosabatlari misollar orqali yorqin ifoda etilgan. Kitobxon bu lavhalar va donishmandlarning bisoti orqali ilm va ma'rifat, bilim va zakovat, ilg'or ma'rifiy-ilmiy qarashlar, aql, idrok, baxt, odob, poklik, iffat, sabr-matonat va sihat-salamatlik haqida qimmatli ajoyib fikrlar bilan tanishadi.

Zakovat za farosat inson uchun eng qimmatli narsadir. Bu xislatga ega bo'lgan inson har ishda muvaffaqiyat hosil etadi. Olim Ahmad Javod bisotidan kitobda keltirilgan quyidagi bayt ana shu

xislatlarga erishmoqqa undaydi:

Bo'lsa, har kimga agar aqlu zakodin asar,
Qaysi bir ishga kirishsa, topmagay aslo zarar.

Luqmoni hakimga nisbat berilgan rivoyatlarning ayrimlari Alisher Navoiy asarlarida ham keltiriladi. Ular orasida kuyidagi yaxshilik va yomonlik haqidagi rivoyat diqkatni o'ziga tortadi:

«Luqmoni hakimning to'rt ming hikmatli so'zini qayd etganlar. Ularning to'rt so'zini saylab olganlar. Bu to'rt so'zdan ikkitasini doim yodda tutish, qolgan ikkitasini unutish kerakdir. Doim yodda tutish kerak bo'lgan ikkita so'zdan bittasi o'zining qilgan yomonligi, ikkinchidan boshqaning qilgan yaxshiligidir. Unutilishi kerak bo'lgan ikki so'zdan bittasi o'zining qilgan yaxshiligi, ikkinchisi boshqaning qilgan yomonligidir».

Luqmon kim bo'lgan, afsonaviy donishmandmi yoki tarixiy shaxsmi? Qadimgi yunon manbalarida va Yevropa adabiyotshunosligida bu rivoyatlar nega Ezopga nisbat berilgan degan tabiiy savollar tug'iladi. Navoiyshunos olim A. Abdug'afurov bu masalada rivoyatlar aslida yunonlik Ezop shaxsiyatiga aloqador bo'lganligi va arab manbalari orqali Luqmoni hakim nomi bilan bizga yetib kelganligini aytadi. Luqmon naqlarining ko'pchiligi aslida Ezopga taalluqli bo'lganligini, ularning har ikkalasida qandaydir yaqinlik va umumiylik mavjud-ligini rus sharqshunoslaridan K. Chaykin va I. Yu. Krachkovskiylar ham o'z ilmiy ishlarida ta'kidlaganlar.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki ushbu nashrda Sh. Zunnun manba'lardan rivoyat, maqol va hikmatlarning bir qismini aynan o'zini hech o'zgarishsiz keltirsa, bir qismini ijodiy ishlab hozirgi o'quvchi uchun tushunarli tilda bayon qiladi.

Ulug' arab shoiri va mutafakkiri Abul A'lo al-Maariyning kitobga kirgan axloqqa doir qarashlari katta e'tibor kasb etadi. Uning fikriga ko'ra, yaxshilik ham, yomonlik ham kishi tabiatida mavjuddir, ularni xudo bilan bog'lash uchun hech qanday zarurat yo'q. «Kishilarning tabiati o'z ehtiyojlarining qondirilishini talab etadi, bu ishda kishilar tug'ma hislariga qarab amal qiladilar. Modomiki yomonlikning asosi kishilarning tabiatida mavjud ekan, biz bu ishda kishilarni ayblay olmaymiz»³. «Yaxshilik uchun yaxshilik qilish fazilatdir»— Abul A'lo al-Maariyning shiori ana shundan iborat.

Ushbu kitobdan o'rin olgan Maariyning quyidagi lavhasidan havoyi nafsga, nafsoniyat va ehtirosga berilib ketishning xatarli ekanligini, bu hislar kishilikning dushmaniga aylanib ketishini ko'rish mumkin:

— O'zingga xayrlikni, baxt-saodatni istasang, ichkilikni tark qil, chunki ichkilik Od va Yaman qabilalaridek quvvatli va madaniyatli xalqlarni xarob qildi.

O'rta Osiyolik yirik olim va shoir Abu Mansur as-Saolibiyning barakali ijodiga nazar solsak fanning turli sohalariga doir yozilgan asarlari qatorida «Kitob ul-lutf va latoyif» (Donolik va donolik bilan aytilgan so'zlar kitobi) alohida ahamiyat kasb etadi. Bu kitob mashhur kishilarning hikmatli so'zlarini o'z ichiga olgan bebaho manbadir.

Xususan Abu Mansur as-Saolibiy aytadi:

— Har bir kishi o'ziga qarab ta'rif qilinsa, qilgan ishiga qarab tavsiflanadi, maqталadi. Fazilat nasl-nasab bilan emas, aql, adab bilandir. Va'dasiga vafu qilgan, bergan so'zining ustidan chiqqan kishining qadr-qiyamati ortadi. Sukut donolik va ziyraklikdan, rostgo'ylik va to'g'rilikdan darak beradi Boshqalarning fikrlarini so'ramasdan, ular bilan maslahatlashmasdan o'z ra'yi bilan ish qilgan kishi oqibatda xorlanadi...

Yaxshi ta'lim va tarbiya kishining barcha xatti-harakatlarida, kundalik hayotida sezilib turadi. Uning fazilati, ulug'vorligi, qadr-qiyamati, donoligi va ziyrakligini ijtimoiy hayotga bo'lgan munosabatlarida yorqin namoyon bo'ladi.

³ S. Sh i r o y a n. Ulug' arab shoiri va mutafakkiri Abul A'lo al-Maariy. Toshkent, 1956, 41-bet.

Buni o'zbek adabiyotining yirik vakillari Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburning ushbu kitobda keltirilgan ijod durdonalari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Bu ikki ulug' ijodkorning falsafiy-didaktik xarakterdagi asarlarining o'zaro hamohangligi, mazmun bilan shaklning bir-biriga uzviy bog'liqligi ajoyib hikmatli so'zlar misolida keltiriladi. Bu hikmatlar kitobxonni chuqur fikr yuritishga undaydi, uni tarbiyalash bilan bir qatorda, zehni charxlashga xizmat qiladi:

Bu gulshan ichraki yo'qtur baqo guliga sabot,
Ajab saodat erur chiqsa yaxshilik bila ot,

Alisher Navoiyning xalq orasida keng tarqalgan ushbu hikmatli so'zi tagida chuqur mazmun yashirinib yotadi⁴.

Zahiriddin Muhammad Boburning ushbu nashrdan o'rin olgan quyidagi hikmatli so'zi esa Alisher Navoiy aforizmiga tatabbu' qilib yozilgan ajoyib asar namunasidir.

Xulqungni rost qilg'il har sorig'aki borsang,
Ahsanta der bori el gar yaxshi ot chiqarsang⁵.

Bobur Navoiyning yuqoridagi fikrini rivojlantirib bu dunyoda, xalq, bashariyat uchun xizmat qilgan haqiqiy inson nomigina el-yurt va vatan oldida e'zozlanadi va barhayot yashaydi degan fikrni ilgari suradi.

Ko'rinib turibdiki, mazkur har ikkala asar mavzuning yaqinligi, shaklning birligi va muammo yechish uslubidagi yagonalik bilan bir-birlariga mos bo'lgan o'lmas asarlardir.

Ushbu kitobga kirgan hikmatli so'zlar, turli didaktik ruhdagi rivoyat va hikoyalar, donolar bisotidan olingan durdonalar bularning hammasi xalq boyligi, uning bebaho xazinasidir. Albatta ularning har biri o'z manbaiga, o'zining sohibiga ega. Donolarning asrlar davomida inson va uning tabiatini kuzatish va o'rganish natijasida orttirgan boy tajribalarini xalqqa yetkazish va yosh avlod tarbiyasiga xizmat qildirish bizning muqaddas vazifamizdir.

Saidbek Hasanov,
filologiya fanlari kandidati

⁴ Bu muammodagi so'z o'yinlariga muvofiq «saodat» so'zidan «ot» so'zini chiqarib tashlasak «Sa'ad» so'zi kelib chiqadi. Bu o'rinda muammoni isqot (harflarni chiqarib tashlash) amali qo'llanilgan. Alisher Navoiy bu muammo orqali hayotda barcha mavjudot o'limga mahkum, lekin xalqqa haqiqiy xizmat qilgan ulug' iisonninggina nomi barhayot qolajak degan mazmundagi g'oyani ilgari suradi.

⁵ Ushbu muammoda so'z ishoralari va muammo yechimiga ko'ra «ahsanta» so'zidan «ot» so'zini chiqarib tashlasak, «Hasan» so'zi kelib chiqadi. Bu so'z arab tilida «baxtli inson» ma'nosini anglatadi.

DONISHMANDLAR BISOTIDAN HIKOYATLAR

Mashhur donishmand Buzurjmehrdan:

— Insof nima?—deb so'radilar.

— Insof — odam o'ziga nimani ravo ko'rsa, boshqa kishiga ham shuni ravo ko'rishidir,— deb javob berdi Buzurjmehr.

— Eng yaxshi odam kim?

— Aqlli odam.

— Qanday kishini aqlli odam desak bo'ladi?

— Aqlli odam o'ylamasdan biror ishga kirishmaydi.

— Bilimni nima narsa bezaydi? Shijoatnichi, saxiyliknichi?— deb so'radilar.

— Bilimni — to'g'rilik, shijoatni — afv qilishlik va saxiylikni ochiq yuzlilik va shirinso'zlik bezaydi.

— Isonning hayotda eng muhim orzu-tilagi nimalardan iborat?

— Sihat-salomatlik, farovon turmush va xotirjamlik.

* * *

Buzurjmehr hakim aytadi:

— O'stoidan: «Yigitlikda nima qilish yaxshiroq bo'ladi, qarilikdachi?»—deb so'radim.

Ustoidan aytadi:

— Yigitlikda ilm-hunar o'rganish, qarilikda esa amalga keltirishdir.

* * *

Buqrot hakimdan:

— Hamma narsadan ko'ra yuqori hisoblangan narsa nima? Qaysi narsa hech vaqt vayron bo'lmaydi?—deb so'radilar. Buqrot hakim aytadi:

— Himmat hamma narsadan yuqori turadi. Aql binosi hech vaqt vayron bo'lmaydi.

Bayt:

Himmatningni tut baland el oldida,

Himmatning-la martabang bo'lgay baland

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Agar bironi o'zingizga do'st qilib olmoqchi bo'lsangiz, avval uning tarjimai holini shunday o'rganing!—Birinchi, u kishi yoshlik vaqtida o'z ota-onasiga qanday muomalada bo'lgan? Ikkinchi, qarindosh va o'rtoqlari uning muomalasidan rozi bo'lganmi? Uchinchi, u odam yoshlik davrini kechirgandan keyin go'zal muomala bilan hammaning muhabbatini o'ziga jalb etganmi yoki bad muomala egasi bo'lib, hammani o'zidan bezdirganmi? To'rtinchi, biron unga yaxshilik qilgan bo'lsa, u odamdan minnatdor bo'lganmi? Unga ham yaxshilik qilganmi? Beshinchi — kayf-safo, aysh-ishratga berilganmi? Faqat o'z manfaatinigina ko'zlaydiganmi, yo'qmi?

Bayt:

Chin, samimiy do'stki topmoqlik qiyin,

Gar topolsang, surma qil ko'zga izni.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Agar dushmaning biror ishi to'g'risida sendan maslahat olmoqchi bo'lib yoningga kelsa, unga to'g'ri va yaxshi maslahat ber, yomon maslahat berib undan o'ch olishni aslo ko'nglingga keltirma. Uning sendan maslahat so'rab kelishi sen bilan oshno bo'lishni istaganidir. Inson loyiq bo'lgan xayrixohlik shudir. Bayt:

Kimki bo'lsa xushchiroyu xushqiliq,
Doimo ko'rgay jahonda yaxshilik.

* * *

Batlimus hakim aytadi:

— Fahm va idrok — oqil, qobil kishining saodatidir. Xushbaxt odam elning iqbol va saodatidan ibrat oladi. Bir odamning nojo'ya ishlaridan el ibrat olsa, u odam badbaxt odamdir.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Yaxshi so'z ko'ngilni, xushxat ko'zni yoritadi. Doim davom etgan oz, davomi qisqa bo'lgan ko'pdan yaxshiroqdir.

* * *

Jomosib hakim aytadp:

— Saxiyning eng yomon xislati o'z fikridan qaytishi, xayr-saxovatdan qo'l tortishidir. Baxilning yaxshiroq xislati baxillikni tark etishidir.

* * *

Qadimgi shoirlardan Ahmad Mutanabbiy aytadi:

— Sen o'zing ko'rgan narsangga e'tibor qil, eshitgan narsalaring chetda qolsin. Yaxshilik va vafoni o'z ahlidan umid qil. Bulut yo'q yerdan yomg'ir umid etuvchi kishi aldanadi. Dili buzuq bo'lgan odamning fe'li ham buzuq bo'ladi, o'zining odat et-gan narsalarini o'z fahmiga qarab so'zlaydi. Yaramas, keraksiz narsalardan ko'ngil ko'zini yummasang, boshdagi ko'zingni yumishdan foyda yo'qdir. Bir kishi o'z darajasini bilmasa, boshqalar unga bildirib qo'yadilar. Bir odamni kamsitishni istasang, uning o'rnida o'zingni faraz qil. Avval pichoqni o'zingga ur, og'rimasa birovga ur!

Shayx Sa'diy aytadi:

Donishmandlarning asarlarida: «Chayonlarning tug'ilishi boshqa hayvonlarning tug'ilishlariga o'xshamaydi. Chayon bolasi ona qornidagi narsalarni tamom yeyadi, keyin ona qornini yirtib tashqariga chiqadi. Chayon uyasidagi ko'rilgan po'stlar shuning asaridir», deb yozilgan.

Donishmandlar asarlarida yozilgan bu so'zlarni bir ulug' zot huzurida aytgandim, u dedi:

— Mening ko'nglim bu so'zlarning to'g'riligiga guvohlik beradi. Yoshliklarida ota-onalarini chayon bolalari kabi hurmat qilmagan bolalar katta bo'lganlarida xalqning nafratiga duchor bo'ladilar.

Qit'a:

Bir o'g'ilga vasiyat etdi ota:
«Ey javonmard, yod ol bu pand,
Kimki o'z aqliga vafo qilmas,
Bo'lmagay baxtiyoru davlatmand».

* * *

Latifa: Bir uyni ijaraga olib yashab turgan bir odam uy egasiga borib:

— Menga ijaraga qo'ygan uyingiz qisirlab turibdi, uni boshqatdan ishlab tuzatib bering,— dedi. Uy egasi hazillashib:

— O'sha uyimizga avliyolarning nazari tushgan, qo'rqmang, u ko'pincha tasbeh o'girib «huv-huv»lab zikr etib turadi, xolos,— degan edi, ijaraga turuvchi yarim hazil, yarim jiddiy suratda shunday javob berdi:

— Shundayku-ya, lekin kunlardan bir kun zikr tushishdan horib, boshini sajdaga qo'yishi mumkin-da! Ana shu sajdasi qo'rqaman!..

Uy egasi xaxolab kulib, tezdin uyni tuzatishga va'da berdi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

Bir qancha donishmandlar Anushirvon saroyida bir muhim masalani hal etish haqida maslahat qilardilar. Ularning boshlig'i Buzurjmehr jim o'tirib, donishmandlarning maslahatlariga aralashmasdi. Donishmandlar Buzurjmehrdan:

— Nega siz bizning maslahatimizga aralashib, o'z fikringizni aytmaydiz?—deb so'radilar. Buzurjmehr donishmandlarga shunday javob berdi:

— Vazirlar xuddi tabiblarga o'xshaydilar. Tabib kasal bo'lmagan odamga doru bermaydi. Hal etishni istagan masalangiz ustida aytgan fikrlaringizning to'g'ri ekanini bilib turibman. Shunga ko'ra u masala ustida bir fikr aytishim hikmatdan emasdir.

* * *

Oqil, donolardan Hojimumud Odiliy aytadi: Bir olim, fozil odam yomon fe'l-atvoriga ega bo'lgan qo'pol tabiatli odam bilan bir qancha vaqt suhbatdosh bo'lib umr o'tkazdi. Uning qo'pol muomalasiga chidab keldi. Bir kun haligi qo'pol tabiatli odam safarga chiqib ketdi. Olim odam toqatsizlanib yig'ladi. Odamlar taajjublanib:

— U badfe'l odamdan qutulganingizga sevinmasdan yig'laganingiz qiziq. Axir, u sassiq so'z, qo'pol muomalali sherigingizdan qutulganingiz ko'nglingizga shodlik, joningizga huzur-halovat emasmi?—deb olimdan so'radilar. Olim, fozil odam shunday javob berdi:

— U badfe'l sherigimdan ajralganim uchun emas, balki u bechoraga achinganimdan, unga rahmim kelganidan yig'layman, chunki shuncha suhbatlarimdan foydalanmay, yomon fe'l-atvorini o'zi bilan birga olib ketdi, mana shu sababdan achinib ko'z yoshi to'kaman.

Bayt:

Murda dillar birla suhbatdosh bo'lish — jon kohishi,
Hech tirilmaydi o'lik, har qancha to'ksang ko'z yoshi.

* * *

Olimlardan Odil aytadi:

— Birov bilan so'zlashganimizda so'zimizga juda diqqat qilishimiz va tinglovchiga yaxshi ta'sir berish uchun ochiq va yengil iboralar bilan so'zlashimiz lozimdir. Mukolama, ya'ni gapirishdan maqsad — gapga ustaligini ko'rsatish, notiqlik qilish emas, balki hammaga tushunarli qilib, yengil ifodalar bilan so'zlashdir. Har kimning notiq bo'lishi lozim emas, faqat o'z tushunchalarini, hislarini to'g'ri, ochiq iboralar bilan ifoda qilishi lozimdir.

Majlis, ziyofat kabi yigilishlarda bo'lgan har kim o'z yonida o'tirgan kishi bilan sekin-sekin so'zlashmog'i mumkin, lekin ashula aytilganda, musiqa chalinganda yoki birov nutq so'zlab turganda gaplashib o'tirish ayb sanaladi. Mukolama vaqtida qah-qaxa bilan kulish — adabsizlikdir.

Bayt:

Har kishining fahmu idrokiga loyiq so'zlagil,
Noo'rin so'zlab, o'zingni kulgiga qoldirmagil.

* * *

Olimlardan Haddod aytadi:

— Tashakkur — do'stning qilgan yaxshiligini e'tirof etish, uning o'ziga so'zlab minnatdorlik bildirishdir. Tashakkurning g'oyasi — yaxshilik qilgan kishining qilgan yaxshiligi tanilganini, o'rinsiz ketmaganini bilishidir. Yaxshilik qilgan kishiga uning himmatini, go'zal axloqini e'tirof qilib, qilgan yaxshiligini aytib tashakkur et. Agar unga tashakkuringni bildirmasang, nonko'rlardan sanalasan.

Sen tashakkur bilangina do'stingni qilgan yaxshiligidan foydalanganingni, uni taqdir qilganingni bildirasan, shu bilan uni yana boshqa yaxshiliklar qilishga qiziqtirasan. Shu bilan birga, munosib fursat kelganda, sen ham unga yaxshilik etishga g'ayrat qil. Do'stlashishdan asl maqsad — foydalanish va foydalantirishdir, buni unutma, do'stingni qilgan yaxshiligiga, mukofotiga yarasha sen ham unga yaxshilik qil va yaxshiligi uchun tashakkur et.

Bir shoir yaxshi yo'ldoshning go'zal ta'sirini anglatish uchun shunday degan:

— Bir kuni bog'ni kezib yurgandim, so'lib yotgan bir bargga ko'zim tushdi. U bargdan xush is taralardi. Darhol qo'limga oldim, hidlab juda xursand bo'ldim. Bargga:

— Sen gulmisan, anbarmisan, buncha xushbo'ysan?—degan edim, barg aytdi:

— Men gul ham, anbar ham emasman, oddiy daraxt bargiman. Bir kuni gullar orasiga tushib qolib, bir necha kun birga bo'ldim. Ularning xidi menga ham o'tdi. Shu-shu xushbo'y bargga aylanib qoldim

Bayt:

Ham tavoze'li bo'lib, ham boadab,
Yaxshilarning suhbatin qilgil talab.

* * *

Hindiston donishmandlaridan birining aqlli, hushli va go'zal xulqli o'g'li bor edi. Bir kun donishmand qattiq betob bo'lib yotib qoldi. Dunyodan o'tishiga ko'zi yetgach, o'g'lini huzuriga chaqirib:

— Aziz o'g'lim, senga shafqat va marhamat yuzasidan bir qancha nasihat qilaman. Bu nasihatlarimni jon qulog'ing bilan tingla, unga amal qil, shundagina xalq qoshida izzat va obro'ga ega bo'lasan, rohat va farog'atda yashaysan,—dedi va shunday nasihat qildi:

— O'g'lim, qo'lingdan chiqqan yoki qo'lingga kirmagan narsalar uchun g'amgin bo'lma, pastkash, nokastadan qarz olma, u seni ranjitadi, adib va shoirlar bilan achchig'lashma, sharm-hayosiz baxillar bilan suhbatdosh bo'lma, hech vaqt birovning noniga ta'ma qilma, o'z mehnating bilan topgan noning

bilan qanoatlan. Olijanob, tarbiyasi, axloqli va olim — fozillar bilan suhbatdosh bo'lsang, yaxshi nom chiqarasan, buni unutma. Maqtanchoq, ezmalardan uzoqlash. Hasadchi, ig'vogar va chaqimchilarga sira ham yaqinlashma...

Bayt:

Har kishi nokas bilan hamkosadir,
Ming sharofatni kasofat bosadir.

* * *

Bir yigit axloqsiz, tarbiyasiz bir odam bilan suhbatlashib kezib yurgandi, tanish bir donishmandga ro'para kelib qoldi, uni ko'rgach, uyalganidan qizarib-bo'zarib qoldi. Donishmand yigitning uyalib qizarganini ko'rib, uni yoniga chaqirib olib:

— O'g'lim, senda uyalish asarini ko'rib, juda ham xursand bo'ldim. Shu bilan birga uyalishga sababchi bo'ladigan kishilar bilan emas, balki hamma seni maqtashga sababchi bo'ladigan adabli, tarbiyasi kishilar bilan do'st bo'lib ulfatchilik qilishingni ko'rishga muyassar bo'laman, deb umid qilaman.

Bayt:

Hech o'tirma yomonning suhbatida,
Pok bo'lsang, seni qilur iflos.

* * *

Bir kichik bola non do'koniga borib sotuvchiga:

— Amaki, yigirma tiyinlik non tortib bering,— deb so'radi. Sotuvchi non tortib uning qo'liga berdi. Bola nonning kam tortilganini sezib, sotuvchiga:

— Amaki, bergan noningiz kam-ku?—degan edi, sotuvchi ho'mrayib:

— Qanday tirmizak bolasan, olib ketaver, yukung yengil bo'ladi,—deb do'q urdi. Bola nonni olib, sotuvchiga besh tiyin kam to'lab, chiqib keta boshladi. Sotuvchi pulni sanab:

— Hoy tirmizak, to'xta, besh tiyini kam-ku,— deb qichqirgandi, bola:

— Amaki, ko'p baqirmang, bergan pulimni olib qolavering, cho'ntagingiz yengil bo'ladi,— deb darrov chiqib ketdi.

Bayt:

Kimki kirdori yomondir, ey javon,
Yetkizar o'z joniga behad ziyon.

* * *

Rizouddin ibn Faxriddin mashhur olim va fozil edi. Uning axloq-odob, tarbiyaga oid ko'plab asarlari bor. Shulardan biri—«Kattalarga nasihat» nomli asarining so'nggi qismi «O'n bir nasihat» deb nomlanadi. Biz uni bir oz qisqartirilgai holda taqdim etyapmiz.

Birinchi nasihat: Butun a'zolaringizni gunoh ishlardan saqlang, qayg'u alam kelganda sabr qiling. Insof, adolatni o'zingizga rahbar qilib oling. Hech kimni o'zingizga dushman qilmang. Hammani izzat va hurmatini bajo keltiring. Pul, molu dunyoingizni tejab sarf eting, isrofgarchilikka yo'l qo'ymang.

Odamlarning ko'ngillarini og'ritmang. Ko'p o'ylang, oz so'zlang. Nodon va xiyonatchilarga siringizni ayt mang, ular bilan kengash mang. Olim va fozillarga ergashing. Muruvvat ahllaridan namuna oling. Tashqi qiyofangiz va ko'nglingizni pok tuting. O'z bilganingizga tayan mang,

yaqinlaringizning maslahatlari bilan ish qiling. Qarindosh-urug'laringizni ziyorat qilib, hollaridan xabar olib turing. Birovdan qarzdor bo'lsangiz, va'da qilgan kuningizda topshiring. Qo'lingizdan kelgan xizmatni hech kimdan ayamang. Har kuni boshingizni yostiqa qo'ygan vaqtingizda kun bo'yi qilgan ishlaringizni birma-bir ko'zdan kechiring, yaxshi ish qilgan bo'lsangiz, seving, ma'nosiz ishlaringiz bo'lsa, qayg'uring, tavba qiling. Ertasi kuni nima ishlar qilishingizni yaxshilab o'ylab bir qarorga keling, shu qarorlaringiz bo'yicha ish olib boring. Kunlar qilgan ishlaringizni ko'rsatuvchi daftarlardir, bu daftarlarga yomon ishlar yozilmasligiga g'ayrat qiling.

Ikkinchi nasihat: Do'st, dushman orasida yuz qizartiradigan narsalarni ishlashdan hazar qiling, go'zal xulqli bo'lish bilan sharaf kasb eting. To'g'ri yo'ldan bir qarich ham ayrilmang. Yoshda o'zingizdan kattalarga izzat, hurmat, kichiklarga shafqat va marhamat qiling. Ezgulik urug'larini sochsangiz, saodat ekinlarini o'rasiz. Odobli, tarbiyali odam bilan oshna-og'ayni bo'lsangiz, martabangiz, darajangiz oshadi, xalqning ishonchini qozonasiz. Adabsiz, tarbiyasizlar bilan oshna bo'lsangiz ular sizni o'z yo'llariga tortadilar, darajangizdan tushiradilar, omonatlaringizga xiyonat etadilar, sirlaringizni fosh qiladilar.

Qit'a:

Hasad olam aro hosidga basdir
Ki, doim g'ussa birla hamnafasdir.
Kishiga garchi o't yondirg'usidir,
Vale ul o'tga o'zni urg'usidir.

Uchinchi nasihat: Boshqalarning ayblarini ko'rgan vaqtingizda o'z ayblaringizni ham tushuning, o'z aybini ko'rgan kishi boshqalarning aybi bilan shug'ullanmaydi. Birovga chuqur qazimang, u chuqurga o'zingiz tushasiz. Haqlik, to'g'rilikka qarshi kurashmang, o'zingiz yiqilasiz. Hech kimni bebro' etmang, o'zingizning obro'yingiz to'kiladi. O'z fikringizgagina tayanmang, adashasiz. Takkaburlik qilmang. Olim, fozil, donolar bilan kengashib ish qiling, pushaymon yemaysiz. Olimlar majlisiga qatnashing, darajangiz oshadi, nodonlar bilan ulfat bo'lmang, siz ham ulardan sanalasiz. Oz so'zlasangiz oz yanglishasiz. Yelg'onchilik bilan shuhratlanmang, hammaning nazaridan qolasiz. Har kimning darajasini biling. Hech kimdan ta'ma qilmang. Bilmagan narsangizni «bilmayman» deyishdan uyalming. Kerak bo'lgan ilm, hunarni o'rganishdan tortinmasdan o'rganing, o'rganmasangiz, keyin pushaymon qilasiz. O'zingiz istagan yaxshi ishni boshqalarga ham tilang. Tinglang, nafsingizning hamma orzularini bajo keltirib, uni semirtsangiz nihoyat falokat, balki halokatga uchraysiz. O'tganlarning ish va hollarini fikr qilib, ulardan ibrat oling. O'zingizga kerak bo'lmagan so'zlarga aralashmang. Buzuqlikka olib chiqadigan yo'lga aslo kirmang. Shafqatli, marhamatli va xayr-ehsonli odamlarga yaqinlashsangiz, hamma sizni ular qatorida sanaydi. Haqingiz bo'lmagan yerga ko'z tashlamang. Ishlamay boshqalar yelkasiga yuk bo'lib yotmang, g'ayrat qilib ishlang. O'z noningizni mehnatingiz orqali topib yeng.

To'rtinchi nasihat: istagan narsangiz bo'lmay qolsa, qayg'urib, betoqat bo'lmang, sabr qiling. Bir-biringiz bilan maslahatlashib ishlang. Kelgusi kunlaringizni o'ylang. Xoh to'g'ri, xox noto'g'ri bo'lgan narsa uchun sira ham qasam ichmang. Jamiyatga zarar keltiradigan ishlardan saqlaning. Ochiq joyda ishlash uyat bo'ladigan ishlarni yashirin joyda ham qilmang. Aytishga yaramagan so'zlarni og'zingizdan chiqarmang. Har bir ma'nosiz so'zlarni so'zlovchi valdir-vaysaqi bo'lmang. Oldi-qochdi so'zlarga ishonib yurmang. Boshqalarni mensimay «o'zim bilaman» deb da'vo qilmang, o'zingizni bilarmon etib ko'rsatmang, ilmda sizdan ham yuqori zotlar borligini unutmang, maqtanchoqlik johil-nodon kishilar ishidir.

Buzuq, yaramas kishilar bilan oshna-og'aynichilik qilishdan saqlaning, chunki o'zingiz sezmagan holda ularning yomon xulqlari sizga ham ta'sir qilib qolishi mumkin.

Non va boshqa nozu ne'matlarni xorlamang, isrofgarchilikka yo'l qo'ymang. Birovning ichki va

tashqi holini «yomon odam», deb guvohlik bermang. Bir odamning oyog'i toyib, qayg'u-hasratga giriftor bo'lganiga shodlanmang, uning holi bir kun sizning boshingizga ham tushishi mumkin. Molu davlatingiz bilan odamlarni rozi eta olmasangiz, ularni yaxshi xulqingiz bilan rozi qiling. Birovdan o'ch olishga kuchingiz yetsa ham o'ch olmang, xatosini kechiring, achchig'lanmang, o'zingizni bosing. Huzuringizda birovni g'iybat qilgan kishi boshqalarga sizni g'iybat qiladi, bunday kishiga ko'ngil bermang. Mast kishi bilan adi-badi etishib o'tirmang, undan uzoqlashing.

Bir odam bilan do'stlashishni istasangiz, muhtojlik vaqtingizda yordam qiluvchi, to'g'ri so'zlovchi, ezguligingizni taqdir etuvchi, qayg'uingizga qayg'ulanib, shodligingizga shod bo'luvchi, pok qalbli odam bilan do'stlashing, tilyog'lama munofiqlar bilan do'st bo'la ko'rmang. Ko'chalarda zaruratsiz yig'ilib odamlarning o'tishiga xalaqit bermang.

Beshinchi nasihat: Bir kishi uchun ikkinchi bir kishi bilan orangizni buzmang. Ular mabodo do'stlashib qolsalar, siz uyalib qolasiz. Go'zal ishlarni ko'rib turuvchi ko'zlar va yozib turuvchi qalamlar bordir. Shuning uchun qilgan yaxshiliklaringizni hammaga aytib, maqtanib yurmang. Tili kuchli bo'lgan achchiq so'zli va ma'nosiz so'zlar so'zlab yurgan kishi bilan aslo do'stlashmang. Aqlingiz — eng to'g'ri nasihatgo'y. Nodonlikdan boshqa dushmanidan qo'rqmang. Yomon ishlarni ishlash emas, hatto ko'nglingizga keltirmang. Ilm nurini buzuqlik suvi bilan o'chirmang. Odob, axloq kiyimidan boshqa go'zal kiyim topilmaydi, buni unutmang.

Oltinchi nasihat: Orangizda adovat, ginajo'ylik davom etayotgan bo'lsa, ularni bartaraf qilib do'stlashing. Butun himmatingizni xalq manfaati uchun sarf qiling. Martaba va mansabni sevishga muhtalo bo'lmang. Nopok narsalarga vaqtingiz va pulingizni sarf etmang.

Bayt:

Shubhasiz lozim o'g'il, qizga nurafshon tarbiyat,
Boisi baxtu saodat — mohi tobon, tarbiyat!

Yettinchi nasihat: odamlardan ayb axtarib yuruvchi bo'lmang, o'zaro kelisha olmay bir-biringizdan uzoqlashib ketmang, balki do'stlashing, bir oila a'zolari kabi bir-biringizga mehr-muhabbatli bo'ling. Zarurat bo'lmasa, birovdan hech narsa so'ramang, uning minnatini ko'tarib yurmang. Arzimagan, ahamiyatsiz narsalar uchun bir-biringiz bilan janjallashmang, johil, nodonlardan bo'lmang.

Ilm, fan, odob, axloqqa tegishli yaxshi so'zlarni eshitsangiz esdan chiqmaslik chorasini ko'ring. Keraksiz, bo'lmag'ur so'zlarni so'zlashdan tilingizni tiying.

Hech kimni g'iybat qilmang, birovga tuhmat qilishdan saqlaning. Qarindosh-urug'laringiz, do'stlaringiz yoki tanish-bilishlaringizdan birisi uchrab qolsa, holini so'rang. Uyingizga kelgan mehmonning izzat-hurmatini bajo keltiring.

Bayt:

Gar yomonlik yo'lini har kimsa qilsa ixtiyor,
Xalq ishonchin yo'q etib bo'lgay balolarga duchor.

Sakkizinchi nasihat: Aqlni biz insonlarga ulug' hadya, ulug' ne'mat deb biling, uni sof va komil ravishda asrashga e'tibor bering. Bunday ulug' ne'matni va bunday sharif hadyani saqlash har kimning eng birinchi va sharafli burchi ekanini unutmang.

To'qqizinchi nasihat: Bir-biringizning turmushingizga, molu dunyoingizga hasad qilmang, achchig'lanmang, yomon so'zga borishmang, g'azab vaqtida o'zingizni tuting. Ikkiyuzlama, munofiqlikdan, baxillikdan saqlaning. Yolg'onchi, g'iybatchi, tuhmatchi va chaqimchi bo'lmang. Va'dangizga vafo qiling, mehnatsevar, ishchan, g'iyratli va matonatli bo'ling. Omonatga xiyonat etmang. Odamlarni kuldirish uchun ma'nosiz, odob, tarbiyaga xilof bo'lgan so'zlarni so'zlamang.

Bayt:

Istasangiz qayg'u-g'amlardan najot,
Nojo'ya ishlardan aylang ehtiyot.

O'ninchi maslahat: aqlli odam o'zining kimligini, darajasini bilib, shunga qarab ish olib boradi. Go'zal hulqli odamlarda munofiqlik bo'lmaydi. Yomonlikdan qayg'urib, yaxshilik uchun sevinish komil insonda topiladi. Rizq-ro'zingizni tuproq ostidan izlang, ya'ni yer haydab urug' seping, tog'larga chiqib konlarni izlang, bu ishlarga mutaxassis bo'lish uchun maxsus o'quv yurtlariga kirib o'qing. Molu davlatingizni, oilangizni tarbiya etishdan qizganmang. Mabodo ishingiz o'nnglanmasa, qayg'urib o'tirmang, o'nnglanishiga g'ov bo'lib turgan narsalarni bitirishga g'ayrat qilib ishga kirishing. Bilmagan narsangizni «bilaman» deb da'vo qilmang. Yolg'ondan guvohlik bermang. Haqingiz yo'q narsalarni da'vo qilib olmang. Nafis san'atlarni o'rganishga havas qiling, o'rganing. Ona tilingizni seving, hurmatlang, qadr-qimmatini taqdir qiling, yuksak maqomga ko'taring.

Bayt:

Har tilakning avvalidir, shubqasiz, til ochqichi,
Til — taraqqiy ham saodatning birinchi bosqichi.

O'n birinchi nasihat: gunoh unutilmaydi, ezgulik yerda qolmaydi. Har kim nima sepsa, shuni o'radi. Ezgulik etishga shoshiling. Nafsingizning hamma istagini bajo keltirishdan chekining. Xayrli ishlar uchun sa'y-g'ayrat qiling.

Donishmandlar insonning shu o'n ikki fazilatga ega bo'lishini ham aytganlar:

Riyozat egasi bo'l; ortiq darajada yeb-ichma, shunday qilsang, o'z fikringga ega bo'lasan, yaxshiroq o'ylaysan.

Sukut saqla; o'zingga va boshqalarga foydasi tegmaydigap so'zlar so'zlama, ezmalik kilma.

Intizomli bo'l; har bir narsaning o'z yeri va har bir ishning o'z vaqti bo'lsin.

Maqsad egasi bo'l, qiladigan ishingni avval yaxshi o'ylab, bir qarorga kel, keyin u ishni kamchiliksiz bajar.

Tejamkor bo'l; molu dunyongni hech foydasi bo'lmagan ishlarga sarf etma, pulingni teja, ya'ni isrofdan saqlan.

Sa'y-g'ayrat egasi bo'l; vaqtingni bekorga o'tkazma. Foydali ishlar bilan mashg'ul bo'l, sa'y-g'ayrat qil. Kerak bo'lmagan ishlardan qo'lingni tort.

To'g'rilik pesh qil; doimo to'g'ri so'zla, to'g'ri ishla, hiyla-nayrangdan o'zingni saqla, qalbing pok bo'lsin, haqiqatparvar bo'l, haq, rost so'zni dangal so'yla!

Mo'tadillikni saqla; har narsada o'rtacha holni tut, chegaradan chiqib ketma, bir odamning haqsiz bo'lganini juda yaxshi bilganingda ham undan o'ch olishga intilma, o'zingni tut.

Pokdomon bo'l; a'zoyi badaningni, kiyim-kechak, uy va boshqa narsalaringni sira ham iflos qilma, tozalikka diqqat ber.

Qalb huzuriga ega bo'l; mayda-chuyda, hech narsaga arzimaydigai narsalardan qayg'urib, salomatligingni buzma.

Iffatli bo'l; o'zing tugul, boshqalarning tinchligini ham qo'rqinch ostida qoldirma, doimo iffatli, nomusli bo'l, ma'nosiz yo'llarda yurma.

Adabli bo'l; tarbiyali va olim-fozillardan o'rnak ol, tavozeli, muloyim so'zli bo'l, o'zingni hammadan yuqori tutma, kamtarlik yaxshi xislat ekanini esingdan chiqarma!

Olijanoblik bir quvvatdirki, bu quvvatga ega bo'lgap odam boylikka va odamlarning maqtashlariga yoki kamsitishlariga sira iltifot qilmaydi, tur-mushning o'zgarib turishiga qayg'urmaydi. G'ayratiga va oliy himmatliligiga kamchilik keltirmaydi, yani mol-dunyosi ko'p bo'lsa g'ururlanib, mutakabbir bo'lib kolmaydi, xalqning maqtashiga sevinmaydi.

Har vaqt bir xilda bo'lib o'zining daraja va himmatini saqlaydi.

Sabr — qayg'u-alamlarga, mashaqqatlarga chidashdek foydali bir ishdir, bunga ega bo'lganlar har narsaga ortiq darajada qayg'urib, o'z salomatliklarini yo'qotmaydilar.

Shijoat egasi bo'l; Xavf-xatarlarga uchraganda, kishi o'zini qo'rqmay saqlashi qahramonlikdir. Bu fazilat qo'rqinchli paytda odamni noloyiq ish qilib qo'yishdan saqlaydi.

Muloyimlik shiorini tut; achchig'langan vaqtda o'zni tuta bil. Muloyimlik ulug' fazilatlarining biridir. Qahr-g'azab vaktida o'zni bosib, tinch tura olish odamni juda ko'p xavf-xatarlardan, yomonliklardan saqlaydi. Muloyim, yumshoq ko'ngilli kishilarni har kim sevadi.

Osoyishtalik qilgan odam janjal, g'avg'o vaqtlarida qichqirib, yengillik va qiziqqonlik ko'rsatmaydi, sukut va sabr saqlaydi. Qiziqqonlik salomatlikka, hatto umrga zarar yetkazadi. Qiziqqonlik, yengillik, qahr-g'azab odamni uyatga qoldiradi. «G'azab bilan sarg'aygan yuz pushaymonlik bilan qizaradi», deb shunga aytadilar.

Tavoze'—xalqdan o'zini yuqori tutmaslik, boshqalarni kamsitmaslik kabi go'zal xislatdir. O'zini har kimdan ortiq bilmagan odam maqtashga sazovor ulug' odamdir. Bu insonning eng yaxshi fazilatidir. Shunday bo'lsa-da, tavoze'ni juda ham ko'paytirib o'zini haqir tutish, yoki munofiqona tavoze' qilish yaramagan bir ishdir, o'rtacha tavoze' maqbul va marg'ubdir.

Hamiyat — nomus va diyonatni saqlashdir.

Chidamlik — go'zal sifatlarga, oliy ishlarga erishish yo'lida mashaqqatlarga bardosh berishdir.

Hamdardlik—bir odamning qayg'u, hasratlariga achinib o'zida ham qayg'u hosil qilishdir. Lekin quruq hamdardlik foyda bermaydi, balki qayg'uli odamlarga yordam berib, uni qayg'u, hasratdan qutqazish chorasiga kirishish lozimdir. Hamdardlikning to'la ma'nosi mana shundadir.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

Xurosonlik ikki darvesh bir-birlari bilan suhbatlashib sayohat etardilar, ulardan biri oriq va kuchsiz bo'lib, har ikki kechada bir marta taom yer edi. Ikkinchi darvesh esa semiz va kuchli bo'lib, har kuni uch marta taqishtirib taom yeyardi.

Ular bir shahar darvozasi yonida josuslik tuhmati bilan qo'lga olindilar. Har ikkovini bir uyga qamab qo'ydilar. Oradan ikki hafta o'tgandan keyin, ularning gunohsiz ekanliklari ma'lum bo'lib, ozod etmoq uchun eshikni ochdilar. Semiz darvesh o'lib qolgan, oriq darvesh tirik edi.

Hamma bu holni ko'rib taajjublandi. — Agar bu holning aksi bo'lganda edi, ya'ni oriq darvesh o'lib, semizi tirik qolgandaydi, taajjub etish mumkin edi, chunki semiz darvesh juda ko'p taom yeb yurgani uchun ochlikka toqat qila olmay ha-lok bo'ldi. Oriq darvesh esa, ko'p taom yeyishdan o'zini saqlardi. Shuning uchun o'z odaticha sabr etdi, o'lmay salomat qoldi.

Qit'a:

Kishi gar qilsa kamxo'rlikka odat,
Yomon kun tushsa boshiga qutulg'ay.
Agar kenglikda ko'p tanparvar ersa,
Og'ir kun boshiga kelganda o'lg'ay.

* * *

Bir podshohning yonida o'zining va xizmatchisining o'g'li o'tirgandi.

Podshoh o'z o'g'lidan:

— O'g'lim, rostini ayt, sen dunyoda nimalarni orzu qilasan, ko'ngling nimalarni istaydi?—deb so'radi.

— Molu mulkim ko'pligi bilan shuhrat qozonishni, doim sharob ichish, ovga chiqish, aysh-ishratdan xoli bo'lmaslikni orzu qilaman, deb javob berdi podshohning o'g'li. So'ngra podshoh xizmatchisining o'g'lidan:

— To'g'risini ayt, sening kelajakdagi orzu-tilaging nima?— deb so'radi.

Xizmatchisining o'g'li muloyimlik bilan:

— Shafqatli, marhamatli, xayr-saxovatli bo'lib, xalqqa xizmat etishni, jamiyatga foyda yetkazishni, hammaning mehru muhabbati, olqishini olishga mu-vaffaq bo'lishni orzu qilaman,— deb javob berdi.

Podshoh uning so'zlaridan ko'p ta'sirlandi, bu olijanob o'g'ilni quchog'iga olib sevdi, yuz-ko'zlaridan o'pib erkaladi va aytdi:

— Barakalla, o'g'lim, shunday bo'lish kerak, orzu-niyatingga, murod-maqsudingga yet,— deb olqishladi, uni yaxshi tarbiya qilishga ahamiyat berdi:

Bayt:

Kim xaloyiqqa taraxhum qilmagay,

Unga aslo baxt-davlat kelmagay.

* * *

Olimlardan Ahmad Javod aytadi:

— Xorun ar-Rashidning o'g'li Ma'mun ar-Rashid ilm-fanni sevuvchi, olimlarni himoya qiluvchi bir zot bo'lib, yosh bolalikdan boshlab zakovat va farosatga ega edi, har kim uni sevardi.

Ma'mun yosh bola paytida ota Xorun xususiy muallimda o'g'lini o'qitdi. Muallimning bir odati bor edi: dars vaqtida boshini engashtirib yerga qarab o'tirardi. Agar o'quvchi bir jumlaning yanglish o'qisa, boshini ko'tarib unga qarab qo'yardi.

Bir kuni Ma'mun muallim oldida bir kitob o'qir edi. Kitobda bo'lgan: «Uddasidan chiqmagan narsani nega va'da qilasiz?» degan jumlaning o'qigach, muallim boshini ko'tarib, unga bir qarab qo'ydi. Ma'mun: «Balki yanglish o'qigan bo'lsam kerak», deb jumlaning diqqat bilan qaytarib o'qidi. Ma'mun darsdan keyin otasi yoniga kelib:

— Otajon, muallimimga biror narsa va'da qilgan bo'lsangiz, darhol va'dangizga vafo qiling,— deb bo'lgan voqeani otasiga aytib berdi. Xorun ar-Rashid:

— O'qituvching mendan bir narsa so'ragandi, men uning so'raganini berishga va'da qilgandim, esimdand chiqib ketibdi,— dedi o'g'lining zukkoligidan xursand bo'lib, muallimga bergan va'dasini darhol bajo keltirdi.

Zakovat va farosat inson uchun eng qimmatli narsadir. Bu xislatga ega bo'lgan inson har ishidan muvaffaqiyat hosil etadi.

Bayt:

Bo'lsa, har kimda agar aqlu zakodan asar,

Qaysi bir ishga kirishsa, topmagay aslo zarar.

* * *

Ozarbayjonning mashhur klassik shoiri Nizomiddin Ganjaviy o'z o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— Ko'zimning nuri o'g'lim, mana endi yoshing o'n beshga to'ldi. Yetti yoshlik bola vaqtingda chamanning gul g'unchasi eding, endi ulg'ayding, yigitlik davriga qadam qo'ya boshlading. Bundan so'ng senga o'yin yarashmaydi, butun g'ayrat va mahoratingni ilm, hunar o'rganishga sarf qil. Har kim seni odob, axloqing, ilm, hunar hosil qilishga bo'lgan muhabbating va shu yo'lda ko'rsatgan g'ayrating bilan maqtasin.

O'g'lim, har qanday ishni boshlar ekansan, avval yaxshilab o'ylab, do'stlaring bilan maslahatlashib, so'ngra u ishga kirish, diqqatli bo'l, agar ishingda biror kamchilik sezsang, uni bitirishga tirish, shunday qilmasang, ishing chappasiga ketib xijolat chekasan. Odamlar bilan xushmuomalada bo'l. O'zingdan kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat qilishni unutma.

O'g'lim, senda zakovat, qobiliyat asarlarini ko'raman. Qaysi bir ilm va hunarni o'rganishga kirishsang, o'lda-jo'lda qoldirib ketma, mukammal o'rgan, sustkash bo'lma.

Bayt:

Amal sendan, o'g'il, mendan nasihat,
Etar badbaxt insonni atolat¹.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Onaning jonparvar bo'yi, ya'ni qaddi-qomati bir daraxt bo'lsa, farzand u daraxtning nozanin mevasi va natijasidir. Onaning ko'ksi tomirlari yurak ichida emasmi? Haqiqat ko'zi bilan qarajak, ona suti — uning yurak qonidir. Shuning uchun farzandga onaning mehr-muhabbati otaga qaraganda yana ham ko'proq bo'ladi. Ba'zi farzandlar hammadan ham aziz va mehribon onaning qadr-qimmatini bilmaydilar.

Aytishlaricha, bir yosh yigit onasining gapiga quloq solmadi, baqirib-chaqirib uning diliga ozor berdi. Mehribon ona o'g'lining qilg'idan ko'ngli buzilib, ko'ziga yosh oldi. Darhol o'g'li chaqaloqlik vaqtida yotgan beshikni ko'z oldiga qo'yib aytdi:

- Ey yoshlik, chaqaloqlik paytlarini unutgan noinsof! Mana bu beshikni ko'rdingmi? Chaqaloqligingda seni shu beshikka belab, kechalari tong otguncha uxlamay tebratardim, hadeb yig'lay bersang beshikdan yechib olib, bag'ringa bosib ovutardim. Juda ko'p kulfat, mashaqqatlar chekib seni tarbiyaladim. Seni deb, kuch-quvvatdan ajraldim. Seni deb, hamma qiyinchiliklarga bardosh berdim. Mana endi katta bo'lib, kuch-quvvatga ega bo'lding, lekin yoshlik va chaqaloqlik davrlaringni unutib, mehribon onangga itoat qilmaysan, uning ko'nglini vayron qilib, ko'z yoshlarini to'ktirasan. Unday qilma, o'g'lim, ona muhabbati naqadar zo'r va cheksiz ekanini unutma. Men ham, otang ham doimo baxtli, saodatli bo'lishingni istaymiz. Bizni xafa qilma, dilimizni og'ritma, aytganlarimizni qabul qilib, bizni rozi qil, duomizni ol.

Onasining yig'lab aytgan so'zlari yigitning ko'ngliga o'qdek sanchildi, qilgan qilmishiga pushaymon bo'ldi. Onasini quchoqlab yuz-ko'zidan o'pib, yig'lab uzr aytdi. Ona emasmi, o'g'lining gunohini kechirib, uning yuz-ko'zlaridan o'pib, haqiga duo qildi.

Bayt:

Jon qulog'ing birla tingla, mohi tobondir onang,
Baxt-iqboling samosida duraxshondir onang!

* * *

Olimlardan Mullajon Xoliqiy aytadi: — Hech bir ota-ona o'z bolalarini butun umrlari bo'yicha tarbiyalab dunyodan o'tmaydilar. Har bir narsa eskirgan kabi, ota-ona ham qarib qolishi begumon.

Ota-onalarimiz qarib qolganda ularga qarashimiz, bu vazifani har birimiz sidqidildan bajarmog'imiz, ularga mehr-muhabbat tuyg'ularimizni baxsh etmog'imiz kerak.

Qisqasi, mumkin qadar ota-onamizning ko'ngillarini ko'tarish bizning burchimizdir.

* * *

Arastu hakim aytadi:

To'g'ri so'zlab, to'g'ri ishlab vafot etish yolg'onchi bo'lib, uzoq yashashdan ko'ra xayrlidir.

* * *

Bir donishmand aytadi:

— Boshqalarning avlodiga, qarindosh-urug'lariga ehson qiling, yordam bering. Ular ham avlod va qarindosh-urug'laringizga siz qilgan yaxshiligingizni qaytaradilar, ya'ni qilgan yaxshiligingiz o'zingizga qaytmasa, bolalaringizga va qarindosh-urug'laringizga qaytadi.

* * *

Qadimgi yunon donishmandlaridan Aflotun hakim aytadi:

— Men fidokorona qilingan rohatni boshqa biror narsadan ko'rmadim. Vujudimning salomatligi, ruhimning saodatini faqat mehnatda topdim.

Bayt:

Mehnat ila hal bo'ladir har mushkul,
Komi dil mehnat ila bo'lgay hosil.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Hunardan yaxshiroq, ilmdan ulug'roq narsa yo'q. Sharmu hayodan yaxshiroq bezak, zebu ziyinat yo'q, badfe'llikdan yomonroq dushman yo'qdir.

* * *

Qadimgi yunon hakimlaridan Suqrotni yunon xudolarini inkor etgani uchun zahar ichib o'lishga hukm etdilar. Shogirdlari yig'lab undan:

— Aziz ustod, jasadigizni qaerga dafn etaylik? - deb so'radilar. Suqrot kulib:

— Qaysi yerni xohlasangiz, jasadimni o'sha yerga ko'ming, lekin men jasadim birla bo'lmayman, doimo sizlar bilan bir bo'laman, qalbingizda yashayman,— dedi.

* * *

Donishmandlardan Muhammad Voris aytadi:

— Bir olimdan: «Adil va ehsonning ma'nolari nima?»—deb so'radilar. Olim aytdi:

— Adil — zulm, jabr-jaf o'rgan mazlum bechoralarning dodlariga yetish, ehson esa muhtojlarning jarohatlariga rohat malhamini qo'yishdir. Anushervon adolatni, Xotam xayr-ehsonni o'zlariga pasha qilganlari tufayli nomlari hanuzgacha xalq og'zida hurmat bilan yod etiladi.

* * *

Bir donishmanddan:

— Qaysi ayb, yaramas odat hamma yaxshi hunarni yopib qo'yadi?—deb so'radilar.

— Baxillik,— deb javob berdi donishmand. Yana so'radilar:

— Qaysi yaxshi hunar hamma aybni bosadi?
— Saxiylik,— dedi donishmand.

* * *

Anushervonning bpr xizmatchisi uning yonida bir kishini yomonladi. Anushervon u chaqimchiga:
— U kishi haqida aytganlaringni yaxshilab tekshiraman. Agar to'g'ri so'zlagan bo'lsang, boshingni silayman, chaqimchilik qilgan bo'lsang, sendan nafratlanaman, seni dushmanim deb bilaman, yolg'on so'zlagan bo'lsang, jazo beraman, chaqimchilikdan tavba qilsang, kechiraman,— dedi.
Xizmatchi chaqimchilikdan tavba qildi, Anushervon uning gunohini kechirdi,

Bayt:
Gar chaqimchi o'z ishidan ursa dam,
Qudrating yetsa, qilgil tilni qalam.

* * *

Rum hukmdori Eron hukmdori mashhur Anushervondan:
Bir imorat qilishga kirishgan edingiz, nima bo'ldi, imoratingiz bitdimi? — deb so'radi.
— Imoratimni bitkazdim, men hech vaqt notamom ish qilmayman, qaysi ishga qadam qo'ysam, u ish oxiriga yetmaguncha, undan qadamimni tortmayman. Bir ishga kirishgan kishi g'ayrat qilib boshlagan ishini oxirigacha yetkazishi lozimdir, — deb javob berdi Anushervon.
Rum hukmdori Anushervonning so'zini ma'qullab:
— Balli, yunon donishmandlari ham shunday degan edilar, — dedi.

* * *

Abu Ali ibn Sino aytadi:
— O'n narsa hamma ezgulikning manbaidir: 1. To'g'ri so'zlash va to'g'ri ishlash. 2. Halol, pok mehnat qilish. 3. Hammaga insof, adolat bilan muomala qilish. 4. Nafs orzulariga ortiqcha berilmaslik. 5. Olim-fozillar bilan suhbatlashish, ular suhbatidan bahramand bo'lish. 6. Kattalarning izzat-hurmatlarini bajo keltirish. 7. Kichiklarga shafqatli, marhamatli bo'lish. 8. Chip va samimiy do'stlik. 9. Muhtojlarga yordam etish va ularga in'om-ehson qilishni unutmashlik. 10. Nodonlarga nasihat etishdir.

* * *

Mashhur donishmand Suqrot hakim aytadi:
— Oqil, dono odamlar halol kasb bilan shug'ullanib, shu kasblaridan topgan mol-dunyolaridan muhtojlarga in'om-ehson qiladilar. Achchig'langan vaqtlarida tillarini yomon so'zlardan, qo'llarini odamlarga ozor berishdan saqlaydilar. Agar bir odam sening aybingni yuzingga solsa, kamchiliklaringni tanqid qilsa, uni do'st deb bil, go'zal xulq-atvorli bo'lishga, yaramas ishlardan saqlanishga g'ayrat qil.

Bayt:
Har kim o'z aybini bilsa marddir,
Boshidan aylangil ahli darddir.

* * *

Jaloliddin Rumi aytadi:

— O'zing bilmagan, tushunmagan ishga kirishma, qaysi bir ishga kirishmoqchi bo'lsang, o'zing bilgan aqlli, tajribali kishi bilan kengash, uning maslahatiga quloq sol, so'ngra ish boshla. Shunday qilsang, o'zingni xatolardan saqlaysan.

* * *

Farididdin Attor aytadi:

Qo'ymagil nokas sari hargiz qadam,
Gar ko'zing tushsa unga hech urma dam,
Har xasisdan yaxshilikni tutma ko'z,
Senga gavhardan ziyoda ushbu so'z.

* * *

Bir donishmand aytadi:

— Baxillik eng yaramas sifatlardan sanaladi. Baxillikning sabab va belgilari uch xil: Birinchisi, baxil kambag'allik, muhtojlikdan qo'rqib ziqnalik qiladi, ikkinchisi, mol-dunyoni juda sevib, yig'ishga tirishadi, uchinchisi, nafsining xarisligi tufayli boshqa kishiga xayr-ehson qilish haqida gap borib qolsa, darhol so'zidan qaytib, turli hiyla-nayrangga yopishib, xayr-ehson qilishdan bosh tortadi.

Bayt:

Baxil bo'lsa hech, qil saho ixtiyor,
Saxiylik seni aylagay baxtiyor.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Oynaga qaragan odam o'z yuzini go'zal deb bilsa, yomon ishlar qilib bu go'zallikka xalal keltirmasin. Agar u oynada yuzini irganchli ko'rsa, tasqaraligi o'ziga yoqmasa, bu irganchlik ustiga yana bir talay yaramasliklar orttirmasin.

* * *

Arastu hakim aytadi:

— Ko'r odam bilan ko'zi sog' odam bir quduq ichiga yiqilib tushgan bo'lsalar, baxtsizlikda har ikkalasi bab-baravardir. Lekin ko'r odam uzrli, uni ayblab bo'lmaydi, chunki u ko'r bo'lgani uchun, bu falokatga uchradi. Shu sababdan har kim unga achinadi, uni ayblamaydi. Lekin ko'zi ochiq odamni hamma ayblaydi, ko'zi ochiq bo'la turib, ehtiyotsizligi orqasida quduq ichiga yiqilib tushgani uchun uni mas-xara qilib kuladilar. Shu sababdan sog'lom ko'zga ega bo'lganlar shukur qilib, har bir ishda ehtiyotkorona harakat qilishlari lozimdir.

* * *

Abdulqosim donishmand aytadi:

— Eng ezgu odam o'z xotini va farzandlariga ezgulik qilgan odamdir. Mard-olijanob odamlar xotinlarini ulug'lab, ularning qadr-qimmatlariga yetadilar.

* * *

Bir donishmand shogirdlaridan:

«Dunyoda inson uchun eng yaxshi narsa nima?»— deb so'radi. . Shogirdlaridan birisi:

«Komil aql» dedi. Ikkinchisi: «Yaxshi o'rtoq» dedi. Yana bir shogird: «Chora-tadbir» deb javob berdi. Donishmand ularning fikrlarini qabul qilmadi. Nihoyat bir shogird:

— Inson uchun eng yaxshi narsa — pok qalb, - dedi. Donishmand bu shogirdning so'zini ma'qullab:

— Barakalla, to'g'ri aytding, bu bo'lsa, avvalgilarning hammasi ham bo'ladi, pok qalb inson uchun eng yaxshi narsa, dedi.

* * *

Uzoq yil umr surib qaddi-qomati yoydek bukilgan bir kishi hassasiga tayanib borardi. Bir yosh yigit cholni masxara qilgandek bo'lib aytdi:

— Bobojon, bu yoyni qaerdan va necha pulga oldingiz, men ham shunday yoyni sotib olmoqchiman,— dedi.

Chol bobo kulib:

— Oppoq o'g'lim, hali yoshsan, bunday yoyni sevga sotmaydilar, sabr qil, umring uzun bo'lib, mening yoshimga kirgan vaqtingda senga tekinga keltirib beradilar.

* * *

Farididdin Attor aytadi:

So'zni yaxshi bilmayin qilma bayon,
Ki qilur so'z barcha aybingni ayon.

* * *

Anushervon aytadi:

— Bir ibratli voqea mening adolatli bo'lishimga sababchi bo'ldi. Yigitlik vaqtimda bir kun ovga chiqib otimni har tomonga choptirar edim. Piyoda yurgan bir kishi tosh otib bir itniig oyog'ini sindirdi. U kishi bir necha qadam bosar-bosmas mening otim tepib, uning ikki oyog'ini sindirdi. Keyin otim bir xarsang toshga qoqilib, ikki oyog'ini sindirdi. Men bu voqeani ko'rgach, o'z-o'zimga: «Ko'rdingmi, ular nima qildilar va nimani ko'rdilar? Har kim yaramas ishni qilsa, o'zi istamagan ishni ko'radi»,— dedim. Shu voqeadan ibrat oldim.

Qit'a:

Xalqqa qilgil lutf ila dildorlik,
Tark etib zo'rlikni, ayla zorlik,
Kim nima eksa, o'rar ul ekanin,
Qil o'zingga pasha nikukorlik.

* * *

Bir donishmanddan shogirdlari:

— Nima qilsak tinch va rohatda umr kechiramiz— deb so'radilar. Donishmand:

— Hech qaerda hech kimga birorta so'z so'zlamang, sukut eting,— deb javob berdi. Shogirdlari:

— Axir, doim sukut etib yuraveramizmi, bu mumkinmi? Boshqacha yo'l ko'rsating?—dedilar. Donishmand shunday maslahat berdi:

— Sukut eta olmasangiz, so'zlang, lekin qisqa va ma'noli so'zlang, og'zingizdan sira ham nojo'ya so'zlar chiqmasin. Yomon so'z tinglovchining ko'nglini xira qiladi, bundan saqlaning.

Bayt:

Yaxshi so'zdan ko'rasan mehru vafo,
Nomunosib so'zlasang, yetgay jazo.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

Go'zal tadbir ishlatib, dushmani do'st etish, nodon va johil odamni ta'lim va tarbnya qilib, donolar zumrasiga, badaxloq fosiqlarni pand, nasihat bilan isloh etib, yaxshilar qatoriga qo'shish eng afzal amallardan sanaladi.

* * *

Jolinus hakim aytadi:

O'z aybi, kamchiligini anglamagan odamni isloh qilishga urinish foydasizdir. O'z aybingdan ogoh bo'l, kamchiligingni tuzat, ablahlar va xushomadgo'ylarning riyokorona maqtashlariga aldanma, g'ururlanib, gerdayib ketma.

* * *

Hoja Nasriddin Tusiy aytadi:

Har vaqt oldingga bir-biriga zid, qarama-qarshi ish kelib qolsayu, ulardan qaysi biri to'g'ri, qaysi biri noto'g'ri ekanligini bilmay bosh qotirsang, yax-shilab fikr qil, o'yla. Ulardan qaysi birini nafsing tilasa uni olma, nafs orzusiga xilof bo'lgan ishni ixtiyor qil, chunki, nafs haqiqiy, to'g'ri yo'lga qarshilik ko'rsatadi.

Qit'a:

Yaxshi xulqni buzgusidir har kishi,
Bo'lsa badkirdorlarga hamnishin,
Qilg'usi har bir kishi egnin qora
Gar yaqin tutsa qozon birla o'zin.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Men dushmanim bo'lgan bir odamga adovat qilmayman, adovat qilsam, dushmanimning xusumati yana ham ziyoda bo'ladi. Men yaxshilik bilan muomala qilib dushmanimning adovatini muhabbatga aylantiraman, uni o'zimga do'st qilaman.

* * *

Luqmon hakim aytadi:

— Sa'y-g'ayratsizlik— umid va muvaffaqiyatning kuchini bitiradigan bir marazdir. Insoniyat saodatidan mahrum bo'lib ma'yusona yashash — sa'y-g'ayratsizlik asaridir.

* * *

Iskandar Zulqarnayn o'ziga yaqin kishilardan biriga ko'nglida yashirib yurgan bir sirini aytib, uni saqlashni, oshkor qilmaslikni qayta-qayta ta'kidlagan edi, lekin u Iskandarning sirini uzoq saqlay olmay ichi pishib bir do'stiga aytdi. Do'sti bir kishiga, u kishi yana bir kishiga aytdi. Shunday qilib, sir hammaga oshkor bo'ldi.

Sirining oshkor bo'lganidan ortiq darajada g'azablangan Iskandar ustodi Arastuga:

— Ey hakim, kishining sirini fosh qilganga qanday jazo berish kerak? Men falon kishiga sirimni aytgan edim, u kishi sirimni saqlay olmay oshkor qilgan, men endi unga jazo bermoqchiman, siz bunga nima deysiz? — dedi.

Arastu hakim aytdi:

— U kishiga jazo berishga haqqing yo'q, o'zing aybdorsan, siringni o'zing saqlay olmay, yuraging toshib ketib birovga oshkor qilgansan. O'zing saqlay olmagan sirni boshqa kishi qanday saqlay olsin?— dedi.

Iskandar sukut etishga majbur bo'ldi.

Bayt:

Chun o'zing siringga mahram bo'lmading,
O'zgalar gar asramas, yo'q, bir ajab.

* * *

Abuyazid donishmand aytadi:

— Biron bir ish haqida aqlli odam bilan kengash qilsang, albatta, foyda ko'rasan. Biron bir ishi haqida donolar bilan kengashgan kishi o'z maqsadiga yetadi.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Farzandlaringizniig ilm va adabini o'zingizning ilm va adabingiz bilan cheklamang, ularni kelgusi zamon uchun tayyorlang, chunki ular sizning zamonangizga tegishli emas, ular kelgusi zamon odamlaridir.

* * *

Sulton Mahmudning juda ham go'zal bir bog'i bor edi. Bir kun bog'da otasi Nosiruddavla Sabuktakin sharafiga zpyofat berdi. Ziyofatdan keyin o'g'li otasidan:

— Aziz otam, mening bu bog'im haqida nima deysiz, sizga ma'qul bo'ldimi?—deb so'radi. Otasi shunday javob berdi:

— Ey ko'zimning nuri o'g'lim, bog'ing juda ham zebo va dilkusho bog'dir, ammo davlati, boyligi bor har bir kishi bunday bog'ni bunyodga keltira oladi, lekin sen ko'plarga muyassar bo'lmagan bir bog'ni vujudga keltir, uning mevasidek meva hech yerda topilmasin.

— U bog' qanday bog' ekan?— deb edi, otasi javob berdi:

— U bog' olim, fozillar, adib, shoirlar, donishmandlar va boshqa ahloqli, tarbiyali ulug' zotlar suhbatidir. Shu ulug' zotlardan tarbiya topib, yaxshi ishlar zuhurga keltirish uning daraxti bo'lib,

mevasi - yaxshi nomga ega bo'lishdir.

* * *

Sultop Mahmud G'aznaviyning otasi Sabuktakin bir kun ovga chiqdi. Sahroda bir kiyik o'z bolasi bilan birga o'tlab yurgan edi. Sabuktakin ot choptirib kiyiklarni quvladi. Ona kiyik yugurib qochdi. Xali kichkina bo'lgan bolasi tez yugura olmay to'xtab qoldi. Sabuktakin kichkintoyni tutib olib, uning qo'l-oyoqlarini bog'ladi, egarining oldiga qo'yib ovdan qaytmoqchi bo'ldi. Bolasini tutqin ko'rgap bechora ona betoqat bo'lib «bolamni qo'yib yubor» deganday qilib Sabuktakin atrofida aylanardi, ovozi chiqarib nola qilardi. Sabuktakin ona kiyikning holiga rahm qilib, uning bolasini banddan bo'shatib, qo'yib yubordi. Kichkintoy onasiga borib qo'shildi, mehribon ona sevinib hol tili bilan Sabuktakinga tashakkur aytib bolasini olib ketdi.

Olijanob, marhamatli, shafqatli odamlar shunday bo'ladilar.

Bayt:

Mardlarning ishlarin andisha qil,
To tiriksan yaxshi ishni pasha qil.

* * *

Ulug' va mard odamlardan Shayx Shibliy qishloqdan shaharga tushib, shahar bozoridagi bir don do'konidan bug'doy sotib oldi, uni bir idishga soldi va yelkasiga qo'yib qishlogiga qaytdi. U o'z manziliga kelgach, idishni ochib qaradi. Idish ichida bir chumoli hayron-sargardon bo'lib, idishning u yoq-bu yog'iga yugurardi, inini, vatanini izlardi, hol tili bilan yordam istardi.

Shayx Shibliy u chumoliga rahmi kelib, tong otguncha ko'ziga uyqu kelmadi. Ertasi kuni ertalab idish ichida inini qidirib yurgan chumolini olib shaharga tushdi, bug'doy sotgan odamning do'koni yoniga kelib haligi chumolini qo'yib yubordi. Chumoli do'kon yonida o'rmalashib yurgan o'rtoqlariga qo'shilib o'z iniga ketdi. Shayx Shibliy buni ko'rib:

— Bechora chumolini inidan judo qilib, ovora, parishon qilishim muruvvatdan emasdi, uni o'z iniga keltirib qo'yib ko'nglim tinchidi, shodlikka to'ldi,— deb sevindi.

* * *

«Shohnoma» nomli asarning egasi, pok zod Firdavsiy:

— Donlarni tashib yuruvchi chumolini ham ranjitma, chunki har jonivorning joni o'ziga shirindir, deydi. Ko'ngli qora, bag'ritosh bo'lgan kishi hatto chumolini ham ranjitishga, behuzur bo'lishiga rozi bo'ladi. Ojizlarga zo'ravonlik qilib, ularni ranjitma, bir kun chumoli kabi oyoq ostida bo'lasan.

Ishoq Musiliy degan fozil kunlardan bir kun pulga muhtoj bo'lib, do'stidan pul qarz olish uchun uning uyiga bordi. Do'sti uyda yo'q edi. Uyda faqat do'stining kanizagi qolgandi. Ishoq Musiliy kanizakni chaqirib:

— Menga bir oz pul kerak bo'lib qoldi, hojangning hamyonini olib kel,— dedi. Kanizak hojasining hamyonini keltirib berdi. Ishoq Musiliy do'stining hamyonidan o'n so'mni olib, chiqib ketdi.

Bir ozdan keyin Ishoqning do'sti uyga kelgach, kanizak hojasiga:

— Sizning do'stingiz kelib bir oz pul so'radi, hamyoningizni olib chiqib berishimni o'tindi. Men u kishining samimiy do'stingiz bo'lganini bilardim. Shuning uchun hamyoningizni chiqarib berdim. U o'n so'm pul olib, chiqib ketdi. Hamyoningizni sizdan beruhsat olib chiqib berganim uchun aybliman. Aybimni kechirasiz, deb umid etaman,— deb uzr aytdi.

Hojasi sevinib:

— Rahmat senga, mening uyda yo'qligimni bildirmabsan, samimiy do'stimning hojati ravo bo'libdi, shu qilgan ishing uchun seni ozod qildim, deb kanizakdan ko'p miinatdor bo'ldi. Mana shunday bo'ladi haqiqiy do'stlar!

Bayt:

Kori mardonlarni xo'b andesha qil,
To tiriksan yaxshi ishni pasha qil.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

Bir so'fizoda yigit o'z amakilaridan qolgan hisobsiz mol-dunyoga ega bo'ldi. Bu mol-dunyosini fisq-fujurga, yomon yo'llarga sarf eta boshladi, ichkilikka berildi va har turli noma'qul ishlardan chekinmadi. Bir kun unga nasihat qilib aytdim:

— Ey, o'g'il, qo'lingga kirgan u pul, mollar oqqan suvga o'xshashdir. Aysh-ishrat esa, aylangan tegirmon kabidir. Kelishi ko'p bo'lgan kishi ko'p sarf eta oladi.

Qit'a:

Daromad bo'lmasa xarjingni qil oz,
Ki isrofchi odamning holiga voy.
Agar tog'larga yomg'ir yog'mas ersa,
Bo'lur bir yilda daryo bir quruq soy.

Aql, adabni duru gavhar tutgil, hoyyu havasni qo'yg'il. Mol-dunyoing tamom bo'lgandan so'ng ko'p mashaqqat chekasan, pushaymon qilasan.

Yigit yeyish, ichish lazzatiga berilib, nasihatimni quloqqa olmadi... mening so'zlarimga e'tiroz qilib:

— Hozirgi rohatni keladigan mashaqqat tashvishi bilan buzish oqillarning ra'yiga xilofdir. Men muruvvat burchagida o'tirgan, javonmardlik kamarini belga bog'lagan yigitman, xayr-ehsonimning ta'rifi xalq og'ziga tushgan,— dedi.

Yigitning nasihat qabul etmaganini, issiq nafasim uning sovuq tomiriga ta'sir qilmaganini ko'rib, nasihat qilishdan tiyildim.

Hakimlarning: «Kishilarga o'zing kerak deb bilgan narsalarni ayt, qabul qilsalar ko'p yaxshi, agar qabul etmasalar, senga nima? Nasihatdan og'iz ochma,— degan so'zlariga amal qildim.

Bir necha vaqtdan keyin o'sha yigit haqida o'ylaganlarimning ro'yobga chiqqanini ko'rdim. U yigit bir yerda o'tirib, yirtilgan eski kiyimni yamoq joylariga yana latta qo'yib tikardi, gadoychilik qilib odamlardan non so'rardi. Uning holini ko'rib juda qayg'urdim. Shunday holida uning ko'nglini malomat tirnog'i bilan tirnashni, ko'ngli yarasiga tuz sepishni o'zimga ep ko'rmay, indamay o'tib ketdim.

Bayt:

Bahor bo'lsa daraxt mevasin sochgay,
Qish o'lsa, chorasiz bebarg qolgay.

* * *

Olim, fozil Rizouddin ibn Faxriddin aytadi: — Xotini va bolalari bor odam qadahga quyilgan ichkilikni qo'lga ko'tarsa, nima so'zlarni so'zlay oladi? Tili so'zlamasa ham dili ushbu so'zlarni

aytadi: «Ey aziz oilam, sizlarga qoldirib ketadigan davlatim yo'q, dunyoda nima topgan bo'lsam, ushbu shisha bilan qadah hammasini bitirdi».

Odam bolasi aqlli, g'ayratli bo'lib dunyoga keladi, lekin uning aqlini, g'ayrat va ijtimodini ichkilik bitiradi. Dunyoda har narsani aksincha ko'rsatib turuvchi narsa ichkilikdir. Yaxshini yomon, yomonni yaxshi, kattani kichik, kichikni katta, ozni ko'p, ko'pni oz ko'rsatuvchi ichkilikdir. Bir kishiga ichkilik qadahini beruvchi odam u bechoraning vijdonini va bir oilaning umidini o'ldirib, eng buyuk jinoyat qilgan bo'ladi.

Ichkilik zarari otadan bolaga yuqadi, ya'ni bolaning tani yoki aqli kuchsiz bo'ladi. Ichkilik ichuvchi odam kishiga ishonmaydi, biror ishga qaror bera olmaydi, iroda va niyati butunlay to'xtaydi.

Onalar yetti yosh bilan o'n yetti yosh orasida bo'lgan bolalarining ko'z oldilarida har xil holda bo'lgan mastlarning rasmlarini qo'yib turishlari kerak. Bolalar mastlarning irganchli hollarini, qiyofalarini ko'rib qo'rqadilar, mastlik bolalarga dushman bo'lib o'rinishadi. Buning foydasi tajriba etilgandir. Bolalar huzurida mastlarga achinib so'zlash, ularning oilalari boshlariga tushgan qayg'u-alamlarni so'zlash lozimdir. Onalarning bunday so'zlaridan bolalar juda zo'r ta'sirlanadilar.

Ichkilik insonning salomatligini bitiruvchi zahardir, buning zararlarini bolalariga yaxshilab tushuntirish ota-onalarning birdan-bir muhim vazifalaridir.

* * *

Olimlardan Maqsudiy aytadi:

— Birodarlar, dushmanlaringizdan qo'rqmang, shpkoyat etmang, ular sizlarga zarar yetkiza olmaydilar, chunki ularning dushman ekanliklarini bilasiz, shuning uchun har bir ishingizda ehtiyotkorona harakat qilasiz. Boz ustiga xalq siz tomonda, dushman nima so'zlamasin, bari bir ishonmaydi. Shunga ko'ra dushmanlaringizdan uncha xavfsiramang, sizlarga asl zarar yetkazadigan kishilar o'z do'stlaringizdir. Qanday do'stlaringiz? Albatta chin, samimiy do'stlaringiz emas, riyokor, munofiq, tilyog'lamachi do'stlaringizdir. Sizlar samimiy do'stlaringizning so'zlariga emas, ko'pincha, riyokor do'stlaringizning so'zlariga laqqa tushasiz, ulardan ko'rgan zararingizni hech bir dushmaningizdan ko'rmaysiz, so'zimizning isboti uchun dalil kerakmi? Mana sizlarga bitta dalil:

Ichkilikka berilgan odam jonli bir qazo, oilasi uchun buyuk bir balodir. Bu bechoraning ichkilikka mukkasidan ketishiga kimlar sababchi bo'ldi? Dush-manlarimi? Hech-da. Odam o'g'li ichishga dushmanlaridan o'rganmaydi. Hech bir dushman o'z dushmaniga:

— Qani yur, yuzta-yuzta qilib, ko'nglimizni ochib kelaylik,— deb dushmanining qo'lidan tutib, uni sudramaydi, bu hammaga ma'lum haqiqat. U bechorani yuzta-yuztaga undovchi, nihoyat irganchli holga tushishiga sababchi bo'lgan riyokor do'stlaridir. U boyoqish odam sifatidan chiqqandan keyin, uni masxara qilib, songa sanamay kulib yuruvchilar yana o'sha do'stlari bo'ladi.

Birodarlar! Riyokor, ikki yuzlamachi kishilarning do'stliklariga ishonmang, chunki hamma irganchli, buzuq ishlarni shular o'rgatadilar, chin, samimiy do'stlar topishga kirishing. Samimiy do'stlar sizlarni to'g'ri yo'lga boshlaydi, go'zal maslahatlari bilan har vaqt sizlarga yordam beradilar.

Bayt:

Kimki qilmabdir ishiga ehtiyot,
Topmas ul hasrat, alamlardan najot.

* * *

Bir donishmand o'z do'stlariga ushbu o'n turli nasihatni aytib qoldirgan ekan:

1. To'g'ri o'yla, to'g'ri so'yla. 2. Ishingning hamma katta va kichik yerlariga diqqat qil. 3. Bu soat ichida ishlashing mumkin bo'lgan ishingni darhol ishla, keyinga qoldirma. 4. Ishingga berilib

muhabbat bilan ishla, agar yanglishganingni bilsang, uni kechiktirmay tuzatishga g'ayrat qil. 5. Burchingni va'da qilgan vaqtda ado et, va'dasizlik qilma. 6. Foydasiz oshna-og'aynilaringga bog'lanib yurma. 7. Ichkilikdan hazar qil, bu zahardan o'zingni saqla. 8. Nima bo'lsa peshanamga yozilgani bo'ladi, deb peshonaga ishonib yurma. 9. Qo'pol so'zli bo'lma, xushmuomalali bo'l. 10. O'z ishingda, o'z so'zingda qattiq tur.

* * *

Mavlono Yoqub Charxiy aytadi:

— Ehtiyojingizni bir kishiga arz etib yordam so'raganingizda, u kishi qabul qilib yordam bersa, minnatdor bo'ling. Agar u kishi yordam bera olmasligini aytib, uzr so'rasa, uzrini qabul qiling.

* * *

Shayx Shahobiddin aytadi:

— Tilingni doim to'g'ri so'zlashga ko'niktir, lofchilik, yolg'onchilikdan tilingni tiy. Ko'zingni halol narsalarga tik, man etilgan harom narsalarga qara-ma. Qulog'ing odob, ahloqqa xilof bo'lmagan yaxshi so'zlarni eshitsin. Yomon so'zlarga quloq solma. Qo'lingni boshqalarning narsalariga uzatishdan saqla, o'g'rilik ko'chasiga kirma. Oyog'ing yomon yo'llarda yurmasin. Mana shu aytilgan narsaga amal qilsang, senga baxt-davlat yor bo'ladi, xalq qoshida izzat, obro'ga ega bo'lasan.

* * *

Shayx Abdulxoliq G'ijduvoni o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— Aziz o'g'lim, yomonlar bilan suhbatdosh bo'lma, ulardan arslondan qochganday qoch, hammaga rahm va shafqat ko'zi bilan qara, nafsingni tiy, havoyi havasga berilma. Ta'madan uzoqlash, ochko'zlikdan, baxillikdan, o'rinsiz kulgilardan, masxarabozlikdan hazar qil, ochiq yuzli, shirin so'zli, xushmuomalali bo'l. Olim, fozil, odob, axloq, tarbiya egalari bilan suhbatlash, ularning suhbatlaridan bahramand bo'l.

* * *

Olimlardan Ahmad Javod aytadi:

— Bir kishining narsasini olmoqchi bo'lsak, egasining roziligi bilan olaylik, egasi rozi bo'lmasa, uning biror narsasiga qo'l tekkizmaylik.

* * *

Farididdin Attor aytadi:

Do'st bilan gar bo'lsa, tadbiring sening,
Yor bo'lg'ay baxtu dastgiring sening,
Sen agar manmanligingni tashlading,
Ul zamon davlat etagini ushlading.

* * *

Olimlardan Nizomuddin bin Husayn aytadi: — Bir kishiga yolg'ondan muhabbat va ixlos qilib, uni munofiqlona maqtash eng yaramaslikdir. Bunday ikkiyuzlama, munofiq kishilar asalariga o'xshaydilar,

chunki asalarining og'zida shakaru, ammo dilida zahar bordir. Ba'zi munofiqlarning yolg'ondan maqtashlari, ixlos, muhabbat ko'rsatishlari qiliqlaridan, so'zlaridan darrov bilinsa ham, ba'zi usta munofiqlarning samimiy, chin ko'ngildan do'st emasliklari keyinroq bilinadi, ishlagan ishlaridan tajriba bilan ma'lum bo'ladi. Bunday mu-nofiqlarning tilyog'lama so'zlariga ishonish ahmoqlik alomatidir.

Bayt:

Bog'lama ko'ngil munofiqqa, sadoqat rangdir,
Senga bo'lgan undagi mehru muhabbat rangdir.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Yigitlik yoshimda zo'r kuch-quvvatga ega edim, o'zimdan kichik va kuchsizlarning qo'llarini qayirib, dillariga ozor berardim, hamma mendan bezgan edi.

Nihoyat bir kun o'zimdan quvvatli bir kishining mushtini yedim. Shundan keyin hech kimga zo'ravonlik qilmadim.

Ey o'g'il, kuchim bor deb zo'ravonlik qilma, hech kimga jabr-jafo aylama, agar zo'ravonligingni davom ettirsang bir kun zo'ravonlikning qanday ko'ngilsiz natija berganini ko'rasan.

Bayt:

Choh qazisa birov birovga, ey yor,
Unga o'zi yiqilur degan masal bor.

* * *

Arastu hakim aytadi:

— Maishatiga kifoya etarlik davlatga ega bo'lgan kishi undan ortiqchani talab qilmasin, ortiqcha talab qilgan kishi benihoya qayg'u-alamlarga giriftor bo'ladi.

* * *

Mashhur olimlardan Jaloliddin Muhammad aytadi:

Bir boy kishi xizmatkoriga o'zining ziynatli asboblari, nasl-nasabini so'zlab, ular bilan maqtandi. Boyning so'zlarini xizmatchisi rad qilib, shunday javob berdi:

— Siz chiroyli, qimmatbaho kiyimlar kiyib o'zingizga ziynat bergansiz, u ziynat sizda emas, kiyimlardadir. Mingan otingiz bilan maqtansangiz ziynat, komillik sizda emas, otingizdadir. Otabobolaringiz fazilatlarini bilan iftixor qilsangiz, u fazilatlarining egalari—ulardir, siz emassiz. Agar o'sha fazilatlarining egalari o'z haqlarini qaytarib olsalar, sizga hech nima qolmaydi, u fazilat sizga o'tmagani sababli qaytarib olishning hojati ham yo'q. Boshqalarning ziynatlari bilan ziynatlana olmaysiz, xulq-atvoringizni tuza-ting, fazilatli bo'ling. Mana bular o'z ziynatlaringiz bo'ladi. U vaqtda o'z ziynatingiz bilan iftixor etishga haqli bo'lasiz.

* * *

Bir boy odam donishmandlardan biriga:

— Men sizga yuz so'm hadya qilmoqchiman, siz bunga nima deysiz?—dedi.
Donishmand shunday javob berdi:

— Hadya qilsang, o'zing uchun yaxshi, hadya qilmasang, men uchun yaxshi, chunki menga pul berganingdan keyin har kimga «Falon donishmandga yuz so'm hadya qilganman» deb aytasan, minnat qilib yurasan. Hech narsa bermasang, minnat qilib yurishingdan qutulib qolgan bo'laman.

Bayt:

Kutma dardingga davo pastkash, qurumsoq kishilardan,
Kim chayon nishi bilan olgay oyoqlardan tikan?

* * *

Olimlardan Muhammad ibn Ahmad aytadi:

— Nodon kishi ko'ngliga nima kelsa, shuni ishlashga kirishadi, ishining oqibati nima bo'lishini o'ylamaydi, tajriba qilinmagan, sinalmagan odamning so'ziga ishonib ish olib boradi, o'ziga ishonchi ko'p bo'ladi, maqtaganni hush ko'radi, bir narsa haqida so'rasalar, shoshilib javob beradi. Har xususda shoshma-shosharlik qiladi. Ma'rifatdan xoli, bo'sh va xatosi ko'p bo'ladi, o'ngga va chapga ko'p qaraydi, mutakabbir va mag'rur bo'ladi, nojo'ya so'zlarni so'zlashdan tortinmaydi, tili achchiq bo'ladi, og'zidan shirin so'z chiqmaydi, aytilgan so'zga tushunmaydi, kulsa qattiq kuladi, yig'lasa qichqirib yig'laydi.

Mana shu kabi yaramas odatlarga ega bo'lgan kishilarga nodon odam deyiladi.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Hojati ravo bo'lishini tilagan kishi iloji boricha boshqalarning hojatlarini ravo qilishga kirishsin.
Iskandar Rumiyan:

— Hayot lazzatini nima narsalarda topding?— deb so'radilar. Iskandar:

— Hayotim lazzatini uch narsada, ya'ni dushmanlarning keltiradigan ziyonlarini qaytarishda, do'stlarning ko'ngillarini ko'tarib, ularni sarafroz etishda, ojiz, muhtojmandlarning hojatlarini ravo qilishda topdim,— deb javob berdi.

* * *

Jaloliddin Rumiyan aytadi:

— Salomatlikni istasang, mag'rur, mutakabbir bo'lma, adovat, gina saqlashdan yiroq bo'l. Qanoat — tuganmas bir xazinadir, buning haqiqatini yaxshi tushunishga g'ayrat qil. Qanoatning faqat nominigina o'rganib, bir qancha xatolarga, ranj va aziyatlarga tushmaslik kerak. Qanoat ahli har jihatdan xushvaqt va mamnundir.

Bayt:

Hirs axli ko'zlarining kosasi pur bo'lmadi,
To sadaf qilmay qanoat og'zi durdan to'lmadi.

* * *

Arab olimlaridan Haddod aytadi:

— Har xil tabiatli odamlar bilan tanishib, ularning fe'l-atvorlarini yaxshilab o'rgan, har birini sinab ko'r, shu bilan do'stni dushmandan, yaxshini yomondan, olimni johildan, kattani kichikdan ajratasan. Agar shunday qilsang, odamlarning zohiriy ko'rinishlariga aldanmaysan, ular bilan qilgan

muomalangdan maqsading hosil bo'ladi. Atrofigda bo'lgan odamlardan har birining holini sina va uni o'z holing bilab taqqosla, agar u baxtiyor odam bo'lsa, sen ham unga o'xshash baxtiyor bo'lishga g'ayrat qil.

Bayt:

Har kim o'z aybini bilsa, mard erur,
Boshidan aylangil ahli dard erur.

* * *

Qadimgi Eron shohlaridan Hushang o'z o'g'liga vasiyat qilib aytadi:

— Ey farzand, ikkiyuzlama, g'arazgo'y odamlardan hazar qil, ularni yoningga yo'latma, chunki ular ma'nosiz da'vo bilan do'stlik lofini uradilar, yaxshilik gavharlarini yomonlik ipiga tizadilar, ma'qul va maqbul ishlarni qabih, irganchli libosga o'rab yomon shaklda senga ko'rsatadilar.

Bayt:

Bo'lmagil sohib g'arazga oshno,
Oqibat joningga yetkizgay jafo.

* * *

Mavlono Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Donishmandlar: «Mehmonning kimligiga qarab, o'z lutf-karamingga qara»,— deganlar.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Ey Navoiy, necha dushman bo'lsa, yonma do'stdin,
Kim senga bo'lmishdur ul yuz ming tamanno birla do'st,

* * *

Abu Ali ibn Sino aytadi:

— Insonning doimiy go'zallik va latofati hayodir. Hayosiz yuz jonsiz jasadga o'xshaydi.

* * *

Muhiddin ibn Arabiy aytadi:

— Birovga jabr qilishdan, dushman orttiradigan ishdan saqlanish boshqaning husumat va adovatiga yo'l qo'ymaydi. Men hech kimga yomonlik qilmadim. Jabr, zulm va adovatdan uzoqlashdim. Shuning uchun hech kim menga dushman bo'lmaydi.

* * *

Abdurahmon Jomiy aytadi:

— Hakimlar ittifoqi bo'yicha, besh narsaga, ya'ni sog'-salomatlikka, xotirjamlikka, keng rizq-nasibaga, samimiy, mehribon do'stga, rohat-farog'atga ega bo'lgan odam umrini tinchlikda, shod-hurramlikda kechiradi.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Nodon odam o'z nodonligini sukut etib bildirmasa, shuning o'zi bilan ham uni oqillardan hisoblash mumkindir. Lekin nodonlik bilan sukutning ikkisi bir odamda jam bo'lmaydi.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Mehru shafqat va lutf karam eshigini do'stlari yuziga ochib qo'ygan, ularning hojatlarini chiqargan do'st — eng samimiy do'stlardan sanaladi. Do's-tidan bironta narsasini ayagan odam do'stlikka yaramaydi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Bir donishmanddan: sahovat bilan shijoatning qaysi biri yaxshiroq? - deb so'radilar. Donishmand: «Kimda saxovat bo'lsa, u kishiga shijoatning hojati yo'qdir»,— deb javob berdi.

* * *

Fariduddin Attor aytadi:

O'zgalar qadrini bil, ey muhtaram,
Toki bilgaylar sening qadringni ham.

* * *

Shayx Ziyoulo aytadi:

— Har kim quruq gap sotuvchi va birovdan ayb, kamchilik izlovchi bo'lsa, hech kimga maqbul va marg'ub bo'lmaydi. Aziz umrini bekorga o'tkazadi. Har kim xalqqa xayrixoh bo'lmasa el hurmatini qozonmaydi, martabasi oshmaydi. Har kim dilozor bo'lsa, xalqni ranjitsa, hamisha qayg'uda, xavf-xatarda umr kechiradi. Har kim qahr-g'azab o'tini chidam, muloyimlik va andisha suvi bilan o'chirmasa, keyin pushaymonlik girdobiga tushadi. Har kim isrofdan chekilmasa maishatda o'rtacha, mo'tadil yo'l tutmasa, muhtojlik o'tida qovuriladi. Har kim haris, ochko'z bo'lsa, tinchlik yuzini ko'rmaydi. Har kim ezmalikdan, yolg'on so'zlashdan tiyilmasa, hech kim uning so'zlariga e'tibor qilmaydi, xalq qoshida obro'si to'kiladi. Har kim qo'pol so'zli, achchiq tilli va badmuomala bo'lsa, hammaning nafratiga sazovor bo'ladi.

Bayt:

Fe'li badlardan o'zingni pok qil,
Ahli hikmat so'zlarin idrok qil.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Har kishida muloyimlik, xushmuomalalik bor bo'lsa fayz, kamol topishidan o'zga ehtimol yo'qdir. Har kishi badfe'l bo'lsa, vayron bo'lishdan boshqa chora yo'qdir. Xushfe'llik, muloyimlik

hamma ne'matlarning yaxshirog'idir.

* * *

«Qutadg'u bilig» nomli mashhur asar muallifi Yusuf Xos Hojib aytadi:

— Yolg'on kishining obro'sini to'kadi, hazil-mazax ham kishini shunga o'xshash bezzat qiladi. Hazil oqibati intiqom bilan yakunlanishi mumkin. Yolg'on so'z, hazil-mazax hech kimga ma'qul emasdir, yolg'onchi kishi har kim qoshida bebro'dir.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Qilma ulus ahlu ayoliga qasd,
Aylama el joniyu moliga qasd.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Go'zal fe'l-atvorning nishonasi o'n narsadir: birinchi nishonasi — yaxshilik; ikkinchi — insofli bo'lish, uchinchi — boshqa odamdan ayb qidirmaslik; to'rtinchi — biror kishida nojo'ya harakat ko'rsa, uni yaxshi yo'lga boshlash; beshinchi — bir odam o'z aybiga iqror bo'lib uzr etsa, uzrini qabul qilish; oltinchi — boshqalar uchun mashaqqatni o'z ustiga olish; yettinchi — faqat o'z manfaatinigina ko'zlamaslik; sakkizinchi—ochiq yuzli, shirin so'zli bo'lish; to'qqizinchi — muhtojlarning hojatlarini chiqarish; o'ninchi — muloyim va tavozeli bo'lishdir.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Sen ani inson atagil beriyo,
Kim ishidir sabr ila shukru hayo.

* * *

Isrofchilardan biri Suqrot hakimga kambag'al bo'lib qolganligidan shikoyat qildi. Suqrot u odamga shunday maslahat berdi:

— Isrofingizga bir chegara qo'yib pulingizni tejang, o'zingiz o'zingizdan qarz oling.

* * *

Abul Alo al-Maariy aytadi:

— O'zingga xayrlikni, baxt-saodatni istasang, ichkilikni tark qil, chunki ichkilik Od va Yaman qabilalaridek quvvatli va madaniyatli xalqlarni xarob qildi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Ulug' shayxlarning biriga: «Falon odam mening haqimda ko'p noloyiq so'zlar tarqatib yuradi»,— deb u odamdan shikoyat qildim.

Shayx:

— Go'zal xulq-atvoring, odobing bilan uni uyaltir,— deb javob berdi.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Yaxshi qiliq, go'zal muomala bir yo'ldirki, u yo'l bilan yurmasdan turib izzat va sharaf manziliga yetib bo'lmaydi. U yo'lga qadam bosmasdan turib vujud yukini hayvoniyat biyobonidan insoniyat doril-mulkiga eltib bo'lmaydi.

* * *

Anushervon o'zining donishmand vaziri Buzurjmehrdan:

— Muloyim kishining nishonalari qaysi?— deb so'radi. Buzurjmehr aytdi:

— Muloyim kishida uch belgi bo'ladi: 1— achchiq yuzli, qattiq so'zli kishilar unga qo'pol so'zlasalar ham, u yaxshilik ko'rsatadi. 2 — qahr-g'azab o'ti shu'la urganda tishini tishiga bosadi. 3— bir kishidan o'ziga ziyon yetgach, unga jazo berishga kuch-quvvati yetsa ham achchig'ini yutadi.

Bayon:

Yuvoshlik chu etdi g'azab bo'ldi past,
G'azabga chidashlik yetirmas shikast.

Donishmandlar: «Gunoh har qancha buyuk bo'lsa ham, afv savobi undan ham buyukroqdir», - deganlar.

* * *

Qadimgi «Umaviya» xalifalaridan Umar ibn Abdulaziz boshqa bir shahardan kelgan odamdan so'radi.

— Mening amaldorlarim sizlar bilan qanday muomala qiladilar?

U odam javob berdi:

— Katta va bosh ariqning suvi tiniq, toza, pok bo'lsa, undan ajralib chiqqan ariqchalarda oqadigan suvlar ham tiniq va toza bo'ladilar.

* * *

Mavlono Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Himmatsiz, pastkash kishi baxil, mumsik kishidan yomonroqdir. Baxil o'z pul, molidan o'zi foydalansa ham, boshqa kishiga foyda yetkizmaydi. Mumsik o'zi ham yemaydi va boshqa kishiga ham yedirmaydi. Himmatsiz, pastkash kishi ham o'zi yemaydi, boshqaga ham yedirmaydi va buning ustiga, bir kishi ikkinchi bir kishiga yordam qilganini ko'rolmaydi, u kishining lutf-karam qilishiga yo'l qo'ymaydi.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Himmat agar bo'lsa Navoiy senga,
Bandadurur Hotami Toyi senga.

* * *

Luqmon hakim o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— Ey o'g'il, odamlar so'zga ustomonliklari bilan maqtansalar, sen sukuting bilan maqtan. Har narsaning dalili bor. Aqlning dalili — fikr, fikrning dalili sukutdir.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Har kim davlati, mol-dunyosi bor vaqtda xalqqa shafqat, muruvvat qilmasa, mabodo yo'qchilikka tushib qolganda, hech kim unga shafqat nazari bilan qaramaydi. Himmati zo'rning qimmatini zo'rdir.

* * *

Arastu hakim aytadi:

— To'g'rilik uchun qurbon bo'lish — yolg'onchi bo'lib uzoq umr ko'rishdan ko'ra xayrlidir.

* * *

Arastu hakim yana aytadi:

— Ulug'likka erishish juda qiyin, ammo xasislik, pastkashlikka tushish juda osondir.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Ko'ngilning ikki ofati bor. Birisi: o'tgan ishga qayg'urish, ikkinchisi: kelgusi ishni o'ylab g'am, alam chekishdir. Birinchisidan, odam ko'p uyquchan bo'lsa, ikkinchisidan, uyqusizlikka muhtalo bo'ladi.

* * *

Qadimgi fozillardan Asmaiy aytadi:

— Bir yuz yigirma yoshga kirgan bir kishini ko'rib undan so'radim: «Uzoq umr ko'rishingizga sabab nima?»

U kishi:

— Hasad, kinchilikdan parhez qildim. Mana shu xislatim uzoq umr ko'rishinga sababchi bo'ldi,— deb javob berdi.

Bayt:

Gar desang umrimda g'amgin bo'lmayin,
Qilma hech kimga hasad, xam tutma kin.

* * *

Boborahim Mashrab aytadi:

Har kishi nokas bilan hamkosadir,

Ming sharofatni kasofat bosadir.

* * *

Bir donishmandning shogirdi ustodidan:

— Odamlar orasida ezgulik qilishga eng sazovor bo'lgan odam kim?— deb so'radi.

— Onang,— deb javob berdi ustodi. Shogirdi yana so'radi:

— Undan keyin kim?

— Onang,— deb aytdi ustod. Shogirdi yana so'radi:

— Undan keyin kim?

— Onang,— dedi donishmand ustod.

Shogirdi yana to'rtinchi marta «undan keyin kim?» deb so'ragach, ustodi:

— Otang va boshqa qavmu qarindoshlaring,— deb javob berdi.

* * *

Iskandar Rumi bir kun ustodi Arastudan: — Ey, ustod, men buyuk ishlarga qadam qo'ydim. Bu ishlarim natijasida do'stlarni ham, dushmanlarni ham topaman. Ular bilan qanday muomala qilishim kerak?—deb so'radi.

* * *

Arastu hakim shunday deb edi:

— Iloj boricha o'zingga dushman ortirma. Biror kishi senga dushmanlik ko'rsata boshlasa, sen unga marhamat nazari bilan qara, dilnavoz bo'l, shu bilan u kishi do'stlaring qatoridan joy oladi. Do'stlaringni shafqat va marhamating bilan sarafroz qil, ular sendan ajralmay, samimiy do'stlaring bo'lib qoladilar.

— Yolg'onchi kishidan vafo kutma. To'g'ri so'z ko'ngilga achchiq va qattiq tegadi. Odam yaxshilik qilganga yaxshilik qiladi, bir yaxshilikka o'n hissa yaxshilik qaytaradi. Kimning asli pok — sof bo'lsa, u odam elga manfaat yetkazadi.

Ey mard odam! Odamiylik qil, oliy himmatli, tavoze'li, ochiq yuzli, shirin so'zli bo'l.

* * *

Jolinus hakim aytadi:

— To'rt narsa to'rt narsaga, ya'ni ulug'lik — adabga, xursandchilik — xotirjamlikka, yaqinlik — do'stlikka, aql — tajribaga muhtojdir.

* * *

Afg'on shoiri Abdulla Baxtoniy aytadi:

Hayotda sen kurashsang, foyda yo ziyon uchun,

O'ylamagil o'zingni, degil: «Bu jahon uchun»,

Joningni fido qilib yorit o'zgalar uyin,

Shunda inson bo'lasan, yashaysan inson uchun.

* * *

Olimlardan Nizomiddin ibn Husayn aytadi:

— Falon kishi sening haqingda bunday so'zladi, «falonchi seni yomonladi» deb so'z yuritishga «chaqimchilik» deyiladi, chaqimchilikni insofli, odamgarchiligi bor kishi qabul qilmaydi, chaqimchilar har xil bo'lmag'ur so'zlarni adovat va hasadlari tufayli so'zlaydilar.

* * *

Bir donishmand o'z shogirdlariga:

— Sizlarga eng yomon odamlar kimlar ekanidan xabar beraymi?— degan edi, shogirdlari ustoddan buni o'tindilar:

— Chaqimchilik qilib odamlarni bir-birlariga dushman etgan odamlar eng yaramas, eng yomon kishilardir.

Donishmand yana shogirdlariga chaqimchilikning dilga yetkazadigan ozori haqida fikr bildirib:

— Biringiz ikkinchingizning so'zingizni menga yetkizmang, men salomat va rohatda bo'lgan qalb bilan sizlarga yo'liqishni istayman,— dedi.

* * *

Yana bir donishmand shogirdlariga nasihat qilib:

— Mol-dunyo o'g'rilaridan ko'ra, odamlar orasidan ulfat va muhabbatni o'g'irlab yurganlardan saqlaning,— dedi.

Bayt:

Kishi sanchiq so'z aytsa san chiq ondin,
Yomondan qoch, yomondan qoch, yomondin.

* * *

Umar Hayyom aytadi:

Do'stga ham, dushmanga ham yaxshilik qilish yaxshidir. Yaxshilik qilishni o'ziga odat qilib olgan odam hech bir vaqt yomonlik qilmaydi. Agar do'stingga yomonlik qilsang, u senga dushman, dushmaningga yaxshilik qilsang, u senga do'st bo'ladi.

* * *

Qadimgi Eron donishmandi Buzurjmehr o'z ustozidan so'radi:

— Dunyoda eng yaxshi kishi kim? Ustozi javob berdi:

— Odamlarga foyda yetkizgan kishi. Yana so'radi:

— Qanday kishini saxiy deb aytish kerak?

— Saxiy odam ehson qilganida shodlanadi, pushaymon bo'lmaydi,— deb javob berdi ustoz.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi: Bir kun Dovud Luqmondan:

— Ertalab qanday turasan?—deb so'radi. Luqmon shunday javob berdi:

— Qo'limga tayanmasdan turaman.

Luqmon hakim shu so'zi bilan fazilat va adolatning kerakligini aytmoqchi edi. Dovud Luqmonning javobini eshitgach, bir muddat o'ylab qoldi, keyin na'ra urib behush bo'lib yiqildi.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

— Luqmon hakimning rangi qora erkandir. Dovud alayhissalomning suhbatiga musharraf bo'lur erdi.

Bayt:

Tingla donolar bayonin, ey o'g'ul,
Xar nima hikmat eli der qil qabul.

SUKUT — AQLLILIKDIR

Aytishlaricha, Luqmon hakim bir kup hazrati Dovudning huzuriga keldi. Dovud sovut, zirhli kiyim tayyorlash bilan mashg'ul edi. Luqmon hakim u vaqtgacha bunday bir kiyimni ko'rmagandi, shuning uchun buning qanday kiyim ekanini so'ramoqchi bo'lsa ham sabr etib, so'ramasdan kiyimning tayyor bo'lishini kutib turdi. Dovud kiyimni tayyorlab kiyib oldi, shodlanib Luqmon hakimga:

— Luqmon, ko'rdingizmi, qanday go'zal jang kiyimi tayyorladim,— deb maqtandi.

Undan Luqmon hakim Dovud tayyorlagan kiyimning nimaga yarashini bilib o'z-o'ziga: «Sukut qanday buyuk aqllilikdir», dedi.

Xulosa:—Kerak bo'lmagan yerda so'z so'zlash bir kamchilikdir, faqat so'z so'zlash kerak bo'lgan vaqtdagina sukut etmaslik lozim. Aqlli insonlar: «So'z kumush bo'lsa, sukut oltindir» deganlar, bundan maqsad, «foydasiz yerda so'z so'zlama» demakdir.

* * *

Luqmon hakimdan:

— Nasihatlarigizning ko'pi yoshlarga oid bo'ladi, ammo yoshi kattalarga kamroq bo'ladi, buning sababi nima?—deb so'radilar.

Luqmon hakim shunday javob berdi:

— Bog'bon yerni yumshatib bir daraxt ko'chatini o'tqazib, uning atrofini xas-hashakdan, zararli yovvoyi o'tlardan tozalab, kerak bo'lgan vaqtda suv berib tursa, umuman yaxshi diqqat qilib tarbiyalasa tez vaqtda daraxt voyaga yetadi, unumli, serhosil bo'ladi.

Bolani ham yoshligidan boshlab yaxshilab tarbiya qilinsa, go'zal ahloqli, odobli etib o'stirilsa, u bola o'ziga, ota-onasiga baxt-saodat keltiradi, jamiyatning eng foydali a'zosi bo'lib yetishadi. Shuning uchun men yoshlar tarbiyasiga ko'proq ahamiyat beraman, va'z-nasihatlarimning ko'p qismi yoshlarga oid bo'ladi.

Bayt:

Har o'g'il, kizga kerakdir ruhi afzo tarbiyat.
Aylagay orzu, umidlarni muxayyo tarbiyat.

* * *

Luqmon hakim aytadi:

— Nafsing yo'lga yurma, qanoatli bo'l, o'zingda bo'lmagan sifatlarni aytib seni maqtagan kishi so'zlariga aldanma. Yo'ldoshlaring bilan nizolashma, hech kimni o'zingdan past ko'rma, siringni

oshkor etma, molu dunyoingga mag'rur bo'lma, har kimga ochiq-yuz, shirinso'zlik bilan muomala qil.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

— Luqmon hakimning to'rt ming hikmatli so'zini qayd etganlar. Ularning to'rt so'zini saylab olganlar. Bu to'rt so'zdan ikkitasini doim yodda tutish, qolgan ikkitasini esa unutish kerakdir. Doim yodda tutish kerak bo'lgan ikkita so'zdan bittasi o'zining qilgan yomonligi, ikkinchisi boshqaning qilgan yaxshiligidir. Unutilishi kerak bo'lgan ikki so'zdan bittasi o'zining qilgan yaxshiligi, ikkinchisi boshqaning qilgan yomonligidir.

* * *

Luqmon hakimdan:

— Hikmatli so'zlaringiz, odob-axloqqa doir va'z-nasihatlaringiz bilan ko'plarni yaxshi yo'lga soldingiz, nasihatlaringiz kor qilmay, o'zining yomon fe'l-atvorini tashlay olmagan kishi ham bormi?—deb so'radilar.

Luqmon hakim:

— Bor, u — johil, badfe'l odam. Uni shu yaramas xulqdan qaytarishga har qancha urinsam ham foydasiz bo'lib chiqdi, tuzatishdan o'z bo'ldim,— dedi.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Badanning quvvati — ovqat, aqlning quvvati esa hikmatli so'zlar, donolik va donishmandlikdir. Agar aql shulardan mahrum bo'lib qolsa, ovqatsizlikdan badan halok bo'lgani kabi halok bo'ladi.

Onalar bolalarini taom yedirishdan avval sut bilan boqadilar, shunga o'xshash komil ustozlar ham o'quvchilarga dars berishda avval yengil ilmlarni o'rgatib, keyin og'ir ilmga ko'chadilar.

* * *

Mashhur olimlardan Abu Mansur as-Saolibiy aytadi:

— Muloyimlik daraxtini ekkan kishi, salomatlik mevasini teradi. Qiynalishdan qo'rqib o'rganishni davom ettirmagan kishi, ilmni egallay olmaydi. To'g'ri, haq gapirgan kishi hammaning ishonchini qozonadi. Dushman bilan yaqinlashgan kishidan uning do'stlari qochadilar. Ishining oqibatini o'ylagan kishi falokatlardan omon qoladi.

* * *

Shoir Boborahim Mashrab aytadi:

Har kishi dushmanga bo'lsa rag'bat,
Oxiri undan ko'rar ming ofati.

* * *

Olpmlardan Nizomiddin ibn Husayn aytadi:

— Qo'rqqoqlik sifati eng yomon va zararli sifatdir. Yoshlikdan boshlab qo'rqqoqlikka odatlangan bolalar ulg'ayganlarida ham qo'rqqoq bo'lib qoladilar. Bir ishga bel bog'lab, g'ayrat bilan kirisha

olmaydilar. Nodon va tarbiyasiz kishilarning so'zlariga ishonib zalolat va qorong'ilikda qoladilar, to'g'ri yo'ldan ozadilar.

Bolalaringizni qo'rqoqlik soyasiga sira ham yaqinlashtirmang, ular arslon yurakli bo'lib yetishsinlar. Hech narsadan qo'rqmaydigan g'ayratli, matonatli, ishchan bo'lsinlar.

Bayt:

Dovyurak bo'lgil, bolam, qo'rqishga hech yo'l bermagil,
Tarbiyasizlar gapin aslo quloqqa olmagil!

* * *

Olimlardan Sayid Ali Hamadoniy aytadi: — Falokatga duchor bo'lishni istamasang, mag'rur va mutakabbir bo'lma. Rohatda yashashni istasang, dilingni hirsdan pok qil. Xor-zorlikni istamasang, ta'magir bo'lma, o'zingga yaxshilik qilinishini istasang, yaxshilik qil, hech kimga ozor berma, yaxshilikni ulug' ish deb bil. Qadr-qimmating oshishini istasang, baland himmatli bo'l, ishing pushaymonlik bilan natijalanishini istamasang avval yaxshiroq o'ylab, dono tajribakorlar bilan kengashib, so'ngra ishga kirish. O'zingni hammaga sevdirishni istasang, fe'l-atvorlaringni tuzat, adabli, tarbiyasi bo'l. Obro'ga, izzat va hurmatga ega bo'lishni xohlasang, halol mehnat qil, fidokorona ishla. Hammaning qoshida ishonchli, marg'ub va maqbul odam bo'lishni tilasang yolg'onchilikdan saqlan, chaqimchi, ig'vogar bo'lma, ma'nosiz, tuturuqsiz so'zlarni so'zlab yurishdan hazar qil. Mabodo o'ng'aysiz holda qolsang, ishingda muvaffaqiyatsizlikka uchrab, qayg'u, hasrat ichida qolsang dod-faryod qilib yurma, sabr qil. O'ng'aysiz holdan qutulish chorasini ko'r.

Qit'a:

Sen qazo-la qastlashib yig'lama, ko'p yetsa alam,
Sening ming yig'laganing birla qazoning ishi yo'q.
G'am-alamdin qutulmoqlik chorasin ko'rsang agar,
Tinch, rohatda yashaysan, ranju, jafoning ishi yo'q.

Hamiyatli odam panoh istab kelganlarni o'z panohiga oladi. Imkoni boricha uni himoya qiladi, zarar yetkizmaslikka tirishadi.

* * *

Yusuf Xos Hojib aytadi:

— To'g'ri so'z ko'ngilga achchiq tegadi, hazm qila olsang, uning manfaati maza beradi. To'g'rilik maqsadga yetkizadi. To'g'ri kishi qaerda bo'lsa ham kunlari baxtiyorlik bilan kechadi, yorug' kunlari qorong'ilashmaydi. Xalqqa manfaat yetkizgan odam chin odam hisoblanadi. Uyatsiz kishi — kishilarning tubani bo'lib, uning tili to'g'ri so'zni so'zlamaydi, kishilarning sarasi — sadoqatli kishidir. Odam farosatli bo'lsa, unutmaydigan, o'ylab ish yuritadigan bo'ladi.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Molu dunyo orttirishga ko'p mayl qilma, chunki ko'p mayl qilganga uning xiyonati ko'proq bo'ladi. U bir vaqt birovni semirtirsa, bir vaqt yig'latadi.

Boshqalar yonida birovga ayblarini aytib nasihat qilish —uni odamlar orasida uyaltirish demakdir. Shuning uchun xoli joyda nasihat qilish kerak.

* * *

Iskandar Rumiya aytadilar:

— Siz juda ulug' podshoh bo'lsangiz ham, ko'p xotin olishga maylingiz yo'q, agar xotiningiz ko'p bo'lsaydi, ko'p o'g'il-qizga ega bo'lib, shuhratingiz yana ham oshardi, vafotingizdan keyin nomingiz xalq og'zida doimo yot etiladi.

Iskandar javob berdi:

— Shuhrat qozonish, sha'n-sharafga ega bo'lish va olgandan keyin ham nomni yaxshilik bilan yod etilishi xotin va bola-chaqaning ko'pligi tufayli bo'lmaydi, balki adolatparvar, shafqatli, marhamatli, umuman, axloq tarbiya egasi bo'lish bilangina xosil bo'ladi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

Donishmandlardan biri o'g'lini tiqishtirib ovqat yeyishdan taqiqladi. O'g'li aytdi:

— Ey otajon, ochlik odamni o'ldiradi, to'q bo'lib o'lish ochlik holda yashashdan yaxshiroqdir.

Otasi aytdi:

— Ey o'g'lim, o'rtacha yeyishga odat qil, tiqishtirib yeyishdan saqlan, yengiz, ichingiz, insrof qilmangiz deganlar, bunga amal qil.

* * *

Shoir Abdiy aytadi:

Solimul a'zo bo'lur kim kam yesa,

Jismi quvvatli bo'lur ham kam desa.

* * *

Donishmand Abuyazid o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— O'g'lim, gina-adovatdan uzoq bo'l, kuching yetmaydigan ishga kirishma. So'z yurituvchi, chaqimchilarning so'zlariga ishonma, chunki ular fitna-fasod yo'lini izlab yuruvchi yaramas odamlardir. Baxil, ochko'z, haris odamlar bilan oshna bo'lma, ular seni to'g'ri yo'lga sira ham boshlamaydilar, ehtiyot bo'!

* * *

Olimlardan Ziyoullah aytadi:

— Saodatmand, dono odamlar xush fe'l atvorini o'zlariga abadiy najot sarmoyasi deb biladilar. Fursat, vaqtni qo'ldan qochirmaydilar, g'animat sa-naydilar, go'zal axloq, odob bilan ziyatlanadilar.

Mol-dunyo yig'ishga haris bo'lmaydilar, hech kimning ko'nglini og'ritmaydilar. Ojiz va g'arib kishilarga g'amxo'rlik qiladilar, ularning ehtiyojlarini o'tay-dilar, birovning aybini ko'rsalar, oshkora qilmasdan uni bekitadilar, qilgan yaxshiliklari bilan maqtanib yurmaydilar, birovdan yomonlik ko'rsalar, u kishiga yaxshilik qiladilar, ulug' olim, fozillarning siyratlari, go'zal fe'l-atvorlarini o'zlariga peshvo qilib oladilar, o'z manfaatlarini ko'zlab, boshqalarga ziyon keltirmaydilar, hech kimga qo'pollik bilan muomala qilmaydilar, to'g'ri so'zlaydilar, yolg'onchilik ko'chasiga qadam bosmaydilar.

Bayt:

Tavoze'lik bo'lib tutgil o'zing kam,
Daraxtkim mevali bo'lsa bo'lur xam.

* * *

Luqmoni hakimdan: «Hikmatni kimdan o'rganding?» deb so'radilar. Luqmoni hakim:

— Hikmatni ko'rlardan o'rgandim, chunki ular qadam qo'yadigan yerlarini sezmaganlaricha yurmaydilar,— deb javob berdi.

* * *

Olim, fozillardan Aziz ibn Muhammad Nasafiy aytadi:

— Hamma bilan yaxshi muomalada bo'l, hech kimni o'zingga dushman qilma. Sabrli, og'irliklarga chidamli va g'ayratli, matonatli bo'l, shu xislatlarga ega bo'lsang, og'irchiliklarni yenga olasan. Yomon ishlardan parhez qil, go'zal axloqli, tarbiyali bo'l, yaxshi xulq-atvoring bilan xalqning muhabbatini o'zingga jalb eta olasan.

* * *

Hindiston donishmandlaridan biri o'z o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— Yolg'on so'zlab «mening so'zim to'g'ri» deb qasam ichma, to'g'ri so'zlasang, to'g'riligiga ham ont ichma. Kundalik kirim-chiqimingni qog'ozga yozib qo'yishga odat qil, chiqiming kirimingdan ortiq bo'lmasin. yig'ilishlarda daraja va martabangni pesh qilib yuqori o'rinda o'tirishni talab qilma. Boyliging va daraja-martabangga mag'rur bo'lma.

O'g'lim, qanoat pesha bo'l, hech kimdan biror narsa ta'ma qilma. Ko'zingni och, olamga haqiqat nazari bilan qara, o'tganlardan ibrat ol. Har kim bilan aytishib, adi-badi qilishib yurma, gipa, adovat va xusumatdan tilingni parhez qil. Oilang bilan yaxshi yasha, farzandlaringni odobli, go'zal axloqli qilib yetishtir, ilmi, hunarli bo'lishlariga diqqat qil. Qarindosh-urug'laringni unutm, do'st-yorlaringni haqlariga rioya et, yaxshi so'zing, yaxshi ishing bilan hammaning izzat va hurmatiga sazovor bo'lishga g'ayrat qil, bu nasihatlarimni unutm.

Bayt:

Ham tavoze'li bo'lib, ham boadab,
Yaxshilarning suhbatin qilgil talab!

* * *

Donishmandlar aytganlar:

Agar bir kishi sening yoningga kelib:

— Falon kishi sening haqingda unday dedi, bunday dedi, yomon so'zlar so'zladi, deb aytsa, uni chaqimchi deb hisobla. Chaqimchi ahillik tarafdori emas, u fosiqdir.

Bayt:

Chaqimchiga yoningdan bermagil joy
Qilur bir lahzada yuz fitna barpoy.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:
Aylasalar ikki tarafdin vafo,
Yetgay alar holiga ancha safo.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

— Do'stingga yo'liqqan vaqtingda egilib, ochiq yuz bilan ko'rish, yaxshi so'z bilan uning ko'nglini ko'tar. Do'stlikning boshlanishi—madh-sano bilandir,

* * *

Bir hind donishmandi aytadi:

— Do'stlik alomati mana shunday bo'ladi: do'stning do'stiga do'st, dushmaniga dushman bo'lsin, dushmaningni do'st tutgan kishi seni do'st tutmaydi.

* * *

Arab fozillaridan Asmaiy aytadi:

— Men bir kun do'stimni ko'rgani bordim. Do'stim bir kishi sig'arlik palosni solib o'tirgan ekan. Meni ham palosda o'tirishga taklif qildi. Men:

— Palos o'zingga torlik qilib turibdi, yana meni palosda o'tirishga taklif qilasan?—degan edim, u aytdi:

— Ikki dushman butun yer yuziga sig'maydi, ammo ikki do'st bir qarich yerga ham sig'a oladi.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

Sen chaqimchi bo'lmagil, ey bexabar,
Begunohlar ohidan qilgil hazar.

* * *

Rustam Zoldan:

— Sen juda kuchli, pahlavon odamsan, charchashning nima ekanini bilmaysan, lekin charchagan vaqting ham bo'ladimi?—deb so'radilar. Rustam shunday javob berdi:

— Nodon va ezma kishi bilan suhbatdosh bo'lgan vaqtimda juda ham charchab, holsizlanib qolaman.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Nafs tizginini nopoklikdan qaytaruvchilar, yaramas ishlardan saqlanuvchilar mardlik, bahodirlikda Narimon va Rustam Zoldan yuqori turadilar. Chunki nafs bilan kurash, u bilan jang qilish — boshqa dushmanlar bilan jang qilishdan qiyinroqdir. Sen ilmu adabni qo'lga ol, adab gurzisi bilan dushmanning nafs boshiga ur, insonning nafsidan katta dushmani yo'qdir. Agar sen aql va fikr egasi bo'lsang, hadeb nafsing orzusiga yo'l beraverma. Agar nafsingning hamma orzusini bajo etsang, uni semirtsang, u seni bir kun halokat chuquriga tashlaydi.

* * *

Olimlardan Ja'far Sodiq aytadi:

— To'rt narsa, ya'ni badfe'llik, badqovoqlik, takabburlik va dilozorlik kishiga xoru zorlik keltiradi.

* * *

Shoir Almaiy aytadi:

Yaxshilik tuxmi saodatlar berur,
Gar tikon eksang, oyog'ingga kirur.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Biror ishga g'ayrat bilan kirishgan kishi mashaqqat tortishidan qo'rqmasin. Agar g'ayrati soyasida maqsadi hosil bo'lsa, juda yaxshi, mabodo ishi yetarli darajada bo'lmay keyinga qolib ketsa, oqillar qoshida u kishi uzrlidir. Ulug' maqsad yo'lida himmati baland bo'lgan kishi xalq ko'nglida saqlanadi.

Bayt:

Talabda ko'shish qilarman agar topsam na armondir,
Va gar maqsud qo'limga kelmasa ham uzrim osondir.

* * *

Bir fozil kishi o'z o'g'liga shunday nasihat qilib aytadi:

— O'g'lim, adolatli bo'l, shu ishing bilan azich va muhtaram bo'lasan. Agar jabr, zulm qilsang, bir kunmas bir kun sendan ham zo'ravon va zolimroq odam senga jabr, jafu qiladi, balki halokatga yetkizadi. Aziz o'g'lim hech kimni ranjitma, hamisha shafqatli, marhamatli bo'l.

Bayt:

Fe'li bad odamni nosoz aylagay,
Do'stni ham dushman sariga undagay.

* * *

Mashhur donishmand Abul Alo al-Maariy aytadi:

— Xotirlarda iffat, poklik eng ulug' jamoldir. Xiyonatga xiyonat qilish bilan qarshi turma, balki xoinlarni tark qil. Birovning bitta aybini menga so'zlasang, menga ming aybni to'nkab boshqalarga so'zlaysan.

* * *

Olimlardan Ahmad xoja aytadi:

— Har bir kishining so'zi - o'z fazilatlarining dalili va aqlining tarjimonidir. Shuning uchun qisqa va ma'noli etib so'zlash lozimdir.

Behuda so'zlar so'zlashdan tilni tiyish kerak. Behuda so'z yashirin ayblarni oshkora etadi,

dushmanlarning qahr-g'azab va adovatlarini qo'zg'atadi.

Bayt:

El aro ko'p so'zlama, saqlab o'zingni so'zlagil,
Suxan birla yetkazma ozor, yaxshilikni ko'zlagil.

* * *

Luqmon hakimdan:

— Siz bironing qora badanli cho'poni edingiz, endi ulug' daraja egasi bo'ldingiz, nima narsa sizni shunday ulug' darajaga ko'tardi?—deb so'radilar. Luqmon hakim aytdi:

— Doimo to'g'ri so'zladim, omonatga xiyonat qilmadim, ma'nosiz, behuda so'zlar so'zlashdan chekindim. Mana shu uch xislat meni ulug' darajaga ko'tardi.

* * *

Donishmandlardan Abulmuin aytadi:

— Aql, idrokdan mahrum bo'lgan bosh suvsiz chashmaga, adabsiz, tarbiyasiz yigit egar-jabduqsiz otga, sharm-hayosiz xotin tuzsiz taomga, ilmiga amal qilmagan olim xushbo'y, ammo guli yo'q bo'stonga o'xshaydi.

Bayt:

Ilm agar dilga urar — yoring erur,
Ursa tanga, shubhasiz, moring⁶ erur.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Hasad, boshqalarning rohatini ko'rolmaslik — hamma sifatlarning pastrog'idir. Hasad himmat pastligi va ko'ngil xasisligida hosil bo'ladi. Bular esa jaholat natijalaridir. Hasadchi o'z hasadi ta'siridan bir kun o'zi halokat chuquriga yiqiladi.

* * *

Olimlardan Ahmad Javob aytadi:

— Har kuni bir ish bilan mashg'ul bo'lib ko'ringan ba'zi bir odamlarga uchraymiz. Faqat bularning mashg'uliyatlari foydali bir ish uchun emas, ko'ngil ochish, vaqt o'tkazish uchundir. Musiqa chalib ashula aytish, o'yin-kulgilar bilan mashg'ul bo'lish — insonlar uchun albatta lozimdir. Bupga hech shubha etilmaydi, faqat bu narsalar dam olish soatlari va kunlarida bo'lishi shartdir. Ishlamasdan yalqovlanib, vaqtlarini bekorga o'tkazib yurganlar keyin pushaymon yeydilar, o'rinsiz kayf-safo, ko'ngil ochishlarning alamli natijasini ko'rishga muyassar bo'ladilar.

* * *

Olimlardan Nizomiddin ibn Husayn aytadi:

— Bobolarimiz: «So'zlaganing kumush bo'lsa, tek turganing oltindir» deganlar. Bunga qaraganda,

⁶ mor – ilon ma'nosida

har yerda so'zlamasdan jim o'tirishga to'g'ri keladi. Lekin bobolarimiz «O'rinsiz, ma'nosiz so'zlaganingdan ko'ra, tek turganing yaxshiroq» demoqchidirlar.

Har ishning o'ziga xos odobi bo'lgani kabi, so'zlashning ham o'lchovi va odobi bordir. So'zga yolg'on qo'shish, birovning izzat, nafsiga tegadigan so'zlarni so'zlash va shunga o'xshash yaramas so'zlar zarar yetkizmasdan qolmaydi. Shuning uchun donishmandlar «Ko'p o'yla, oz so'yla, so'zing yaxshi bo'lsa, so'zla, bo'lmasa tek tur, ma'nosiz oldi-qochdi so'zlar so'zlashdan tilingni tiy», deganlar.

* * *

Arastu hakim aytadi:

— Maishatga yetarli molu davlatga ega bo'lgan kishi undan ortiqchasini talab qilmasin, chunki uning poyoni yo'qdir. Ortiqcha talab qilgan kishi juda ko'p falokatlarga duch keladi.

* * *

Fisog'urs (Pifagor) hakim aytadi:

— O'zini o'zi maqtash, chin bo'lsa ham, ma'qul va maqbul emasdir. O'tganlar bilan ont ichish yolg'on-yashqlik nishonasidir.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Necha kim to'nin rioyat birla kiysang, eskirur,
Chunki kiydirding birovga, eskimas to'n ul erur.

* * *

Jaloliddin Rumi aytadi:

— Ey birodar, agar baxt-saodat istasang, g'urur, manmanlikdan yiroq bo'l, hikmatli so'zlarni sokinlik bilan tingla, takabburlik, adovat, ginachilikdan hazar qil. Qayg'u, alamlar ustingga hujum etsalar, bu hujumlarga o'z adabsizliging sababchidir, Tarbiyasiz, adabsiz odam alam, hasrat daryosida g'arq bo'ladi. Shunga ko'ra, adab nuri bilan o'zingni nurlantir, qalbing pok bo'lsin.

* * *

Buqrot hakimdan:

— Hamma narsadan ko'ra yuqori hisoblangan narsa nima? Qaysi narsa hech vaqt vayron bo'lmaydi?— deb so'radilar. Buqrot hakim aytdi:

— Himmat hamma narsadan yuqori turadi. Adl binosi hech vaqt vayron bo'lmaydi.

Bayt:

Qimmatini tut baland el oldida,
Himmatini-la martabang bo'lgay baland.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Gavharu durni quloq ozori bil,

So'zni quloqning duri shahvori bil.

* * *

Olim, fozillardan Hurramiy aytadi:

Bir qariya har vaqt yoshlarga:

— Bolalarim, yoshlikni g'animat biling, faqat o'yin, kulgi, kayfi-safo bilan yoshlik davringizni zoe etmang, o'qing, o'rganing, ilmi, hunarli bo'ling. Agar yoshlik davringizda o'zingizni tutib qolmasangiz, keyin qattiq pushaymon qilasiz, lekin foyda bermaydi,— deb nasihat qilardi. Shu hurmatli cholning nasihatlariga amal qilgan yoshlar baxt-saodatli bo'ldilar.

Donishmandlar tubanda aytilgan o'n to'rtta axloqiy fazilatni inson uchun eng kerakli fazilatlar deb topganlar:

Riyozat — nafsingni tiy, ortiq darajada yeyishdan, ichishdan saqlan.

Sukut — o'zingga ham, boshqalarga ham hech bir foydasi tegmaydigan oldi-qochdi so'zlarni so'zlashdan chekil, jim bo'l.

Intizom — ishlaring tartibli, intizomli bo'lsin, ishingni o'z vaqtida bajar, kechiktirma.

Maqsad — bir ishga kirishmoqchi bo'lsang eng avval yaxshilab o'yla, shu ishdan kutgan maqsading nima ekanini yaxshi tushun, bir qarorga kel. Keyin qarorlashtirgan ishingni hech bir kamchiliksiz ado qil.

Tejash — iqtisod, ya'ni tejashga rioya qil, o'zigga va xalqqa foydasi tegmaydigan yerlarga pul va mol sarf qilma, isrofdan saqlan.

Sa'y va shug'ullanish — vaqt va fursatingni bekordan-bekorga o'tkazma. Doimo foydali ish bilan mashg'ul bo'l, kerak bo'lmagan narsadan chekil.

Matonat — ishingda chidamli, matonatli bo'l. Hiyla-nayrang ishlatishdan hazar qil, tushunchang pok, sof va haqqoniy bo'lsin, tushunganing kabi so'zla va ishla.

Haqqoniyat, to'g'rilik — adolat va haqqoniyatni o'zingga rahbar qilib ol, hech kimga zarar qasd etma.

Mo'tadillik — har vaqt mo'tadil holda ish yurit, haddan ortiqchalikdan saqlan. Haqsiz, lekin o'zingga loyiq ko'rib birovdan intiqom olishga jur'at qilma.

Nazokat — kir, ifloslikdan hazar qil, vujuding, libosing va uy-joyingning toza, pokizaligiga diqqat qil.

Qalb huzur-rohati — mayda-chuyda va istaganingcha bo'lmay qolgan ishlardan xafalanib salomatligingni buzma, qalbingning huzur-rohatini ko'zla.

Iffat — adabli, sharm-hayoli, nomusli bo'l. Bu go'zal xislatlardan ajralma.

Tavoze' — o'zingni kamtar tut, tavoze' sharaf va izzat bosqichi ekanini unutma.

Muloyimlik — sabrli, muloyim, ochiq yuz, shirin so'zli bo'l. Hech kimga qo'pol muomala qilma.

Xulosa: yuqorida zikr etilgan o'n to'rtta axloqiy fazilat bilan o'zingni orasta qilsang, xalqning muhabbatini o'zingga jalb etasan, hamma senga hurmat nazari bilan qaraydi.

* * *

Bir donishmand o'z o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— O'g'lim, o'zingga va xalqqa foydali ishlar qilishga g'ayrat qil. Olim, fozil, axloqli, tarbiyali odamlar bilan suhbatdosh bo'l, ularning suhbatlaridan bahra ol. Yolg'onchi, nodon, baxil, ginajo'y va ikkiyuzlama odamlarning suhbatlaridan parhez qil. Har kim yolg'onchi bo'lsa, muruvvat va tantilikdan xoli bo'ladi. Shuning uchun to'g'rilik va to'g'ri so'zlik fazilatlarining onasi, yolg'onchilik esa yaramaslik-larning onasi, deganlar.

Nodon do'st foyda yetkizaman, deb ziyon yetkizib qo'yadi. Baxil odamdan biror narsa so'rab

obro'yingni to'kma. Ko'nglida gina saqlagan odam fursat topganida seni zoe qiladi. Ikkiyuzlama, fosiq kishi o'z manfaatini yo'lida seni qurbon qilib yuborishdan toymaydi. Bayt:

Egriga har kim hamdamdir — kuyar,
Sitam qilsang, bo'lur oldingda albatta.

* * *

Husayn voiz Koshifiy aytadi:

Ish yuziga fikr ila harchand boqdim, angladim,
Yaxshi ish yaxshi ekan, undan o'zga hech ekan.

* * *

Arjosib hakim o'g'liga vasiyat qilib aytadi: — O'g'lim, go'zal axloq egasi bo'l, yaxshilik qil, yaramas, buzuq yo'lga aslo yaqinlashma, go'zal axloqing bilan hammaning muhabbatini o'zingga jalb qil. Xotin va farzandlaringga mehribon bo'l, do'stlaringga lutf-ehson ko'rgiz, shu vasiyatlarimga amal qilsang, hayoting xushvaqtlik bilan kechadi.

* * *

Olim, fozillardan Abdiy aytadi:

Oqil, dono kishi aql ishlatib, ma'nosiz, behuda ishlardan chekiladi, aqlsiz, nodon odam doimo o'zini maqtab sirlarini ochadi. Oqil o'z aqli soyasida hammaning ko'nglini ovlaydi, nodon yomon xulq-atvori bilan o'z do'stlarini chetlashtiradi. Oqil o'zini kamtar tutadi, manmanlikdan yiroq bo'ladi. Aqlsiz, nodon o'zini hammadan yuqori tutadi.

* * *

Shoir Botu aytadi:

Yangi borliq, yangi turmush butun-butun yangilik
Tug'iladi yo'qsil elning hech tunganmas kuchidan.
El kuchiga ishonmaslik, elni ko'zga ilmaslik,
Ozdiradi to'g'ri yo'ldan, saqlaningiz bulardan.

* * *

Bolalaringizni odobli, tarbiyali va ilmi, hunarli qilib yetishtiring, ularning baxt-saodati sizlarning tarbiyangizga bog'liqdir.

Bayt:

Har kishida bo'lsa gar ilmu maorifga havas,
Izlagay har yerda bo'lsa, kecha-kunduz uxlamas.

* * *

Sharq elining donishmandi, axloq ilmining otasi Luqmoni hakim aytadi:

— Barcha yukni ko'tardim, ammo burchdan og'irroq yukni ko'rmadim. Barcha lazzatni totib ko'rdim, ammo salomatlikdan chuchukroq lazzatni totmadim. Eng shirin lazzat sog'-salomatlikda

ekanini angladim.

* * *

Olim va donishmand Aziz ibn Muhammad Nasafiy aytadi:

— Haqiqiy va komil inson yomon xislatlardan, ma'qul va marg'ub bo'lmagan xulq-atvordan pok bo'ladi, go'zal sifat va axloq bilan o'zini orasta qiladi, halol mehnat qilib umr kechiradi, yomonlardan chetlashadi, yaxshilar qatoridan joy oladi, hech kimga ozor bermaydi, el gulzoriga kirib beruxsat birorta gul uzmaydi, kamchiliklarini ko'rsatganlardan minnatdor insonning xalos va najoti sababchisidir.

Bayt:

Meni diyonatli debon da'voya botil aylading,
Muddaongni etmadi isbot — kirdoring sening.

* * *

Aflotun hakim aytadi:

— Tiling, qo'ling bilan hech kimga zarar, zahmat berma, dilini og'ritma. Badbaxt kishi oqibati nima bo'lishini o'ylamaydi. Yaramaslik, pastkashlik che-kilmaydi. Biror masala haqida so'zlamochi bo'lsang, avval yaxshiroq o'ylab, so'ngra so'zla. Olim, donishmandlarning hikmatli so'zlarini o'zingga qo'llanma qilib ol. Nafsing orzu-havasiga hadeb berilma. Odob, axloq yo'lidan ayrilma.

* * *

Mavlono Husayn voiz Koshifiy aytadi:

— Jiddu jahd— serharakatlik, g'ayrat va matonat bilan ishga kirishmoqlikdir. Bu sifat eng go'zal sifatlardan bo'lib, himmatga tobedir. Baland himmatli odam jiddu jahd qilishda mashaqqat tortishidan qo'rqmasin, chunki ikki ehtimoldan ziyoda bo'lmaydi. Agar jiddu jahdi soyasida tilagan orzusiga yetsa, juda yaxshi, agar yetolmasa, oqillar qoshida uzri ochiq va ravshandir, uning ulug' maqsad talabida himmati baland ekanini xalq taqdir etadi.

Bayt:

Talabda ko'shish aylarman agar topsam na armondir,
Agar maqsud qo'limga kelmasa ham uzrim osondir.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Birovkim unga himmat o'ldi baland,
Erur olam ahli aro arjumand!
Birovkim uning himmati yo'q turur,
G'ami bo'lsa ham hurmati yo'q turur.

* * *

Suqrot hakim aytadi:

Halol mehnat, muhtojlarga yordam, g'azab vaqtida yomon so'zlardan tilni, birovni ranjitishdan

qo'lni tiyish, kamchilikni bitirib, yomon xulq-atvorni tuzatib, go'zal axloq egasi bo'lish — eng zo'r fazilatdir.

* * *

Abu Ali ibn Sino aytadi:

To'g'ri yo'ldan ajralmaslik, insofli, adolatli bo'lish, nafsning har orzusini bajo keltirmaslik, olim, fozillar bilan suhbatdosh bo'lishlik, kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat va marhamat etish, samimiy do'stlarning maslahatlari bilan ishga tutinish, muhtojlarga yordam etish ezgulikning ma'danidir.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Bir ulug', mo'tabar odamdan bir fikr, bir maqsadda bo'lgan samimiy do'stlarning axloqi haqida so'radilar. Ulug' zot aytdi:

— Ularning e'tiborsiz sanalgani, eng pasti o'z tilak, orzusidan avval do'stlarining tilak, orzularini bajo keltiradi.

Donishmandlar: «O'z g'arazi, manfaatinigina ko'zlagan kishi qarindosh—hesh-aqrabo emasdir»—deganlar.

* * *

Zahiriddin Muhammad Bobur aytadi:

G'aflat uyqusidin uyg'on gar tilar bo'lsang murod,
Kim, yetar maqsadga har kim bo'lsa ul bedorroq.

* * *

Jaloliddin Rumiy aytadi:

— Ey birodar, agar baxt-saodat istasang, g'urur, manmanlikdan yiroq bo'l, hikmatli so'zlarni sokinlik bilan tingla, takabburlik, adovat, ginachilikdan hazar qil. Qayg'u, alamlar ustingga hujum qilsalar, bu hujumlarga o'z adabsizliging sababchidir. Tarbiyasiz, adabsiz odam alam, hasrat daryosida g'arq bo'ladi. Shunga ko'ra, adab nuri bilan o'zingni nurlantir, qalbing pok bo'lsin.

Oqil va donolardan Hojimumud Odiliy o'z o'g'illariga nasihat qilib aytadi:

— Aziz farzandlarim, ilmli, hunarli odam bo'lishga g'ayrat qiling, ilm va hunar har narsadan qimmatlidir. Bir odamning molu dunyosi ko'p bo'lsa-yu, hunari bo'lmasa, u odam hosilsiz quruq daraxtga o'xshaydi. Ilmli, hunarli bo'lsangiz, turmushingizda hech narsaga muhtoj bo'lmaysiz, xalqning izzat, hurmatiga sazovor bo'lasiz.

Bayt:

O'rganing, farzandlarim, ilmu qunar,
Bir makol bordir: «Hunardan — ko'p unar».

* * *

Olimlardan Fahriddin Roziy aytadi:

Tilanchini quruq qaytarish, johil bilan hamsuhbat bo'lish, molu dunyo orttirishga harislik va oilasini maishat jihatidan tanglikda qoldirish badbaxtlik nishonasidir.

* * *

Olimlardan Shayx Junayd aytadi:

Yolg'on so'zlash, ezmalik, takabburlik, chaqimchilik kishining obro'sini yo'qotadi. Vafodorlik, sabr qilishlik, shoshma-shosharlikdan parhez etish va tavo-ze obro'yni ko'taradi.

* * *

Jaloliddin Rumi aytadi:

— Kumushning tashqi ko'rinishi oppoq bo'lsa ham qo'lda va cho'ntakda ko'p tutilsa, qora yuqtiradi. Shunga o'xshash ba'zi odamlarning so'zlari zohirida ku-mush kabi porloq va toza ko'rinisa ham, lekin qayg'u va zarar keltiradi. Ularning so'zlariga ishonib, g'aflatda qolgan soddadil odamning ko'ngli qoralanadi, tubanlashadi. Ko'rinishda go'zal, haqiqatda yomonlik misoli bo'lgan odamlarning so'zlariga qaramang, jamiyatga qilgan tavsirlariga yaramas xulqlarining qo'rqinchli natijalariga qarang, kichkintoy yosh bola cho'g'-o'ni sevadi, kuydirsa dodlab yig'laydi. Kichkintoylar cho'g'dan, soddadil odamlar esa hiylakor, nayrangboz, munofiqlardan kuyadilar.

Bayt:

Yaxshilardan ko'rasan mehr-vafo,
Senga yetkizgay munofiq ko'p jafu.

* * *

Mashhur olim va fozil Aziz ibn Muhammad Nasafiy aytadi:

— Odamning tashqi qiyofasiga emas, ichki dunyosiga e'tibor berish kerak. Agar odamning tashqi qiyofasi ham, ichki dunyosi ham go'zal bo'lsa, yana ham yaxshiroqdir. Aqlli-dono odam hammani ko'rib biladi. Yaxshilarning fikrlarini, ko'rsatmalarini jonu dil bilan qabul qiladi. Shunga ko'ra uning qilgan ishlari bekorga ketmaydi, yaxshi natijalar hosil etadi. U odam murod-maqсадiga noil bo'ladi.

* * *

Farididdin Attor aytadi:

Qo'y ta'mani bor esa senda tamiz,
Shubhasiz el ichra bo'lgaysan aziz.

* * *

Donishmandlardan Abuyazid o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— O'g'lim, mol-dunyo yig'ishga ortiqcha havaskor bo'lma, ishingni oqibatini ko'ngling tilamagan, yuraging dov bermagan ishdan qo'lingni tort. Do'stlaring bilan maslahatlashib ish boshla. Yaxshi bilan yomonni, do'st bilan dushmani ajrat, rahm, shafqat va marhamatni o'zingga shior qilib ol. To'g'ri so'zla, to'g'ri ishla, ochko'z-haris bo'lma, qanoatli bo'l.

* * *

Mashhur olimlardan biri aytadi:

— Har narsani ko'rishga va so'rashga qiziqish -yosh bolalarning eng yaxshi xosiyatidir. Bu esa

ularning ilmga bo'lgan havaslari negizidir. Agar yosh bola biror narsa haqida so'rasa, «jim o'tir, og'zingni yum, sen bilmaysan, har narsani so'rayverma» deb uni so'rashdan to'xtatmang, bergan savollaridan kulmang, bolaga ochiq yuz, muloyimlik bilan aniq ravshan javob bering. Agar shunday qilmasangiz, bolaning ilmga bo'lgan havasini to'xtatgan bo'lasiz.

* * *

Donishmandlardan Abuyazid o'z o'g'liga nasihat qilib aytadi:

— O'g'lim, qaysi bir ishga kirishmoqchi bo'lsang, yaxshi o'ylab so'ngra kirish, diling tortmagan ishga kirishma. Biror ishga kirishmoqchi bo'lsang, samimiy do'stlaringning maslahatlarini ol, to'g'ri ishla, xiyonat yo'lga kirma, g'ayratli, matonatli bo'l.

* * *

Bir haris, ochko'z odam aytadi:

— Boshimdagi sochim oqardi. Zamona hanuz qarimagan, lekin men qaridim. Maqsadimga erisha olmadim. Molu dunyo to'plagan odam doimo mashaqqatda ekanini angladim.

* * *

Fuzayl ismli donishmanddan:

— Muruvvat va oliy himmatlilik nima?— deb so'radilar.

Fuzayl aytdi:

— Qarindosh-urug' va do'stlarning xato va ayblarini kechirishdir.

Bayt:

Har adovat bo'lsa, ko'nglingdan ko'tar,
Afv qil korini, ey sohib nazar!

* * *

Mashhur olimlardan Abu Mansur as-Saolibiy aytadi:

— Har bir kishi o'ziga qarab ta'rif qilinsa, qilgan ishiga qarab tavsiflanadi, maqtaladi. Fazilat nasl-nasab bilan emas, aql, adab bilandir. Va'dasiga vafo qilgan, bergan so'zining ustidan chiqqan kishining qadri-qiymati ortadi. Sukut donolik va ziyorlikdan, rostgo'ylik aql va to'g'rilikdan darak beradi. Boshqalarning fikrlarini so'ramasdan, ular bilan maslahatlashmasdan o'z ra'yi bilan ish qilgan kishi oqibat xorlanadi.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Birovkim erur rostlikdan yiroq,
Oningdek kishi bo'lmagani yaxshiroq.

* * *

Mashhur olimlardan Odil aytadi:

— Aqlning qo'li nafsning tizginini ushlab qolsa, yomon yo'lga qadam bosmaydi, to'g'ri so'z va

to'g'ri ishni egri deb, egrilikni esa to'g'ri deb aytirmay-di. Har narsa ko'paygan sayin arzonlashadi, ammo aql, ilm va tajriba soyasida ko'paygan sayin, qimmatlanadi, bahosi ortadi.

* * *

Donishmand Foruq aytadi:

— Inson xatodan xoli emas. Agar men biror xato ish qilib qo'ysam, qilgan xatoimni menga ayting, xatolarimni ko'rsatib ogohlantirganlardan juda ham minnatdor bo'laman, ularni do'stim deb hisoblayman.

* * *

Afg'on shoiri Xushholxon Hattak aytadi:

Ikki narsa kerak vujud uchun bil:

Birinchisi dildir, ikkinchisi — til.

Dilni sen mehr ila shafqatga to'ldir,

Tilni haqiqatning o'tkir tig'i qil.

* * *

Mashhur tabiblardan Husayn Ramziy aytadi:

— Inson uchun eng aziz va muhtaram bo'lgan narsa kuchli va sog'lom badandir. Sog'lom badan juda qimmatli narsadirki, inson u bilan maishatini ta'min eta oladi. Sog'lom badan bir ulug' xazinadirki, sanoat ahllari faqat uning yordami bilan xizmat qilib jamiyatga zo'r manfaat yetkazadilar.

Sog'lom badan qimmatli bir sarmoyadirki, qalam ahllari unga tayanib jamiyatni ta'lim va tarbiya etish yo'lida foydali asarlar vujudga keltiradilar. Sog'lom badan ulug' bir quvvatdirki, uning ko'magi bilan muzaffar qo'shinlar aziz Vatanlarini dushmandan qo'riqlay oladilar.

* * *

Bir donishmanddan:

— Yigitlar uchun nima narsa yaxshiroq?— deb so'radilar, Donishmand aytdi:

— Sharm-hayo va bahodirlik. Yana undan:

— Qarilargachi?—deb so'radilar. Donishmand: «Sabr va ma'rifat»—deb javob berdi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

Bir darvesh yo'qchilik o'tida yonar edi, libosining yamog'i ustiga yamoq solardi. Bir kishi unga:

— Nega shu holda o'tirasan? Bu shaharda juda ham sahovatli bir kishi faqir, bechoralarning xizmatiga bel bog'lagan. Agar sening bu parishon holingni anglasa, darhol yordam qo'lini uzatadi,— dedi va o'sha saxiy odamning yoniga borib yordam so'rashni tavsiya qildi.

Darvesh u kishiga aytdi:

— Sukut qil, chunki har kishining yoniga borib tilanishdan, ehtiyojni arz etishdan ko'ra yo'qchilikdan o'lgan yaxshiroqdir.

* * *

Qadimgilar aytganlar:

Yamoq tik, aylagil bardosh — yaxshi,

Yomondir to'n tilashlikda qul o'lmoq.

Erur do'zax azobiga barobar

So'kinchoqlik bilan jannatda bo'lmoq.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Boshi, oyog'i yalang bir kambag'al kishi Ko'fa shahridan Hijoz karvoni bilan chiqib bizga yo'ldosh bo'ldi. U kishida dunyolikdan hech bir narsa yo'qligini bildim, piyoda yurib, o'ynab-o'ynab ketardi. Tuyaga mingan bir boy haligi kambag'alga:

— Ey qalandar, qaerga ketayotibsan, orqangga qayt. Bu sahroda zahmat va mashaqqat chekib o'lib ketasan,— dedi. Kambag'al piyoda kishi, boyning so'ziga e'tibor bermay, o'z yo'lida davom etdi.

Naxlai Mahmud degan joyga yetgan edik, boyning ajali yetib o'ldi. Kambag'al piyoda kishi, boyning yostig'i yoniga kelib aytdi:

— Biz sahroda zahmat va mashaqqatlar chekib, piyoda yo'l yurib o'lmadik, sen nortuya ustida rohatlanib yo'l bossang ham o'lding.

Bayt:

Har kishining bor esa yaxshi so'zi,

Orttirar obro'sin albatta o'zi.

* * *

Shayx Sa'diy aytadi:

— Fors podshohlaridan birining qimmatbaho uzugi bor edi. Bir kun sayr tomosha qilish uchun bir necha yaqin odamlari bilan saylgohga chiqdi, Haligi qimmatbaho uzugini bir gumbazning ustiga qo'ydirib:

— Kimki bu uzukning halqasidan o'q o'tkazsa, uzukni unga beraman,—deb va'da qildi. Podshohning to'rt yuz mergani bor edi. Ular uzukka qarab o'q uzdilar, lekin birortasining ham o'qi uzuk halqasidan o'tmadi.

O'sha topda bir bola ham tom ustida o'ynab yurib kamalakdan har tomonga o'q otardi. Tasodifan uning o'qi uzukning halqasidan o'tdi. Uzukni unga loyiq ko'rdilar, yana ko'pgina molu dunyo in'om-ehson qildilar.

Aytishlaricha, bola yoy-kamalagini kuydirib tashladi. Odamlar undan:

— Yoy-kamalagingni nega kuydirding?— deb so'ragan edilar, bola:

— Qozongan e'tiborim yo'qolmasligi uchun yoy-kamalagimni sindirdim,—dedi.

Qit'a:

Gohi bo'lgayki hikmat ahlidan

Chiqmagay bir durustroq tadbiyr.

Gohi bo'lgayki beaql go'dak

Yanglishib urgusi nishonaga tiyr!

* * *

Olimlardan Ruf'at ibn Ismoil aytadi:

— Bolalaringizni chet kishilar yonida urishib, ta'zirini bermang, mehmondorchilikka chaqirsalar, bolalaringizni birga olib bormang. Uyingizga mehmonlar kelsa, yosh bolalaringizni ular yonida o'tqazib, dasturxonga qo'l uzattirmang, chet kishilar yonida oilangizdan shikoyat qilmang. Munofiqona ra-vishda boshqalarni kamsitib, sizning aql va harakatingizni maqtagan riyokor munofiqalarning so'zlariga uchmang. Bolalaringizga biror xizmat buyurar ekansiz, yaxshi so'zlar aytib, muloyimlik bilan buyuring. Mag'rur, mutakabbir va achchiq so'zli bo'lmang. Oilangiz va do'stlaringizga o'zingizni sevdiring. Ilgari qilgan bir yaxshiligingizni hadeb qaytarib maqtanib yurmang. Orangizda bo'lgan qarindoshlik, do'stlikka tayanib, ulardan foydalanish orzusida bo'lmang. Hech kimni uyaltirmang. Uyatli latifalarni so'zlamang. Hayvonlarga ham rahmdil bo'ling, ularni urib ozor berishdan saqlaning. «Yoshim katta bo'lgani uchun kichiklar yonida nima so'zlasam bo'laveradi» deb o'ylamang. Yig'ilishda er o'z xotinidan, xotin o'z eridan shikoyat qilishi durust emas. Yig'ilishda har xil munosabatsiz savol-javobdan tortining, savolingizga javob berishni istamagan odamni «javob ber» deb zo'rlamang, odob, tarbiyaga rioya qiling.

* * *

Hikoyat:—Himmatli va muruvvatli bir odam o'z bog'iga yor-do'stlarini da'vat qilib ziyofat berdi. U kishining go'zal axloqli, tarbiyali bir o'g'li bor edi. U kechgacha mehmonlar xizmatida bo'lib, juda charchadi. Kechqurun uyga kirib uxlab, dam olish uchun boloxonaga chiqqan edi, u yerdan pastga yiqilib tushib, darhol vafot qildi. Ota bechora bu qayg'uli holni ko'rib yurak-bag'ri ezildi, ko'ziga yosh olib, o'g'liga kelgan falokatni xotiniga va oila a'zolariga sekingina xabar berib:

— Hech qaysingiz tovush chiqarib yiglamang, o'g'limning vafot qilganini mehmonlar sezmasin,— deb ta'kidladi. Mehmonlarga sezdirmasdan marhum o'g'lini yuvdirib, kafanlatib qo'ydi. Keyin mehmonlar yoniga chiqib, ular bilan suhbatlashib o'tirdi. O'g'lining vafotidan mehmonlar xabarsiz edilar. «O'g'lingiz qaerda? Nega ko'rinmaydi?» deb so'radilar. Ota bechora: «O'g'lim xizmat qilib juda charchagan bo'lsa kerak, miriqib uxlab yotibdi», deb javob berdi. O'sha kuni kechasi mehmonlar muruvvatli kishining bog'ida tunadilar. Ertasi kun ertalab choydan so'ng ular ketishga ruxsat so'ragan edilar, ota bechora ko'ziga yosh olib:

— Do'stlarim, o'g'lim kecha kechqurun boloxonadan yiqilib vafot qildi, kayfiyatingizni buzmaslik uchun sizlarga xabar bermadim. O'g'limning janozasiga sizlarning ham ishtirok etishingizni o'tinaman, — dedi. Mehmonlar bu fojiali holdan xabardor bo'lib hammalari yig'ladilar, darhol o'rinlaridan turib u kishiga qarashdilar.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Kimki bir shiddat aro sabru tahammul ayladi,
Baxt oning niyshini no'shu, xorini gul ayladi.

Yoki:

Elga sharaf bo'lmadi johu nasab,
Lek sharaf keldi xayou adab,

Chunki yog'in manbai bo'ldi hayo,
Qatrasi tuproqni qilur kimiyo,

Bo'lmas adabsiz kishilar arjimand
Past etar ul xeylini charxi baland.

Kimniki aylay desang mahraming,
Ko'p sinamay aylamagil hamdaming,

G'afolat aro xush ko'rubon xush dema,
Voqif o'lib so'ngra pushaymon yema.

Ki har kim ayon etsa yaxshi qiliq,
Yetar yaxshilikdan anga yaxshilik.

Kimki qanoatdan erur hujjati,
Yaxshi yomonga yo'q oning hojati,

Asra o'zingni biroz ozoridin,
Kimsaga ozordalik izhoridin.

Na'fing agar xaltsqa beshak durur,
Bilki bu naf' o'zingga ko'proq durur.

Va gar kimsadan zohir o'lsa yomon,
Ko'rar her ne kim zohir etdi hamon.

Yigitlikda yig'ilmning maxzani,
Qarilik chog'i harj qilgil oni.

* * *

Mashhur o'zbek shoiri Mashrab aytadi:

Mardlarning ishlarin andesha qil,
To tiriksan yaxshi ishni pesha qil,

Jinsiyat axtar agar oqil esang,
Izla yaxshilarin daryo dil esang.

Yoki:

Agar mardi durustsan, xujrai dil posboni bo'l,
Yomonning yaxshisi bo'lguncha, yaxshining yomoni bo'l,

YO bo'lmasam:

Gar bo'lay desang haqiqatga yaqin,
To'g'ri so'zli bo'l, munofiq bo'lmag'il,

* * *

Shoir Ahmad aytadi:

Adab bozoriga kirsang bayakbor,
Eng yaxshi xulq uchun bo'lgil xaridor,
Adab bo'lsa sening avval so'rog'ing,
Tamomiy ilm ila to'lgay qulog'ing.

* * *

Shoir Almaiy aytadi:
Kimki bo'lsa, xushchiroyu xushqiliq,
Doimo ko'rgay jahonda yaxshilik.
Yaxshilik tuxmi saodatlar berur
Gar tikan eksang, oyog'ingga kirur.

* * *

Mavlono Husayn voiz Koshifiy aytadi:
Suvning qadrin na bilursan suv yonida o'ltirib,
Suvning qadrin dashtlarda tashna yurgandan so'ra.

* * *

Hojanazar Huvaydo aytadi:
Agar yaxshi amal qilsang, savob hosil bo'lur, lekin
Sitam qilsang, bo'lur oldingda albatta sitam paydo.

* * *

Olim, fozillardan Abu Yazid aytadi:

— Eng yaxshi kishining ikki qo'li ham to'g'ri bo'ladi, u bir qo'li bilangina emas, ikki qo'li bilan yaxshilik qiladi.

* * *

Shoir Abdulla Avloniy aytadi:

— Ig'vo va chaqimchilik eng yaramas sifat bo'lgani uchun bu yomon sifatni o'zlariga maslak qilib olgan kishilar xalq nazarida munofiq sanaladi. Ikki kishi orasida so'z yuritib, birini ikkinchisiga dushman qilgan, ikki tomonga adovat olovini yoqib ularni bir-biridan judo etgan kishilarning dillarida zarracha insoniyat tuyg'usi bo'lmaydi, bular vijdonsiz, nomussiz kishilardir. Shuning uchun ulardan hazar qiling.

HIKOYATLAR

NOMUS BOYLIKDAN AFZAL

O'tgan zamonda Karim ismli bir kishining shahardan tashqarida bir parcha yeri bor edi. Karim har yili shu yeriga ekin ekib, undan olgan hosilga qanoat qilib, bola-chaqasi bilan umr kechirardi. Bahor payti bir kuni yer haydab turganda bir o'g'ri kelib, uning ter to'kib ishlayotganiga qarab turdi. Yaqin borib, salomlashdi-da, dedi:

— Siz bir kambag'al kishiga o'xshaysiz. Kiygan kiyimingiz bundan dalolat berib turibdi. Oyoq yalang ishlayapsiz, chorig'ingiz ham bo'lmasa kerak. Yeringizdan chiqqan hosil bilan oilangizni ta'minlayolmaysiz. Bunga ishonchim komil. Keling, men bilan birga o'g'irlik qiling, pulingiz ko'payadi.

Karim uning taklifiga dedi:

— Yo'q, men eng past, yaramas odam bo'lishni istamayman. Men iflos yo'llar bilan pul topishdan hazar qilaman. Halol mehnat qilib, pok yashashni istayman. Ko'rdingizmi, men peshona teri to'kib, shu halol mehnatim tufayli qalbim rohatlanib, farog'atda umr kechiraman. Sizning ham o'g'rilik kabi yaramas ishdan tavba qilishingizni so'rayman. Bu kasbdan or qiling.

Bayt:

Berma ozor kishiga, qilma o'g'rilik zinhor,
O'g'ri doim chekadir ranju uqubat bisyor.

ILTIFOT

Hukmdorlardan Bahromgo'r bir kuni ovga chiqdi. Bir kiyikni uchratib uni ovlamoqchi bo'lganda, kiyik qochib ketdi. Bahromgo'r uning orqasidan quvlay-quvlay, nihoyat bir qabila yashaydigan yerga yetib keldi. U qabilaning Qabiysa ismli bir sardori bor edi. Kiyik tashnalikdan betoqat bo'lib Qabiysaning chodiriga kirib keldi, hob tili bilan undan panoh istadi. Qabiysa unga suv berdi, qornini to'ydirdi. Shu topda Bahrom chodir eshigi yoniga yetib keldi. Qa-biysaga do'q qilib:

— Ey arab, mening ovim sening chodiringga kirdi. Darhol uni chiqarib menga topshir!—dedi.

— Ey suvoriy, yaxshi yigit, mendan panoh istab chodirimga kirgan jonivorni sening qo'lingga topshirishim muruvvatdan emasdir,— deb javob berdi Qabiysa.

Bahromgo'r qattiq so'zlab, unga hujum qilib, kiyikni chiqarib berishni talab qildi. Qabiysa uning siyosatidan qo'rqmay, aytdi:

— Ey yigit behuda so'zlarni so'zlama, mendan panoh istab chodirimga kirgan bechora jonivorni nechun sening qo'lingga topshiray? Qo'lingdagi o'q-yoy bi-lan meni o'ldirsang, o'shandagina kiyikni olishing mumkin bo'ladi. Agar meni o'ldirsang qabilam ahli seni tirik qo'ymaydi. Kel, o'z joningga rahm qilib, bu bechora jonivorni qo'lga olib, o'ldirish savdosidan kech. Agar hirsing tomiri tinch turmasa, eshigim yonida bog'liq turgan go'zal va chopqir otimni egar, jabdug'i bilan senga beray.— Bahromgo'r Qabiysaning hamiyatiga tahsinu ofarin qildi. Uning otiga iltifot qilmay o'z saroyiga qaytib ketdi. Ertasi kuni Qabiysani o'z saroyiga chorladi, unga ko'p iltifotlar qilib, e'zozladi.

Bayt:

Istagach bir qatra daryodin panoh,
Ayladi unga sadafdan takyagoh.

DEVONA BAHLUL

Mashhur xalifa Xorun ar-Rashidning zamondoshi Bahlulni devonavor hayot kechirgani uchun «Devona Bahlul», hikmatli so'zlari bilan mashhurligi uchun «Dono Bahlul» der edilar. Xorun ar-Rashid Bahlulni hurmat qilar, u bilan suhbatlashib, hazillashardi. Bir kuni Xorun ar-Rashid go'ristondan o'tar ekan, eshik yonida Bahlulning bir devona bilan suhbatlashib turganini ko'rib qoldi. Mahramlariga:—ularni saroyga olib boring,— dedi. Xizmatchilar devonani olib ketdilar. Xorun o'z saroyiga qaytib kelgandan keyin har ikki devonani huzuriga keltirib, Bahlulga:

— Bag'dod shahrida siz ikki devonadan boshqa devona qolgani yo'q, endi ikkingizni ham o'ldirib, Bag'dodni devonalardan tozalamoqchiman,— deb hazil-lashgan edi, Bahlul devona:

— Bizlarni o'ldirsangiz, uchinchi devona bo'lib o'zingiz qolasiz. Bag'dodni devonalardan tozalash kerak bo'lsa, o'zingiz ham biz bilan birga u dunyoga marxamat qilarsiz deb o'ylaymiz,— dedi. Xorun ar-Rashid Bahlul bilan hazillashganidan uyaldi. Kulib har ikki devonaga in'om ehson qildi. Nojo'ya hazil kishini uyaltiradi-da!

TOSHLAR

Qilgan gunohlarini arz etib tavba-tazarru qilish uchun ikki xotin nuroniy bir chol huzuriga keldilar. Bulardan biri hali yosh, ikkinchisi esa qirq-qirq beshlarga kirgan o'rta yoshli xotin edi. Yosh xotin o'zining zo'r gunohli ekanini bilib, shu qilgan gunohi uchun qayg'urardi. O'rta yoshli xotin esa o'zini xudojo'y xotin hisoblab ba'zi mayda-chuyda gunohlardan bo'lak zo'r gunoh qilmaganiga ishonardi va buning uchun o'z holidan mamnun edi.

Chol ikki xotinning har biridan qanday umr kechirganini so'radi. Yosh xotin ko'zlaridan yosh to'kib:

— Men juda zo'r gunoh qildim, erim bilan urishdim, qattiq-qattiq so'zlar aytib, uning ko'nglini vayron qildim,— dedi. O'rta yoshli xotin:

— Men xudojo'y xotinman, ehtimol ba'zi mayda-chuyda gunoh qilgan bo'lsam kerak, bularni eslay olmayman, ammo zo'r gunoh qilmaganimga ishonaman, mayda gunohlarimga tavba qilsam bas,— dedi.

Chol bularning so'zlarini diqqat bilan tinglab, yosh xotinga:

— Mana shu bog'chaning chetida anchagina katta-katta toshlar yotibdi. Shulardan o'zing ko'tara oladigan bir toshni olib kel,— dedi.

Xudojo'y o'rta yoshli xotinga:

— Sen har qaerdan mayda toshlarni terib olib bir xaltaga solaver, xaltang to'lgandan keyin olib kel,— deb buyurdi.

Xotinlar chol buyrug'ini bajardilar. Yosh xotin katta bir toshni, o'rta yoshli xotin esa bir xalta to'la mayda toshlarni keltirdi. Chol har ikki xotinning keltirgan toshlarini ko'zdan o'tkazgandan so'ng ularga:

— Endi keltirgan toshlaringizni o'z joylariga eltib qo'yib, keyin mening yonimga qaytib keling,— dedi va mayda toshlar keltirgan o'rta yoshli xotinga:

— Sen har qaysi mayda toshni qaerdan olgan bo'lsang, uni o'z joyiga qo'y,— deb alohida ta'kidladi.

Xotinlar toshlarini olib ketdilar. Katta tosh keltirgan yosh xotin toshini yanglishmasdan joyiga eltib qo'yib, darrov chol yoniga qaytib keldi. O'rta yoshli xotin esa har bir toshni qaerdan olganini bila olmay garang bo'ldi. Chol har ikki xotinga qarata:

— Gunohlar ham shu toshlar kabi katta yoki kichik, mayda bo'ladi. Mayda gunohlarga e'tibor bermasak, keyinchalik katta gunohlar qilishga o'tamiz. Shuning uchun mayda gunohlarni

unutmaylik,— dedi va yosh xotinga:

— Sen og'ir toshni qaerdan olganingni esingdan chiqarmay, yana o'z joyiga eltib qo'yding, Shunga o'xshash qilgan aybing, gunohingni ham unutmay qayg'urding, vijdonan azoblanding, tavba qilding, shu bilan gunoh shumligidan qutulding,— deb qo'shimcha qildi-da, xudojo'y xotinga:

— Sen mayda toshlar o'rinlarini unutganing kabi mayda gunohlaringni ham unutgansan, asta-sekin gunohlar loyiga botganingni ham sezmay qolgansan, tavba qilmay shu kungacha gunohli umr kechirgansan, ko'rdingmi, yosh xotin qilgan gunohiga iqror bo'lib yig'lab tavba qildi. Xudojo'ylik amalsiz bo'lsa, unga e'tibor berilmaydi. Kel, katta-kichik hamma gunohlaringga tavba qil, bundan keyin hech gunoh etmaslikka ahd qil,— dedi.

Nuroni cholning so'zlari bu xudojo'y xotinga qattiq ta'sir etdi. Yig'lab hamma gunohlaridan tavba qildi. Shundan keyin har ikki xotin cholning odob, ahloq haqidagi pand-nasihatlarini tinglab, u bilan xayrlashib uylariga qaytdilar.

POK VIJDONLI QIZ

Qadimgi arab xalifalaridan Umar bir kechasi ko'chalarni aylanib yurardi. Bir uyning yonidan o'tarkan, bir xotinning hovlida qizi bilan janjallashib so'zlagan tovushini eshitdi va uy eshigi yonida turib ularning so'zlariga quloq soldi. Xotin qiziga achchiqlanib:

— Nega men bilan olishasan? Ertaga sotiladigan sutimizga bir oz suv qo'sh,— dedi.

Qiz qabul qilmay:

— Axir xalifa Umar hamma sutchilarga sutga suv qo'shib sotmaslik haqida buyruq berganini unutdingizmi?

— Nega buncha bijirlaysan? Suv qo'sh dedimmi, qo'shaver, bizning suv qo'shganimizni Umar qaerdan biladi?—deb onasi qiziga achchig'lanib so'zladi. Qizi:

— Onajon, axir xalifa sutga suv qo'shganimizni ko'rmasa, vijdonimiz ko'rib turibdi-ku, hech bo'lmasa vijdonimiz amriga itoat qilaylik, vijdonsizlik qilmaylik,— dedi qizi va onasining buyrug'ini rad qilib turaverdi.

Sutchi xotin qizining so'zlariga xalifa juda ham zavqlandi, shu nomusli, vijdonli qizni o'ziga kelin qilib olmoqchi bo'ldi. Saroyiga qaytgach, bir necha kundan keyin o'sha qizni o'g'liga iikoh qilib olib berdi, vijdonli kelinga ega bo'ldi.

Bayt:

Qolmagay to'g'rilar ishi pinhon,

Qilmagay to'g'ri so'z kishiga ziyon.

ENG BUYUK ZAVQ

Xorun ar-Rashid o'z vaziri Ja'far, yana o'zining eng yaqin xizmatchisi bilan suhbatlashib o'tirgandi. Gapdan gap chiqib Ja'far Xorundan:

— Nimadan eng ko'p zavqlanasiz?— deb so'radi, Xorun ar-Rashid shunday javob berdi:

— Men eng nafis kiyimlar kiydim, lazziyatli ovqatlar yedim, eng nodir sharbatlar ichdim, endi bularning hech biri meni zavqlantira olmaydi. Umrim-ning shu davrida sof, toza havoda nafas olish, bir piyola ko'm-ko'k va muzdek suv ichish va bola-chaqalarimning atrofimda girdi-kapalak bo'lib yurishlarini ko'rish eng buyuk zavqimdir.

Shundan keyin Xorun ham Ja'farga shunday savol berdi, Ja'far aytdi:

— Marhamat qilib bergan bog'ingizda umr kechirish men uchun eng buyuk zavqdir.

Ja'farning javobini eshitgandan keyin Xorun ar-Rashid suhbatlashib o'tirgan eng yaqin xizmatchisiga ham xuddi shunday savol qildi. Xizmatchisi aytdi

— Mening oladigan zavqim sizlarnikidan tamom boshqachadir. Qanday zavq deysizmi? Mana eshiting, diqqat bilan quloq soling. Yetim-esirlarga, muhtoj-larga qo'ldan kelguncha yordam berish, umuman, hammaga yaxshilik qilish men uchun eng buyuk zavqdir. Bu zavq xalq ko'ngliga naqsh etilgan, shoirlar tomonidan maqtalgan, hammaga ma'qul va maqbul bo'lgan eng buyuk zavqdir.

Xorun ar-Rashid xizmatchining so'zlarini eshitgach, o'rnidan turib Ja'farga:

— Bugungi suhbatimiz yetadi, ketaylik, bu xizmatchim haq so'zlari bilan meni ham, seni ham mag'lub etdi,— dedi.

OBRO'

Fazl nomli mo'tabar bir odamning ikki yaqin odami bor edi. Birining oti Nazar, yana birining oti Soqib edi. Bir kun Fazlning huzurida Nazar bilan Soqib bir-birlari bilan hazillashdilar, askiyabozlikka kirishdilar, oxir hazillari zilga aylandi, har ikkisi qizishib bir-birini haqorat qilishga, urishishga kirishdilar. Nazar Soqibni ikki qo'li bilan silkib edi, Soqibning do'ppisi yerga tushdi. U bundan juda ham achchig'landi. Fazl unga:

— Nega juda ham g'azablanding? Hazilkashlikda bunday ishlar juda ko'p bo'ladi. Do'ppingning yerga tushishi bilan buncha achchig'lanishing to'g'ri emas,— dedi.

Soqib achchig'ini bosolmay:

— Nega achchig'lanmayin? Sendek ulug' kishi huzurida do'ppim yerga tushib ketib, obro'yim to'kildi,— degan edi, Fazl kulib:

— Do'ppingning yerga tushib ketishi uchun muncha g'azablanishing o'rinsiz. Mening qoshimda sening obro'ying to'kilganiga ko'pgina vaqt bo'ldi. Esingda bor-mi, bir kup menga: «Mening otim bir kechani o'zidayoq Marv shahridan Nishopur shahriga yetdi»—deb yolg'on so'zlagan eding, o'sha kundan boshlab so'zingga ishonmay qoldim. Obro'ying to'kildi. Endi obro' uchun talashmay qo'ya qol, yolg'onchida qanday obro' bo'ladi?— dedi.

Qit'a:

To ilojing bor esa, yondirma yolg'ondan chirog',
Chunki yolg'onning chirog'i ichra yo'qdir hech yog'.
Har zamoniki agar yolg'ondan ursang, bir nafas,
So'ngra hargiz qilmagaysan obro'yingdan so'rog'.

OMONATGA XIYONAT

Kunlardan bir kun bir kishi o'ralgan, muhrlangan bir xaltachani do'stining huzuriga keltirib:

— Do'stim, men safarga chiqib ketayotibman, ichida ming oltin bo'lgan shu xaltachani senga omonat topshiraman, safardan qaytib kelganimdan so'ng ola-man,—deb xaltachani topshirdi va o'sha kun safarga chiqib ketdi. Safari uzoq vaqtga cho'zildi.

Do'sti omonatga xiyonat qilib, xaltachaning bir tomonini so'kdi, oltinlarni olib, tangalar bilan to'lg'izdi, so'kilgan joyini hech bilinmaydigan qilib tikib qo'ydi. Oradan o'n yil o'tgandan keyin omonat egasi safardan qaytib kelib, do'stidan qo'ygan omonatini talab qildi. Do'sti xaltachani chiqarib berdi. Omonat egasi xaltachani ochib, tangalarni ko'rgach, hayron bo'lib do'stidan:

— Xalta ichidagi oltinlarim qani?—deb so'ragandi, do'sti inkor qilib: «Xaltachaga nima solib qo'ygan bo'lsang, shunday turibdi, qarab ko'r, bosgan muhring ham buzilmagan, tag'in nima da'vo

qilasan»,— dedi. Omonat egasi xaltachani olib shahar qozisiniig huzuriga borib voqeani bayon qildi. Qozi juda aqlli va tadbirli odam edi. U darhol xiyonatchi do'stni chaqirib olib, omonat egasining shikoyatini aytdi. Xiyonatchi do'st inkor etishda davom qildi.

— Omonat qo'yganingga necha yil bo'ldi?— deb so'ragan edi, u kishi omonat qilib topshirganiga o'n yil bo'lganini aytdi.

Qozi hamma tangalarning bosilgan yillariga ko'z tashladi. Tangalarning bosilganiga ikki-uch yildan ortiq bo'lmagan edi. Qozi xiyonatchi do'stga tangalar-ning bosilgan yillarini ko'rsatgan edi, u sharmanda bo'lib, qilgan aybiga iqror bo'lishga majbur bo'ldi. Tadbirli, farosatli qozi oltinlarni xiyonatchidan olib egasiga topshirdi.

Qozining buyrug'i bilan xiyonatchini eshakka teskari mindirdilar. «Omonatga xiyonat qilgan kishining jazosi shunday bo'ladi?» deb qichqirib, shahar, ko'cha va bozorlarni aylantirdilar.

DIYONAT

Bir diyonatli fozil odamning uyida sichqonlar ko'payib ketdi. Odamlar unga:

— Nega uyingizda mushuk asramaysiz? Mushuk sichqonlar kushandasi ekanini bilasiz-ku. Agar bitta mushuk asrasangiz, sichqonlar hujumidan qutulasiz,— dedilar.

Diyonatli fozil odam ularga:

— To'g'ri aytasizlar, lekin bu maslahatingizni vijdonim qabul qilmaydi. Agar mushuk asrasam, hamma sichqonlar mushuklari yo'q qo'shnilarimning uylariga tarqaladilar, qo'shnilarimga ko'p aziyat beradilar. O'zinga istamagan narsamni qo'shnilarimga istaymi? O'z foydamni ko'zlab, boshqalarga zarar yetkazaymi? Yo'q, bu ishni vijdonim aslo qabul qilmaydi,— deb javob berdi.

Bayt:

Har nimaiki o'zingga bo'lmas pisand,
Tutma ravo o'zgaga, ey arjumand.

ULUG'LIK

Bir kishi arab podshohining qarindosh-urug'laridan bir nechtasini o'ldirib qochib ketdi. Bir qancha vaqt o'tgandan keyin podshohning yoniga qaytib keldi, Podshoh taajjublanib:

— Ajab dovyurak, qo'rqmas, jasoratli kishi ekansan, qarindoshlarimdan bir nechtasini o'ldirib buyuk gunoh qilsang ham qahr-g'azabimdan qo'rqmay yana yonimga qaytib kelding,— degan ekan, u kishi ta'zim qilib;

— Sizning afv va marhamatingizni ulug'ligini yaxshi bilaman. Gunohim buyuk bo'lsa ham, afv, marhamatingiz undan ham ulug'roqdir.— deb javob berdi. Podshohga uning so'zi hush kelib gunohini kechirdi, in'om-ehson qildi.

Uning yaqin kishilaridan biri:

— Shunday dushmani qo'lga tushirdingizu o'ch olmay, uning so'ziga aldanib ozod etdingiz, bu nima qilganingiz?— dedi.

— Ish sening o'ylaganingcha emas, undan o'ch olsam, nafsım shodlanadi, ozod qilsam, uning ko'ngli shodlanib, dunyoda nomim yaxshilik bilan yod etiladi. Mana shuni o'ylab, uni ozod qildim,— deb javob berdi podshoh.

Bayt:

Gar ulug'likni tilar bo'lsang diyonat birla bo'l,

Kim budur mulki saodat sorig'a bormoqqa yo'l.

UCH BUYUK TABIB

Bir tabib qattiq kasal bo'lib yotib qoldi. Uning shogirdlari yig'ilib ustodlarini davolashga kirishdilar. Kasal ustod ularga:

— Sevimli shogirdlarim, meni davolash uchun behuda zahmat chekmang, tuzalishdan umid uzganman, o'limim yaqin qolganga o'xshaydi. Vafot topganimdan keyin juda qayg'urib oh-voh qilmang, chunki, o'rnimga uchta buyuk tabib qoldirib ketaman. Shu zo'r uch tabibning maslahatlariga hammangiz e'tibor bering va boshqalarni ham shunga da'vat qiling,— dedi. Shogirdlardan biri:

— Bizlarning aziz ustodimiz, sizdan keyin o'rningizda qoladigan uchta tabib kimlar?— deb so'radi. Ustod ko'zlarini ochdi, yonidagi shogirdlariga shunday javob berdi:

— Sizlarga so'zlaganim uchta zo'r tabibning birinchisi—poklik, ikkinchisi parhez, uchinchisi badantarbiyadir. Doimo pok, ozoda bo'lishlik, tiqishtirib apl-tapil yemasdan o'z miqdorida ovqatlanish, ichkilikdan tiyilish, badan a'zolarini harakatsiz qoldirmasdan badantarbiya bilan shug'ullanish — mana bularning hammasi salomatlikni saqlovchi eng yaxshi choralardir.

ER KISHINING ISHI

Bobolarimiz: «Yaxshilikka yaxshilik har kishining ishidir, yomonlikka yaxshilik er kishining ishidir», deb juda to'g'ri aytganlar.

Qadim zamonda bir viloyatning boshlig'i olim, fozil bir odamni tuhmat orqasidan qamoqqa oldi. Bir yilgacha o'z huzuriga keltirib yuz marta kaltaklab azoblardi. Bir yildan keyin ahvol tamom o'zgardi. Haligi zolim boshliqning o'rniga shu olim, fozil odam viloyat boshlig'i bo'ldi.

Hamma odamlar:

— Oldingi boshlig'imiz bu olim boshlig'imizga ko'p jabr, zulm qilgandi, bu ham endi intiqom olsa kerak,— deb o'yladilar, lekin ish odamlar o'ylaganlaricha bo'lmadi. Yangi boshliq eski boshliqni o'z huzuriga keltirib, unga ko'p iltifotlar ko'rsatdi, sarpolar kiygizdi. Xazinachisini chaqirib olib, har kun yuz marta urgan kaltagining har biriga bir tangadan yuz tanga berishga va buni har kuni davom ettirishga buyurdi.

Oradan bir necha vaqt o'tgandan keyin oldingi boshliq juda ham xijolat chekib, o'limiga rozi bo'ldi, olim boshliqning huzuriga kelib:

— Meni qatl eting, yoki har kuni berayotgan in'omingizni to'xtating, buni sizdan iltimos qilaman,— dedi.

Yangi boshliq bir yil mobaynida badaniga urilgan kaltak zarbidan to'kilgan badan po'stlarini yig'ib qo'ygan edi, avvalgi boshliqning iltimosini eshitgach, o'sha po'stlarini keltirib tarozuga tortishga buyurdi. Po'stlar anchagina og'irlikda edi. Avvalgi boshliqqa shu po'stlar og'irligi miqdorda oltin berishga buyurib:

— Yemonlik qilganga yomonlik qilish oson, lekin men yaxshilik qilish istayman. Bu oltinlarni olsin va o'zining kimligini bilsin!— dedi.

UMAR IBN ABDULAZIZ

Qadimgi arablarning «Umaviya» sulolasi halifalaridan Umar ibn Abdulaziz eng odil va hech kimning ko'nglini og'ritmagan, zulm, haqsizliklarni bitirishga kirishgan zot edi. Xalifaning bu

xislatlarini ko'rolmagan shaxslar bir odamni yollab, xalifani zaharlabdilar. Lekin zahar bergan odam qochib qutula olmadi. Uni Umarning huzuriga keltirdilar.

Umar u odamdan:

— Menga nima uchun zahar berding? Bundan maqsading nima?—deb so'radi. U odam:

Xalifam, men sizni olijanob xalifa ekaningizni bilaman. Dushmanlaringiz menga ming oltin berib, sizni zaharlashni buyurdilar. Pul uchun vijdonimni sotib shu yaramas ishni qilishga majbur bo'ldim, o'z ishimdan o'zim xijolatdaman,— dedi.

Xalifa u odamdan ming oltinni olib davlat xazinasiga topshirdi. Keyin u kishiga xitob qilib:

— Pul, mol uchun birovga yomonlik qilishning zo'r gunoh ekanini bilmadingmi? Agar zo'r gunoh ekanini bilsang edi, bunday ishga jasorat qilmasding. Men seni afv etdim, chunki inson, yomonlik qilgan kishidan o'ch olmasligi, uning gunohini kechirishi lozimdir. Agar sen bergan zahardan vafot etsam, odamlarim seni pora-pora qilib yuborardilar. Shuning uchun tavba qil, pul, molga ta'ma qilib, birovning hayotiga qasd qilma,— dedi.

U kishi yig'lab, tavba qildi, xalifadan uzr so'radi, xayrlashib ketdi. Xalifa hamma xodimlariga bu kishiga aslo tegmaslikni buyurdi.

BUZURJMEHR

Bir guruh hind hakimlari bir majlisda Anushervonni mashhur donishmand vaziri Buzurjmehrnin kamolotini ta'rif va tavsif qilib, unda bor-yo'g'i bir aybdan boshqa ayb topa olmadilar: Buzurjmehr bir masala haqida so'zlarikan, to'xtab-to'xtab, bir oz o'ylab so'ngra so'zini davom ettirardi. Uning bu ishi tinglovchining anchagina vaqtini olardi.

Buzurjmehr hind hakimlari tomonidan o'ziga qo'yilgan mana shu birgina aybni eshitib aytdi:

— Avval «nimani so'zlasam ekan?» deb o'ylagandan keyin so'zlash — «bu noma'qul so'zlarni nega so'zladim?» deb pushaymon qilishdan ko'ra yaxshiroqdir.

Bayt:

O'ylamasdan so'zlama, saqlab o'zingni so'zlagil.

Yaxshi o'ylab, so'ngra so'zla, tez olg'irlik qilmagil.

UMAR

Qadim zamonda Halab shahrida Umar nomli saxovatli, olijanob bir odam yashardi. Bir kun yo'lda ketayotgan edi, bir hovli eshigi yonida ikkita go'dak bolasini bag'riga bosib yig'lab o'tirgan xotinni ko'rib qoldi. Umar xotinning parishon holiga rahm qilib, darhol uning yoniga bordi.

— Singlim, nega yig'lab o'tiribsan, senga nima bo'ldi, kim senga ozor berib, dilingni vayron qildi?— deb so'radi.

Xotin achchiq-achchiq ko'z yoshlarini to'kib, holini bayon qilishga kirishdi:

— Menga hech kim ozor bergani yo'q, faqat tolesizligimdan noliyman, baxtsizligimdan ko'z yoshlarimni to'kib fig'on etaman. Ilgari turmushimiz yax-shigina o'tib turgan edi. Bundan bir yil avval erim og'ir kasallikka yo'liqib vafot topdi. Men shu ikki go'dak bolam bilan dod-faryod qilib qolaverdim. Men o'zim kasalmand, nimjon xotin bo'lganim uchun biror ishga kirishib maishatimizni ta'min etishga madorim yo'q edi. Bir yilgacha uydagi bor narsalarimni sotib bolalarim bilan birga umr kechirdim. Endi hech narsamiz qolmadi. Ochlik, yalang'ochlik xavfi ostida qoldik. Bundan keyin ahvolimiz qanday kechishini bila olmay baxtsizligimdan nola qilib yig'lab o'tiribman.

Umar bechora xotinning nolasiga chidolmay ko'ziga yosh oldi, bolalarni qo'liga olib quchoqlab,

yuz-ko'zlaridan o'pib erkaladi, xotinga tasalli berib:

— Singlim, yig'lama, o'rningdan tur, sizlarni uyimga olib ketaman, mening mehmonim bo'lasiz, men sizlarni shunday ahvolda qoldirmayman. Yordam beraman, bu mitti, go'zal bolalaring menga har narsadan ham qimmat turadi,— dedi va bolalarni yana erkalab yuz-ko'zlaridan o'pdi. Xotin bechora shodlanib o'rnidan turdi, yig'lab Umarga minnatdorchilik bildirdi. Umar ikki go'dakni ko'tarib oldi. Xotin hovli eshigini qulflab Umar bilan birga yo'lga tushdi.

Umarning oilasi bu baxtsiz mehmonlarni shodlik bilan qarshi oldi. Ularni yaxshilab ziyofat etdilar, xotin va ikki yetim go'dakka yangi liboslar kiydirdilar. Umarning xotini va qizlari go'daklarni erkalab, qo'llaridan tushirmas edilar. Xotin bir necha kun mehmon bo'lib turgandan keyin o'z uyiga qaytish uchun ruxsat so'radi.

Umar darhol yog', go'sht, guruch va bir qon un tayyorlab aravaga ortdi. Baxtsiz mehmonlarni ham aravaga o'tqizib uylariga olib kelib qo'ydi. Keyin xotinning qo'lga ko'pgina pul berib:

— Singlim, mana bu pulni xarajat etib uy asboblaringni tuzatib ol. Pul va keltirilgan oziq-ovqatlar tamom bo'lsa, yana mening uyimga kel, yana yordam beraman. Aslo xafa bo'lma, bolalaringni yaxshi tarbiya qil, sen mening qiyomatli singlimsan!— dedi.

Behora xotin ko'zlaridan shodlik yoshlarini to'kib, Umarga minnatdorchilik bildirdi.

GO'ZAL TADBIR

Bir shoir xotinelardan kulib she'r yozgandi. Podshoh saroyidagi xotinlar, vazir, hakim va boylarning xotinlari juda ham achchiqlanib, o'z qo'llari bilan u bechora shoirga jazo bermoqchi bo'ldilar. Bu niyatlarini podshohga arz qilib, shoirni darhol saroyga keltirishni talab qildilar.

Podshoh qabul qilib, shoirni zudlik bilan o'z huzuriga keltirdi. Uni yechintirdi va qo'lga bir tayoq olib xotinlarga:

— Shoirni mana shu tayoq bilan urib o'ch oling, faqat bir shartim bor, orangizda kim xunuk, badbashara bo'lsa, eng avval o'sha xotin tayoq bilan urib o'ch olishni boshlab berishi kerak,— dedi. Biroz vaqt kutdi, xotinelardan churq etgan tovush chiqmadi, biror xotin ham xunuk, badbashara degan nomga ega bo'lishni istamadi.

Keyin podshoh tabassum bilan shoirga:

— Hech bir xotin birinchi bo'lib tayoq urib, o'zini xunuk deb ko'rsatishni istamaydi. Tur endi, kiyimlaringni kiyib uyingta ketaver,—deb shoirni jo'natib yubordi. Shunday qilib, podshoh go'zal tadbir soyasida shoirni xotinlar hujumidan qutqazdi.

Bayt:

Aql elidan mushkul ish oson bo'lur,

Yo'q esa odam balolarga qolur.

TADBIRKOR VAZIR

Bir podshohning juda ham chiroyli oti bor edi, Podshoh otini juda sevardi. Kunlardan bir kun uning ana shu go'zal va chopqir oti kasallanib o'ldi. G'azab otiga mingan podshoh otboqarini o'ldirish qasdida huzuriga chaqirtirdi. Uning dono vaziri bor edi. Vazir oraga tushib, podshohni bu niyatidan qaytardi:

— Podshohim, sabr qiling, avval bu yaramas otboqarning qilgan jinoyati qanday natijalar berganini o'ziga birma-bir aytaylik, iqror bo'lgandan keyin o'ldirsangiz bo'ladi,— dedi. Keyin otboqarga, go'yo g'azablangan bo'lib, aytdi:

— Ey yaramas otboqar, qilgan jinoyatingni keltirgan yomon natijalarini bilasanmi? Bilmasang, men birma-bir aytib beray, aybingga iqror bo'lsang, o'limdan ozod bo'lib, yana xizmatini davom ettirasan.

Birinchidan, bilamiz, podshohimizning otini yaxshilab boqding, uning o'lishinigina emas, hatto kasal bo'lishini ham istamading, lekin bechora ot qazosi yetib, o'lib qoldi. Balo-qazoni qaytarib, otning umrini uzaytirishga nega kuching yetmadi? Mana shuning uchun aybdorsan, to'g'rimi, ey nobakor otboqar, aybingga iqror bo'l!?

Ikkinchidan, bilamiz, otni sen o'ldirmading, umri tugab, qazosi yetib o'ldi, lekin podshohimiz sendan gumon qilib, shu darajada g'azablandilarki, muborak qo'llariga qilich olib, seni o'ldirmoqchi bo'ldilar. Bu ishlari bilan olamga kulgi bo'lishlariga sal qoldi. Buning uchun ham sen aybdorsan, aybingni bo'yingga ol!

Uchinchidan, podshohimiz bir ot deb seni o'ldirsalar edi, butun odamzod:—«Falon podshoh bir hayvon deb otboqarini o'z qo'li bilan o'ldirgan, insondan hayvonni ortiq hisoblagan, insonning qadr-qimmatini yerga urgan»,— deb podshohimizga la'nat o'qirdilar, nafrat nazari bilan boqardilar, shu bilan podshohimizning muborak nomlari bulg'anardi. Bunga yana sen sababchi bo'larding. Kel, podshohimizga uzr ayt, hamma ayblaringga iqror bo'l, undan keyin podshohimiz nima qarorga kelsalar, o'zlari biladilar. Mening so'zlarimni uqdingmi, yaramas otboqar?

Podshoh tadbirli vazirning kinoyali so'zlaridan ta'sirlanib, qo'lidagi qilichini uloqtirib yubordi, otboqarni o'ldirishdan qo'l chekdi, uni yana o'z xizma-tiga qo'ydi. Shunday qilib tadbirli vazir g'azab otiga mingan podshohni nojo'ya harakatdan to'xtatdi, uni ogohlantirdi, shu bilan gunohsiz otboqarni o'limdan qutqazdi.

Bayt:

Har kishida bo'lsa erlikdan nishon,
Hech bir odamga ravo ko'rmas ziyon.

MATLUB MEROS

Misr hukmdori Rum hukmdori bilan kelishib, oralaridagi adovatni bartaraf qildilar. Do'stlik ahdin tuzdilar. Do'stliklarini ham kuchaytirish, abadiylashtirish uchun Misr hukmdori o'z qizini Rum hukmdorining o'g'liga berdi. Rum hukmdori ham o'z qizini uning o'g'liga nikohladi. Shunday qilib, har ikki hukmron bir-birlariga qarshi quda bo'ldilar. Bu oshnolik tufayli har ikki tomondan elchi va maktub bot-bot borib kelib turdi, har ikkisi bir-birlari bilan maslahatlashib ish olib bordilar.

Bir kuni Misr hukmdori qudasi Rum hukmdoriga shu mazmunda xat yozib yubordi:

— Ko'zlarimizning nurlari bo'lgan farzandlarimizning vafotimizdan keyin ham rohat va farog'atda yashashlari uchun shu topdan boshlab chora ko'rishimiz kerak. Men o'g'lim uchun juda ko'p mol-dunyo jamladim. Chiroyli bog' va imorat vujudga keltirdim. Siz ham kuyovim bo'lgan o'g'lingiz uchun shunday qilgan bo'lsangiz kerak.

Rum hukmdori qudasi Misr hukmdorining xatini o'qib tabassum qildi va shu mazmunda maktub bitdi:

— Men sizdan ko'ra boshqacharoq yo'l topdim. Vafosiz mol-dunyo, matolarga iltifot etmayman. Shuning uchun men o'g'limga molu dunyo emas, ilm, hunar, odob, axloqni meros etib qoldirishni istadim, uni ilimli, hunarli, odob, axloqli qilib o'stirdim, adab libosi bilan uni bezadim, yaxshi xislatlarni o'g'lim uchun meros etib qo'ydim. Mol-dunyoga zavol yetadi, ammo odobga zavol yetmaydi.

Misr hukmdori qudasining xatini o'qigach, uning so'zini ma'qullab:

— Qudam to'g'ri aytadi, odob, axloq — oltindan ham qimmatli,— dedi.

Qit'a:

Emas manzur xush aqliga moli,
Nechukkim molning bordir zavoli.
Ular matlubi bo'lgan ilmu odob,
Ki topganlar adabdan yaxshi alqob,

BAXT SAROYI

Qish kuni. Kech bo'la boshlagandi. Bir yigit yo'lda ketarkan, unga katta bir o'rmon ichidan o'tishga to'g'ri kelib qoldi. O'rmon qorong'i, qalin daraxtlar bilan qoplangandi. Yigit o'rmon ichida yura-yura yo'lni yo'qotib qo'ydi, adashdi.

Hushdan ketib yiqildi. Bir ozdan keyin ochlik va sovuq ta'siri bilan hushiga kelib ko'zini ochdi-yu, yonida uch kishining turganini ko'rib, qo'rqib, nima qilishini bilmay hayron bo'lib qoldi. Bulardan bittasi ipak ko'ylak kiygan, beliga oltin kamar bog'lagan, ikkinchisi qora ko'ylak kiygan, qora kamar bog'lagan va uchinchisi esa havo rang ko'ylak kiygan, qayishdan kamar bog'lagan odam edi.

Bu kishilarning hammasi birdan:

— Ey yigit, sen bu yerda nima qilib yuribsan? — deb so'radilar. Yigit titrab:

— Bekorchiman, hech bir ish qilmayman, o'rmondan o'tayotib adashib qoldim,— dedi. U kishilar:

— Ayt, bizdan nima istaysan?—deb so'ragan edilar, yigit bu qo'rqinchli o'rmondan qutqazishlarini o'tindi.

U kishilar yigitga:

— Senga bir yo'l ko'rsatuvchi kerak ekan, qani, birimizni tanlab ol, qaysi birimiz senga yo'l boshchilik qilaylik?— dedilar.

Yigit o'ylab-o'ylab, nihoyat ipak ko'ylak kiygan, beliga oltin kamar bog'lagan, boy savdogar qiyofali kishini tanladi. U kishi kulimsirab yigitni olib ketdi. Yurdilar-yurdilar, oxiri yigit charchab to'xtab qoldi. U kishi:

— Nega to'xtab qolding? Qani yur, hali ancha yurishimiz kerak,— degan edi, yigit yurishga majoli qolmaganini aytdi. Boy savdogar qiyofali kishi yonidan katta o'tkir pichoq olib:

— Mana shu o'tkir pichoqni ol,— deb uni yigitning qo'lga berdi. Yigit hayron bo'lib undan:

— Menga nega pichoq berdingiz? Bu pichoqni nima qilaman?— deb so'ragan edi, u:

— Mana bu chet tomondagi yo'ldan hozir otga mingan bir kishi yetib keladi. Sen u kishiga hujum qilib o'ldir. Keyin uning otiga minib, o'rmondan chiqib ketasan,— dedi. Yigit u kishidan:

— Siz kim bo'lasiz, otingiz nima?—deb so'ragandi, u kishi aytdi:

— Mening otim — yomonlik, kel, men ko'rsatgan yo'l bilan yur, shogirdim bo'l.

Yigit yomonlar ustodining yaramas so'zlarini eshitib, juda ham achchig'landi. Qo'lidagi pichoqni irg'itib yuborib aytdi:

— Ket, yo'qol, mal'un! Meni yaramas yo'lga boshlamoqchi bo'lasan, sen ko'rsatgan yomon yo'lga yurmayman,— deb baqirdi, o'zidan ketib behush bo'lib yiqildi.

Bayt:

Yomonlarning sira payvandi bo'lma,
Havo birla havasning bandi bo'lma.

Yigit bir ozdan keyin hushiga kelib, qolgan ikki kishi uning yonida turganini ko'rdi. Darhol qora kiyim kiygan, qora kamar bog'lagan kishiga murojaat qilib, shu qorong'i o'rmondan chiqishga yordam berishini so'radi. U kishi yigitning iltimosini qabul qilgach, ikkovlari yo'lga tushdilar.

Ancha yo'l yurib, bir jar yoqasiga yetib keldilar. Yigit ortiq darajada charchagan, yurishga madori qolmagan edi, o'sha yerda to'xtab, dam olmoqchi bo'ldi. U kishi yigitning to'xtab qolganini ko'rib: «Nega to'xtab qolding? Yo'limiz hali uzoq. Dam olishni istaysanmi? Xo'p, dam ol, mana shu baland yerdan o'zingni tashla, pastda rohatlanib dam olasan», dedi. Agar yigit o'zini jarga tashlasa parcha-parcha bo'lib ketardi.

— Sen kimsan? Oting nima, bu qanday taklif, mening o'lishimni istaysanmi?— deb g'azablanib so'zladi yigit. U kishi:

— Mening otim — umidsizlik, sen ishsiz, yalqov yigitga o'xshaysan, hayotga umidsizlik bilan qaraysan. Xuddi menbop bir yigit bo'lganing uchun senga yo'l ko'rsatdim, kel, taklifimni qabul qil,— deb javob berdi.

— Ket, yo'qol, sening ko'rsatgan yo'lingga muhtoj emasman, men yashashni istayman, yalqov ham emasman. Menga chin yo'lni ko'rsatgan olijanob odamlar izi-dan bormoqchiman,— dedi yigit.

Bayt:

Noumid bo'lma, o'g'il, g'ayrat bilan ishga kirish,
Bo'l umidli, tinmay ishla, izzat, obro'ga erish.

Yigit bir ozdan keyin ko'zini ochib, u yoq-bu yoqqa qaragandi, havo rangli kiyim kiygan, beliga qayish kamar bog'lagan bir kishi uning yonida turganini ko'rdi. Avvalgi ikki kishidan yaxshilik ko'rmay yurak-bag'ri kuygan yigit bu uchinchi kishiga ham ishonmay, uning yonidan qochib ketmoqchi bo'ldi. Lekin u kishi muloyim tovush bilan:

— O'g'lim, mendan qo'rqma, beri kel, men seni bu qo'rqinchli o'rmondan olib chiqib to'g'ri yo'lni ko'rsataman,— dedi.

Yigitning ko'ngli orom oldi, u kishi yoniga kelib, salom berib ko'rishdi, so'ngra yo'lga tushdilar. Tong ham ota boshlagan edi. Haligi yo'l boshchi kishi yerda yotgan uzun va yo'g'on daraxt shoxini ko'rsatib:

— Bu shoxni yelkangga qo'yib ol,— dedi.

Yigit qabul qilib shoxni ko'tarib olib yelkasiga qo'ydi. Biroz yurganlaridan keyin qo'rqinchli o'rmondan chiqib, katta va ravon yo'lga tushdilar. Yo'lning bir tomoniga solingan buyuk va go'zal bir saroy ko'rindi. Haligi odam:

— O'g'lim, bu o'rmonni va bu daraxt shoxini unutma, shoxni yerga tashlab, saroyga kir, barcha maqsading hosil bo'lib, baxtli umr kechirasan,— dedi va o'zi o'rmon tomonga qarab keta boshladi.

Yigit shoxni yerga tashlagan edi, shox yerga tushib bir qop oltin bo'lib sochilib ketdi. Yigit juda ham hayratda qoldi. Haligi kishini chaqirib:

— Og'ajon, to'xtang, ochiq, ravshan yo'lga soldingiz, siz kimsiz? Otingiz nima? Bu qanday saroy?— degan edi, u kishi o'rmon ichidan baland ovoz bilan:

- O'g'lim, mening otim — mehnat, laqabim sa'y-g'ayrat. Bu saroy «Mehnat saroyi» deb ataladi. Bu go'zal saroyga kirib, chin ixlos bilan ishla, sa'y-g'ayratni qo'ldan berma, mehnating tufayli aziz va mukarram bo'lasan, - deb javob berdi. Yigit sevinib «Mehnat saroyi»ga kirdi, unga baxtu iqbol eshiklari ochildi.

Bayt:

Baxtu iqbol, saodat, ey o'g'il, mehnatdadir,
Sa'y-g'ayrat birla har kim ishlasa, rohatdadir.

JAVONMARDLIK

Qadimgi «Abbosiya» sulolasi xalifalari Bag'dod shahrida turardilar.

Ularning o'ninchi xalifasi Mutavakkilning Fath ismli bir yosh quli bor edi. Fath aqlli, tarbiyasi va ziyarak yigit bo'lgani uchun Mutavakkil uni far-zandlikka qabul qilib, o'z farzandlaridan ko'proq uning tarbiyasiga ahamiyat berardi. Fath doimo suvda suzishga o'rganishni havas qilardi. Kemachilar unga Dajla daryosida suzishni o'rgatdilar. Kunlardan bir kun Fath Dajla daryosida suzib, o'z hunarini ko'rsatmoqchi bo'ldi. Shu niyat bilan hech kimga sezdirmay daryo qirg'og'iga borib, o'zini suvga tashladi. Suv juda tez oqardi. Fath quloq otishga ulgura olmadi. Suv uni oqizib ketdi. Fath suv yuzida qalqib ketaverib, nihoyat suv uni qirg'oq yaqiniga oqizib keltirdi. Fathning darmoni qurigan edi. Qirg'oq bo'yidagi bir kichik g'orga kirib olib, jon saqladi, bir necha kun u yerda umr o'tkazdi.

Fathning suvda oqib ketganini ko'rgan odamlar bu voqeani darhol Mutavakkilga xabar bergan edilar. Mutavakkil hamma kemachilarni chaqirib, Fathni topib keltirishga buyurdi.

Fathni tirikligicha yoki o'lgan bo'lsa jasadini keltirgan kishiga in'om-ehson va'da qildi. Hamma kemachilar Fathni izlashga kirishdilar. Bir kemachi Fath yotgan g'orga kelib qoldi. G'orda o'tirgan Fathni ko'rib, juda shodlandi, darhol uni qayiqqa o'tqazib, Mutavakkilning huzuriga keltirdi. Xalifa juda ham xursand bo'lib, topib keltirgan kishiga ko'p in'om-ehson qildi.

Mutavakkil, o'g'lim necha kundan beri ovqat yemagan, och yotgan, deb o'ylab ovqat keltirishga buyurgandi, Fath qabul qilmay qorni to'q ekanini aytdi.

Mutavakkil hayron bo'lib, o'g'lidan buning sababini so'radi.

— Men g'orda bir hafta turdim. Har kun bir idish ichiga joylangan yigirmatacha non suv yuziga oqib kelardi. Men o'sha nonlardan uch-to'rttasini olib qolib, idishni yana oqizib yuborardim, Mana shu nonlarni yeb hayotimni saqladim. Qizig'i shunda-ki, har bir nonning yuziga «bu nonlarni daryoga tashlagan kishi Hasan kafshdo'zning o'g'li Muhammaddir» degan jumla yozilgandi,— deb javob berdi Fath.

Mutavakkilning buyrug'i bilan jarchi shahar xalqiga:

— Har kun daryoga non oqizadigan kishi o'zini ma'lum qilsin, xalifa uning izzat-hurmatini bajo keltirib, in'om-ehson bilan xursand qiladilar — deb e'lon qildi. Ertasi kuni bir kishi xalifa huzuriga kelib, har kun daryoga non oqizib turgan kishi o'zi ekanini aytib, nonlarga yozilgan jumlaning dalil etib ko'rsatdi. Mutavakkil undan: «Shu ish bilan necha vaqtdan beri mashg'ul bo'lasiz? Non oqizishdan muddao nima?»—deb so'radi. U kishi:

— Men bobomdan: «Yaxshilik qilib, daryoga tashlasang ham albatta bir kun senga foydasi tegadi» -deb eshitgan edim. Mening qo'limdan boshqa xil yaxshilik kelmas edi, kuch-qudratim faqat nonga yetardi. Shuning uchun suvda g'arq bo'lishdan yoki boshqa bir falokatdan qutulib daryo qirg'og'i bo'yida och o'tirgan odamlar olib yesinlar deb, har kun daryoga non oqizardim. Nonlarimni olib yeganlar haqqimga duo qilsinlar deb, non yuziga o'zimning va otamning ismini yozib qo'yardim. Bir yildan beri shu ish bilan mashg'ulman. Bobomning so'zlariga ishonib qilgan yaxshiligimning mukofotini ko'rarman deb umid etaman,— dedi.

Mutavakkil u kishiga ko'p iltifot qilib:

— Bobongiz juda to'g'ri aytgan, qaysi yo'l bilan bo'lsa ham yaxshilik qilgan kishi, albatta yaxshilik mukofotini oladi. Sizning qilgan yaxshiligingiz soyasida o'g'lim Fath ochlik zahmatini chekmagan, hayotini saqlab qolgan,— deb Fathning boshidan o'tgan voqeani aytib berdi. U kishiga ko'p oltin hadya qildi, in'om-ehson qilib, uni xursand etdi.

NU'MON VA ARSLON

Qadimgi Yunoniston shaharlaridan Karfagen shahrida qul sotib savdo qiluvchi bir savdogar yashardi. Hamma qullariga, xususan Nu'mon ismli quliga ham ko'p jabr-jafo yetkazardi. Savdogarning zulmiga chidolmay Nu'mon, nihoyat, qochib ketishga qaror berdi. Bir kuni kechasi hech kimga

sezdirmay undan chiqib, shahardan bir necha chaqirim uzoqlikda bo'lgan o'rmonga kirib yashirindi. Bir-ikki kun o'rmon ichida sarson-sargardon bo'lib yurgandan keyin bir g'orni ko'rib qoldi.

Ochlik, charchaganlik juda ham ta'sir qilgani uchun g'orga kirib yotdi va shirin uyquga ketdi. Ko'p o'tmay vahshiy bir hayvonning shiddatli o'kirishidan cho'chib, uyg'ondi. Darhol g'orning og'ziga kelib atrofqa qaragan edi, juda katta, bahaybat bir arslonning g'orga qarab turganini ko'rdi, qochib qutulishning iloji yo'q edi.

Bechora Nu'mon ko'z oldidagi dahshatli hayvon tomonidan parchalanib yeyilishini ma'yusona o'ylab turgandi, arslon hech dahshat ko'rsatmasdan asta-asta qadam bosib uning yoniga kela boshladi. Har bir qadam bosganda go'yo yordam berishni o'tingan kabi sekin va qayg'uli tovush chiqarardi. Dahshat va hayrat ichida qotib turgan Nu'mon biroz esini to'plab arslonga qaradi. Arslonning oqsoqlanib qadam bosganini, oyog'ining tegi qavarib shishganini ko'rdi. Keyin arslonning yoniga kelib, uning boshini siladi, jarohatlangan oyog'ini qo'liga oldi, jarroh kasalni qanday tekshirsa, arslon oyog'ini shunday tekshirdi. Uning oyoq to'pig'iga uzun va yo'g'on bir tikan kirib qolganini ko'rdi. Darhol tikanni olib tashladi, yonidan ro'molini olib yirtib yarani bog'lab qo'ydi.

Nu'monning shu soddagina davolashi soyasida katta va dahshatli arslon oyoq og'rig'idan qutuldi. Bundan so'ng u qo'ldan kelgancha Nu'monga minnatdorlik bildirishga va muhabbat izhor qilishga kirishdi. Nu'monning qarshisida sakrab-sakrab o'ynar, g'oyibdan yetishgan bu tabibining oyoqlarini yalar edi. O'sha kundan boshlab, Nu'mon arslonning mehmoni bo'lib qoldi. Arslon ovga chiqib, qo'lga kirgizgan o'ljadan bir qismini Nu'monga keltirardi, ba'zi kunlari uni ustiga mindirib olib o'rmonni tomosha qildirardi.

Nu'mon bir necha oy o'rmonda, arslon yonida umr kechirdi. Nihoyat, bir kun savdogarning qidiruvda yurgan odamlari arslon yo'q vaqtida Nu'monni tutib olib unga topshirdilar. Savdogar shahar hokimiga Nu'monning qochib ketib, so'ngra tutib keltirilganini bildirdi. Hokim Nu'monni xalq ko'zi oldida arslonga yedirib yuborish jazosiga hukm qildi. Hukmni ijro etish kuni keldi, mudhish jazo maydoniga juda ko'p odamlar yig'ildi. Jallodlar mazlum Nu'monning qo'llarini bog'lab maydonning o'rtasiga keltirib qo'yidilar. Birpasdan keyin arslonning o'kirgan dahshatli tovushi tomoshabinlarni larzaga tushirdi. Mana, yashirin bir joydan katta, bahaybat bir arslon o'kirib chiqib keldi. Uning ko'z-lari o't kabi yonardi, birdan Nu'mon tarafiga qarab yugurdi. Bu qo'rqinchli manzarani tomosha qilib turganlar: «Hozir bu dahshatli hayvon Nu'mon be-chorani tilka-pora qilib tashlaydi»,— deb qarab turardilar, lekin ish ular o'ylaganlaricha bo'lib chiqmadi.

Aqli hayvon Nu'monning yoniga kelar-kelmas uning yonida tiz cho'kdi, kichik bolalar kabi erkanib unga yuz-ko'zlarini surdi, oyoqlarini yaladi, uning yonida sakrab-sakrab o'yinga tushdi.

Bu holni ko'rgan tomoshabinlar shoshib qolib hayrat bilan barmoqlarini tishladilar. Sevinganlaridan beixtiyor ko'z yoshlarini to'kdilar. Hayratda qolgan hokim Nu'monni o'z yoniga jalb etib, bu vahshiy hayvon uning yonida qo'y kabi yuvosh bo'lib qolganligining sababini so'radi. Nu'mon butun voqeani bayon qilib, bu arslon o'rmondagi o'sha do'sti arslon ekanini aytdi. Nu'monning bu hikoyasini eshitgan tomoshabinlar uni qullikdan ozod etilishini hokimdan o'tindilar. Hokim buni qabul qilib, Nu'monni ozod qildi.

Bayt:

Kimki istar doimo bo'lgay omon,
Yaxshilik qilsin, sira etmas ziyon.

ULUG' MUKOFOT

Bir kun Ahmad ismli yosh tabib ota-ona va xotini Karima bilan aravaga o'tirib vodiy bo'ylab ketmoqda edi. Vodiyning o'ng tomoni toshlik, chap tomoni tog'lik edi. Tog' yon bag'rida tubi

qorong'i g'orlar ko'rinardi.

Yo'lovchilar tog' etagi bo'ylab ketar ekanlar, bir g'or ichidan birovning ingragan tovushi eshitildi. Yo'lovchilar bu kimning tovushi ekanini bilish uchun aravadan tushib, tovush eshitilgan tomonga qarab ketdilar. G'orga yetib kelib, uning ichiga qadam qo'ydilar. G'or ancha uzun va keng edi. Allakimning: «Afsus, xotin, bola-chaqalarimni ko'rolmay o'lib ketaman!»—deb ingragan tovushi eshitilardi. Yo'lovchilar g'or ichining o'rta yeriga yetganlarida, qirq yosh chamasidagi bir odamning qonga bo'yalib yotganini ko'rdilar. U bechora zo'rg'a nafas olib:—suv!—der edi. Yo'lovchilar u baxtsizning holiga achinib ko'zlariga yosh oldilar. O'g'rilar bu odamning bor narsasini olib, yarador qilib g'or ichiga tashlab ketgan ekanlar.

Karima suv keltirish uchun yugurganicha g'ordan chiqib ketdi. U ketgandan keyin tabib Ahmadning otasi o'g'lidan:

— Men bu odamni taniyman, ismi Akram, bizga yaqin qishloqda turadi, yaxshilab davolansa sog'ayib ketadimi?—deb so'radi.

O'g'li:

— Ha, davolasa, tuzalib ketadi. Siz va onam darrov shu yerdan uyga qayting, tezlikda bu bechoraning qishlog'iga borib oilasiga xabar bering, olib ketsinlar,— dedi.

Shunday qilib, hammalari uyga qaytmoqchi bo'ldilar. Ahmad majruhning yarasini yaxshilab bog'ladi, keyin aravaga yotqizib, uyga olib qaytdilar. Ahmad-ning otasi majruh Akramning oilasiga xabar berdi. Ahmad majruh Akramni jiddiy ravishda davolashga kirishdi. Karima va qaynatasi Akramning yonidan ayrilmay, doimo holidan xabar olib turdilar. Akramning oila a'zolari ham xabar olganlaridan keyin yetib keldilar. Ahmadga, unning otasi, onasi va xotini Karimaga minnatdorchilik bildirdilar.

Bir oydan keyin Akram shifo topdi, farzandlari kelib olib ketmoqchi bo'ldilar. Ketar oldida Akram yig'lab, bu olijanob oila bilan xayrlashib aytdi:

— Sizlardan ko'p miinatdorman, meni o'lim xavfidan qutqazdingiz. Qilgan yaxshiligingiz uchun sizlarga qanday xizmat qilishimni, nima bilan mu-kofotlashimni bilmayman. O'zim va oilam nomidan sizlarga tashakkur bildiraman, bu qilgan yaxshiliklaringizni hech qachon unutmayman,—dedi.

Ahmad shodlanib, minnatdorchilik izhor qilib turgan Akramga xitob qilib aytdi:

— Shukr, halokatdan qutulib, oilangiz bilan ko'rishdingiz, juda xursandmiz. Biz sizni o'lim xavfidan qutqazish bilan insoniy vazifamiznigina ado etdik. Siz ham vijdongingizning eng qimmatli gavharlarini bizga hadya qildingiz, ular esa shodlikdan to'kilgan ko'z yoshlaringizdir. Oilangiz bilan sog'-salomat ko'rishganingizning o'zi — biz uchun eng ulug' mukofotdir. Bunday ulug' mukofotdan boshqa yana nimani ham istaymiz?

Olijanob Ahmad va uning oilasi Akramni katta yo'lgacha kuzatib, xayrlashib qaytdilar.

Qit'a:

Ojizu dardmandlarga qil karam,

Toki bo'lg'aysan jahonda muhtaram.

Sen bu ish birla agar bo'lsang mudom,

Maqsadi a'loda tutgaysan maqom.

ENG ULUG' FAZILAT

Qadim zamonda bir mo'tabar odamning uch o'g'li bor edi. Bir kuni ularni o'z huzuriga chaqirib olib:

— O'g'illarim, sizlarni sinamoqchiman, bir oy sayohat qiling. Shu bir oylik umringizni xalqqa foydali, yaxshi ishlarga sarf eting. Qaysi biringizning qilgan yaxshiligingiz eng ulug' fazilat kasb etsa

barmog'imdagi mana shu juda qimmatbaho uzukni unga beraman,— dedi.

O'g'illari har tarafga tarqalib, sayohatga chiqib ketdilar. Bir oy sayohat qilib yurib, yana otalarining huzuriga qaytib keldilar. Ota katta o'g'lidan so'radi:

— O'g'lim, shu bir oy ichida qanday eng ulug' fazilatli yaxshilik qilding?

— Otajon, bir kuni tanho o'zim bir bog' ko'chasidan o'tib ketayotsam, bir yerda juda ham qimmatli olmos tushib yotgan ekan. Uni olib darhol tegishli ma'murlarga topshirdim. Ma'murlar boshlig'i menga tashakkur aytib, qo'limga mana shu taqdirnomani yozib berdi, olmosning egasini toptirib unga topshirdi. Shu qilgan ishim to'g'riligimga bir dalil, shu harakatim eng ulug' fazilat emasmi,— deb javob berdi katta o'g'li.

Otasi aytdi:

— Juda to'g'ri ish qilgansan, o'g'lim, vijdoniy vazifangni ado etgansan. Lekin, u olmos sening xususiy mulking emas-ku.

Keyin o'rtancha o'g'li so'zga kirishdi.

— Men bir kuni katta ariq kanoridan ketib borardim. Shu choqda bir yosh bola suvga tushib ketib, halok bo'lish xavfi ostida ekanini ko'rib qoldim. Darhol o'zimni suvga tashladim, ko'p mashaqqat chekib bolani suvdan olib chiqdim. Shu bilan uni o'limdan qutqazib, ota-onasiga eson-omon topshirdim. Ota-onasi mendan ko'p minnatdor bo'lib, haqimga duoyi xayr qildilar. Hayotim qo'rqinch ostida qolsa ham yosh bolani o'limdan qutqazish uchun qilgan shu harakatim bilan mukofotingizga loyiq bo'lsam kerak, deb o'ylayman.

Otasi o'rtancha o'g'lining qo'lini ushlab:

— Ofarin, o'g'lim. Seni tabrik qilaman, faqat shu go'zal ishing tufayli qalbing zavq-shavq bilan to'lganini his etgansan, shuning o'zi mukofot emasmi?— dedi.

Keyin kichik o'g'li otasiga ta'zim qilib aytdi:

— Otajon, menga doimo dushmanlik nazari bilan boqib, zarar yetkazib yurgan bir odam bor. Men unga hech bir yomonlik qilmagan bo'lsam ham, u payimda yuradi, hatto meni o'ldirish uchun fursat kutadi. Kecha u dushmanimning juda past bir jar yoqasida uxlab yotganini ko'rdim. Agar uyqusirab bir yondan ikkinchi yonga ag'darilsa yoki qattiqroq tovush chiqarib uyg'otilsa, turishga harakat qilib jarga qulab tushishi mumkin edi. Men tovush chiqarmasdan, sekingina yurib uning yoniga bordim. Juda ehtiyotlik bilan uni ushlab, asta-sekin o'z tomonimga torta boshladim. Ancha beriga kelib xavf-xatardan qutulgandan keyin ruhim ko'tarildi, shodlanib yo'limda davom etdim.

Otasi o'g'lining bu go'zal ishidan, olijanobligidan shodlanib ko'ziga yosh oldi, uni quchoqlab, yuz-ko'zidan o'pib:

— Bor bo'l, o'g'lim, yasha, umring uzoq bo'lsin! Mukofotimni olishga sen haqlisan, chunki dunyoda eng ulug' fazilat yomonlikka yaxshilik qilishdir,— deb qimmatli uzugini o'g'lining barmog'iga kiygizdi, uning haqiga duo qildi.

Bayt:

Otang erdir, sen ham erdek qiliq qil,
Yomonlik aylaganga yaxshilik qil.

YO'LCHI VA OT

Bir otni o'tloq yerga qo'yib yuborgan edilar. Ot u o'tloqdan o'tlab, istagan yeriga chopib, sakrab o'ynab yurardi. O'tloqning oxiridagi chuqurroq bir yo'ldan o'tib ketayotgan yo'lchilarni ot ora-sira tomosha qilardi.

Bola-chaqalariga oziq-ovqat olib ketish uchun qishloqdan shahar bozoriga borayotgan yaxshi qalbli bir odam o'sha chuqurlik yo'ldan o'tayotganda, ot go'yo salom bergan kabi uning yoniga «hi-hi» lab

keldi. U odam ham to'xtab otning yuz-ko'zidan siypab, erkalab, yana yo'lida davom etdi.

Bir ozdan keyin qattiq ko'ngilli, qo'pol tabiatli bir odam ham o'sha yo'ldan o'tayotgan edi, ot «hi-hi» lab kishnab uning yoniga kela boshladi. Bu kishi bir tosh olib otga otdi, tosh otning boshiga tegib yaralandi. Bechora ot yaralangan boshini quyi solib qochib ketdi.

Bu ikki odam shahar bozoriga yetgan vaqtlarida sel quyib, chuqur yo'l suv bilan to'ldi. Yaxshi qalbli odam shahardan yumushini bitirib qishlog'iga qaytarkan, o'sha chuqurlik yoniga keldi, faqat qanday o'tish kerak? Suv tizzagacha chiqqandi, yo suvga tushib hamma libosini shalabbo qilib o'tish yoki suvning siljib oqib tamom bo'lishini kutish kerak edi. Suv ichiga tushib o'tsa, tumov bo'lib qolishi ham mumkin edi. Yaxshi qalbli kishi nima qilishini bilmay hayron bo'lib turgandi, shu payt otning «hi-hi»lagan tovushini eshitib darhol uni yordamga chaqirdi. Ot ham o'ziga yaxshi muomala qilgan bu odamning ovozi eshitib darhol yoniga keldi, uni ustiga mindirib suvdan o'tkazib qo'ydi. Yaxshi qalbli odam hech bir yeri ho'l bo'lmasdan suvdan o'tib ketdi.

Shu vaqt otni tosh bilan urgan qo'pol tabiatli odam ham kelib qoldi. Ot yaxshi qalbli odamni suvdan o'tkazib qo'yganini ko'rib, bu ham uni yordamga chaqirdi. Ot bu odamni ham tanib yordam berishni istamadi. «Hi-hi»lab kishnab o'tloqning bir tomoniga qochib ketdi. Qo'pol tabiatli odam suvning oqib tamom bo'lishini kutib u yerda qolib ketdi.

JASUR YIGIT

Ilk bahor. Tog'lardan erigan qor suvlari pastga shiddat bilan oqib tushardi. Nahr ko'prigining o'rtasida bo'lgan kichkina bir uy ichida ko'prik qorovuli va uning shahardan ko'rgani kelgan xotini, ikkita bolasi suhbatlashib o'tirishardi.

Shu payt har tomondan:

— Qorovul, tezroq bo'l, o'zingni va oilangni halokatdan qutqaz!—degan tovushlar eshitildi. Sel va to'lqinlar ko'prikdan oshib, qorovul uyi va atrofini yemira boshladi, ko'prik silkinardi. Qorovul darrov uychasining tomiga chiqib olib:

— Bizga yordam qiling, yordam!— deb qichqirdi. Bir qari chol:

— Ularning halok bo'lishlariga ozgina vaqt qoldi. Uycha ag'anay deb turibdi, nega qarab turibmiz? Bir jasur yigit bormi axir?—deb faryod qildi. Boshqa qishloqdan kelgan bir yigit qari cholning so'zlarini eshitgach, otilib o'rta chiqdi.

Jasur yigit nahr qirg'og'idagi kichkina bir qayiqchaga o'tirib, shiddat bilan oqib turgan suvda ko'p mashaqqatlar chekib uychaning yoniga yetib keldi. Avval qorovulning ikki bolasini qayiqchaga o'tqizib mashaqqatlar bilan ularni sohilga sog'-salomat yetkizdi. So'ngra yana ko'p mashaqqat tortib, borib qorovul va uning xotinini olib keldi.

Hamma haddan ziyod shodlanib, olijanob, jasur yigitni olqishlab minnatdorchilik izhor qildilar. Qari chol va kampirlar ko'zlaridan shodlik yoshlarini to'kdilar, jasur yigitga tahsinlar o'qidilar.

O'sha yerdagi mo'tabar bir odam jasur yigitni mukofotlamoqchi bo'lib:

— Rahmat, olijanob yigit, qilgan odamgarchiliging, yaxshi xizmatining uchun, mana bu mukofotimni qabul qil,— deb uning qo'lga pul uzatdi.

Jasur yigit mukofotni qabul qilmay:

— Iltifotingizga rahmat, men mukofot olish uchun emas, vijdon amri bilan, insoniy vazifamni ado etdim, buni pulga sotmayman. Menga beradigan shu pullaringizni qorovulga bersangiz, men juda ham hursand bo'laman, chunki u ro'zg'ordagi hamma narsalarini boy berdi, yordamga muhtojdir,—deb hamma bilan xayrlashib, o'z qishlog'iga jo'nadi. Hamma u yigitga qoyil qoldi.

DO'STLIK

Bir kishi bir oz pulga muhtoj bo'lib qoldi, do'stidan yordam olish maqsadida uning uyiga kelib eshikni taqillatdi. Do'sti chiqib, u bilan ko'rishdi, uyga taklif qilsa ham u kishi qabul qilmay:

— Do'stim, meni kechir, uyga qilgan taklifingni hozircha qabul eta olmayman, vaqtim ziq. Bir kishidan yuz so'm qarzdor edim, bugun kelib pulini qistadi. Qo'limda pul yo'q edi. Shuning uchun sening huzuringga keldim, yordam etarsan deb umid qilaman,— dedi.

Uy egasi darhol ichkaridan yuz so'm olib chiqib, do'stining qo'liga berdi.

— Do'stim, biror narsaga muhtoj bo'lib qolsang, mendan yashirma, qo'limdan kelgancha yordam berishga tayyorman,— deb do'stining ko'nglini ko'tardi. Do'sti xursand bo'lib, u bilan xayrlashib uyiga qaytdi.

Uy egasi do'sti qaytib ketgandan keyin yig'lab uyiga kirdi. Xotini: «Erim ko'p pul berib yuborganiga pushaymon qilib yig'layotgan bo'lsa kerak»,— deb eriga:

— Biror narsani bahona qilib pul bermasdan qaytarib yuborsangiz bo'lmasmidi? Endi pushaymon qilib yig'laysiz,— degan edi, eri shunday javob berdi:

— Yo'q, sen o'ylagancha emas, do'stim pulga muhtoj bo'lib qolganini bilmaganman. U kelib so'ramasdan oldin o'zim borib:

— Do'stim, biror narsaga muhtojmisan, tortinma, ayt,— deb so'rashim kerak edi,— g'aflatda qolganimga achinib yig'layman.

Bayt:

Tut ul do'stingni sut ustida qaymoq,
Aziz joningcha ko'rgil, balki behroq.

HASAD

Aytishlaricha, Iskandar Rumiylar zamonida bir jonivor paydo bo'ldi, unga kim ro'para kelsa darhol halok bo'lardi. Iskandar donishmandlari bu baloni daf qilish uchun har qancha urinsalar ham, hech narsa qila olmadilar.

Nihoyat, bu baloni daf qilish chorasini Arastu hakim topdi. Uning buyrug'i bilan juda ham katta oyna tayyorladilar, u oyna orqasida bir-ikki kishining bekinib o'tirishi mumkin edi. O'sha oyna sig'arlik juda katta arava tayyorlab, uni aravaga ko'tarib qo'ydilar. Arastu oyna orqasida bekinib o'tirdi. Aravani u jonivor turadigan joyga yaqinroq yerga keltirib qo'ydilar.

Jonivor odam isini olib, arava tomoniga qarab kela boshladi. Aravaga yaqin kelgan edi, ko'zi oynaga tushdi, oynada o'z suratini ko'rib, darrov yiqilib o'ldi. Iskandar bu ishdan juda taajjublanib Arastudan buning hikmatini so'radi. Arastu shunday bayon qildi:

— Ey Iskandar, bu jonivor yer ostida necha yil yotgan badbo'y bug'lardan vujudga kelgandi, uning ko'zida zahari qotil bor edi, kimga ko'zi tushsa, u kishi darrov o'lardi. Men oldiga oyna olib bordim, uning aksi oynada paydo bo'ldi, nazari unga tushdi. U nazar bu aks vositasi bilan o'ziga qaytdi va o'z nazarining asari o'ziga urib halok bo'ldi,

Iskandar Arastuga tahsin o'qidi. Hasadning yomonligi o'ziga qaytadi. O't kuydirish uchun biror narsa topmasa, o'zini o'zi kuydiradi.

BOQIY UMR

Aytishlaricha, mo'atabar bir odamning majlisida bir olim, fozil kishini ko'p ta'rif va tavsif qildilar, Mo'atabar odam u olimni ko'rib suhbatidan foydalanishni orzu qilib, uni shu majlisga da'vat qilish

uchun o'z qarindoshini yubordi. Olim majlisga kelgach, salom berib hamma bilan ko'rishdi. Keyin mo'tabar odamga ta'zim qilib:

— Majlisingizga da'vat qilganingiz uchun tashakkur etaman, ming yil rohat va farog'atda umr kechiring,— dedi.

Mo'tabar odam olimning so'ziga taajjub qilib aytdi:

— Majlisimizda hali o'tirmay turib, mumkin bo'lmagan so'zni og'zingizdan chiqardingiz, bir odamning ming yil umr ko'rishiga aql bovar qiladimi?! Bunday so'zni aytish sizdek olim va fozil kishiga munosibmikan?

— Insonning tirikligi faqat jismning boqiyiligi bilangina emas. Odam ming yil umr ko'rmasligini hamma biladi. Lekin o'lgandan keyin qolgan yaxshi nom yana bo'lak umrdir. Sizning olijanob, marhamatli, shafqatli odam ekanligingizni xalq unutmay, nomingizni doimo hurmat bilan yod etib turadi. Vafotingizdan keyin ham qilgan yaxshiligingizni xalq unutmaydi, nomingizni ko'nglida abadiy saqlaydi, degan ma'noda «ming yil umr ko'ring»,— dedim,— deb javob berdi olim.

OSHNOLIK HAQI

Bir kishi birovning uyini ijaraga olib, bir necha vaqt o'sha yerda yashadi. Kunlardan bir kun u kishi o'zi yashagan shahardan chiqib boshqa bir viloyatga bordi. U viloyat hukmdoriga manzur bo'lib vazirlik mansabiga ega bo'ldi.

Uy egasi uyida ijaraga o'tirgan kishining vazir bo'lganini bilib, yordam olish umidi bilan vazir turgan viloyatga ketdi. Vazirning mahkamasiga kelib, ichkari kirishni istagan edi, eshik yonida turgan xizmatchi qorovul qo'rslik qilib undan:

— Sen qanday kishisan? Hech kimga iltifot qilmay vazir huzuriga kirishni istaysan?—deb koyidi. Uy egasi aytdi:

— Men vazirning oshnasidirman, shuning uchun shunday surbetlikka qadam qo'ydim.

— Vazir bilan qanday oshnoliging bor?—deb so'radi qorovul.

Uy egasi:

— Vazir bir vaqt mening uyimda ijaraga o'tirgan edi, endi undan yordam so'rab keldim. Shoyad u meni muhtojlik tubanligidan izzat va hurmat balandligiga ko'tarsa,— dedi.

Qorovul uy egasining so'zlarini eshitgach, xoxolab kulib aytdi:

— Ey bechora odam, nodon kishi ekansan, uyimda ijaraga o'tirgani uchun vazirda haqim bor, deb bo'lmag'ur narsani bahona qilibsana, bor uyingga qayt, ta'magir bo'lib yurma.

Vazir o'z idorasida bularning so'zlarini eshitib turgan edi. Darhol qorovulni chaqirib voqeani so'radi. Qorovul tabassum qilib:

— Bir kishi kelib: «Men vazirning oshnasiman, u bir necha vaqt uyimda ijara o'tirgandi. Endi oshnolik haqini talab qilib yordam olish uchun keldim», dedi. Men uni huzuringizga kirgizmay malomat qilib jo'natib yubordim,— dedi. Vazir qorovulning uy egasiga qilgan muomalasidan qayg'urib unga:

— Yomon muomala qilib u bechoraning ko'nglini buzgansan, darhol uni qidirib, topib keltir!—deb buyurdi.

Qorovul uy egasini qidirib topib, vazir huzuriga keltirdi. Vazir uy egasiga ko'p mehribonlik ko'rsatdi. Hol-ahvolini so'radi. Bir necha kun yonida olib qolib izzat-hurmatini bajo keltirdi, uni molu dunyodan sarbaland qildi, xotin, bola-chaqalari uchun ham tuhfalar berdi, kelib turishini o'tinib, izzat-ikrom bilan uni o'z vataniga jo'natdi. Shunday qilib, uy egasi sevina-sevina uyiga qaytib kel-di. Oshnolik haqini rioya qilish mana shunday bo'ladi.

Bayt:

Ko'ngilni ravshan et mehru vafodan,
O'girma yuz burungi oshnodan,
Agar oshnang faqir bo'lsa, unutm,
Unga yordam etishdan qo'lni tortma.

SHAFQAT

Tarixda zolimligi bilan nom chiqargan Hajjoj qo'liga asir bo'lib tushgan bir qancha kishiga qattiq jazo berishga buyurdi. Asirlar orasidan bir kishi Hajjojga:

— Ey amir, menga qattiq jazo bermang, sizga juda yaxshi xizmat qilganman,— dedi. Hajjoj undan qanday xizmat qilganini so'radi. U kishi:

— Bir dushmaningiz sizni g'iybat qilib, zolim deb ta'rif-tavsif qilardi, men uni man qildim,— dedi. Hajjoj undan: «Guvohing bormi?»— deb so'ragan edi, u kishi asirlar orasidan bir kishini guvoh etib ko'rsatdi. Asir bu ishdan bexabar bo'lsa ham, u kishining qutulishini ko'zlab:

— To'g'ri aytadi, men u yerda hozir edim, sizni yomonlab so'zlashdan uni man' qildi,—deb yolg'ondan guvohlik berdi. Hajjoj achchig'lanib unga aytdi:

— U yerda sen ham bor ekansan, dushmanimni g'iybat qilishdan man' qilgan mana shu kishining so'zlariga nima uchun qo'l qovushtirib jim o'tirding?

— Men sizni eng ashaddiy dushmanim deb bilaman, shuning uchun man' qilishni istamadim,— deb javob berdi asir.

Ikkinchi asir to'g'ri so'zlagani uchun Hajjoj har ikki tutqunni ozod qildi.

Bayt:

Qolmagay to'g'rilar ishi pinhon,
Qilmagay to'g'ri so'z kishiga ziyon.

Olijanob odamlar yolg'iz o'z jinslarigagina emas, hatto hayvonlarga ham shafqat va marhamat nazari bilan qaraydilar, ularga ozor yetkazmaydilar.

XULQI XUSH

Abu Said ismli bir mo'tabar odam kunlardan bir kun yoru do'stlari uchun ziefat berdi. Oshpazini chaqirib:

— Men yaxshi ko'rganim falon xil taomni pishirib olib kel,— deb buyurdi. Oshpaz u buyurgan taomni tayyorlab, boshqa taomlar bilan birga olib keldi. Abusaid o'zi buyurgan taomdan bir luqma olgandi, unda bir qilni ko'rib olib tashladi, ikkinchi-uchinchi marta olgan luqmalarida ham qil uchratdi. Nihoyat u taomdan qo'l tortib, boshqa taomlardan yeyishga majbur bo'ldi.

Ovqatdan keyin oshpazni chaqirib:

— Men buyurgan taomni juda ham lazzatli qilib tayyorlagansan, ertaga yana o'sha taomdan ichida qil bo'lmaslik sharti bilan pishirib keltir,— deb buyurdi. Ziyofatda hozir bo'lganlar Abusaidning latofatli so'ziga kulishdilar va taajjublanib:

— Abusaid do'stimiz o'z oshpazini shunday silliq va muloyim so'zlar so'zlab uyaltirdilarki, unga qattiqroq tanbeh berishga hojat qolmadi,— deb tahsin, ofarin qildilar.

Bayt:

Ko'rmadik sayr aylabon ofoqni

Xulqi hushdan o'zga yaxshiroqni.

CHIN YIGITLIK NIMADA?

Qadim zamonda Mo'sul shahrida Muhammad Ali ismli go'zal, tarbiyali, axloqli bir kishi yashardi. Qo'ldan kelgancha hammaga yordamini ayamagani, shafqatli, marhamatli odam bo'lgani uchun xalq uni izzat va hurmat qilardi. Oralarida kelishmovchilik, janjal chiqqan kishilar Muhammad Alining huzuriga kelib, uning hukmiga rozi bo'lardilar.

Muhammad Alining xotini vafot topganiga anchagina vaqt o'tgan edi, o'zining ham soch-soqoli oqarib, qarilik davriga kira boshlagandi. Faqat uning yagona tasalligohi, umidi Ja'far va Nuriddin ismli o'g'illarigina edi.

Katta o'g'li Ja'far olim tabiatli, g'ayratli, zo'r kuch va quvvatga ega bo'lgan bir yigit edi. Bolalik chog'ida o'qishda ham, o'yinda ham, so'zda ham o'rtoqlaridan yuqori turishga tirishardi. Yigitlik davrida ulug' daraja va mansab egasi bo'lishni o'y-lab, shuni ro'yobga chiqishi uchun reja tuzardi.

Ukasi Nuriddin esa akasiga tamom zid tabiatli bo'lib muloyim, shafqatli, marhamatli, saxiy, sabotli bo'lishi ustiga g'oyatda yaxshi shoir ham edi. Ja'far urush asboblari sevsa, kayf-safo qilishni orzu qilsa, Nuriddin yulduzlar bilan nurlangan kechalardan, oy ziyosida jildirab oqib turgan suvlardan, tongotar paytida bog'chadagi qushlarning yoqimli sayrashlaridan hushlanardi, ajoyib va g'aroyib jozibakor nazm va she'rlar targ'ib etardi, bu yigit o'zining go'zal xulqi bilan mashhur edi.

Muhammad Ali har ikkala o'g'lini bab-baravar sevardi. Katta o'g'li Ja'far har vaqt otasiga: «Men yuqori mansabni egallab, nomim olamga mashhur bo'lishini tilayman»,— desa, kichik o'g'li Nuriddin: «Men kelgusida xalq manfaati yo'lida xizmat qiluvchi, shafqatli va marhamatli kishi bo'lishni istayman», der edi. Bu ikki aka-ukaning xulq va tabiatlari bir-biriga tamoman zid bo'lsa ham, juda to'uvlik bilan yashab o'sdilar.

Ja'far yigirma yoshga kirgach, o'zining tabiatiga muvofiq biror ishga kirishib, shu vosita bilan tezroq ulug' mansab va daraja egasi bo'lishini o'ylay boshladi. Voqean, u har narsa haqida ma'lumotli, har ishga qo'rqmasdan kirishuvchi botir yurakli yigit bo'lib yetishgan edi. Buning ustiga zo'r kuch-quvvatga ega, ot choptirishda birinchi darajadagi usta, o'q-yoy ishlatishda butun Mo'sul xalqi orasida mashhur bo'lgani uchun:

— Menga zo'r daraja va mansabni faqat urush bera oladi,—deb o'z-o'zicha so'zlardi.

Shu orada Mo'sul xalifasi bilan qo'shni hukumat orasida urush boshlandi. Ja'far: «Mana endi shuhrat qozonishingga vaqt keldi»,—deb sevindi. Otasi huzuriga kelib:

— Otajon, menga ruxsat bering, urushga qatnashaman. Tez kun ichida shuhrat qozonib xizmingizga qaytib kelaman,— dedi. Muhammad Ali hech narsa demasdan, sovuqqonlik bilan ruxsat berdi. Ja'far zo'r g'ayrat bilan urushdi, xalifa uni o'zining vaziri va askar boshlig'i etib tayin qildi. Urush bir necha oy davom etdi, har ikki tomondan ko'p kishi nobud bo'ldi, ko'p joylar vayron etildi. Nihoyat, qo'shni mamlakat yengildi. Ja'far zanjirlarga bog'langan juda ko'p asirlarni haydab tantanayu dabdaba bilan Mo'sulga kirib keldi. Shahar xalqi to-mosha qilgani ko'chalarga chiqdilar. Faqat Muhammad Ali o'g'lining istiqboliga chiqmadi.

Ja'far asirlarni kerakli joyga topshirishni yordamchisiga buyurib, o'zi otasining huzuriga keldi, salom berib, ko'rishdi. Lekin otasi o'g'lini sovuq qarshi oldi. Ja'far otasiga:

— Men hozir askar boshlig'i va podshoning vaziriman. Meni endi ulug' daraja egallaganimni, chin yigit, o'g'lingiz ekanligimni tan olasizmi?— degan edi, otasi sekin va ma'yuslik bilan o'g'liga shunday javob berdi:

— O'g'lim, xalifaga xizmat etding, urushga kirishding, shahar-qishloqlar xarob bo'ldi. Xalq azob-uqubat o'tida yondi. Buning sababchilaridan biri sen bo'lding. Ayt-chi, chin yigitlik shunday bo'ladimi? Yo'q, sen chin yigit emassan, bu ulug' nomni olishga hali muvaffaq bo'lganing yo'q.

Ota bilan o'g'ilning nimalar to'g'risida so'zlashganlarini o'sha yerda bo'lgan odamlarning bittasi ham anglamadi. Ja'far juda ham qayg'ulanib, ko'zlari yosh bilan to'ldi. Ko'chaga chiqib, hech kimga qaramay, bir tarafga qarab jo'nadi. Shunday qilib, askar boshlig'i va xalifaning ishongan, sevgan vaziri Ja'far ko'zdan g'oyib bo'ldi. Uning qaerga ketgani hech kimga ma'lum bo'lmadi.

Bir necha yil o'tgandan keyin sharq mamlakatlarining birida bir yosh tabib va donishmand paydo bo'lib, tez vaqt ichida tabibliigi, donishmandligi bilan mashhur bo'ldi. O'sha mamlakatning podshohi og'ir bir kasallikka muhtalo bo'lgan edi. Yangi paydo bo'lgan donishmand tabib uni davolab darddan xalos etdi. Podshoh juda xursand bo'lib:

— Hech bir tabib tuzata olmagan darddan meni qutqazding, shifo baxsh etding, minnatdorman, mendan nimani istasang shuni berishga hozirman, - dedi.

Yosh tabib podshohdan hech bir o'simlik o'smaydigan, suvsizlikdan qaqrab yotgan yer berishni so'radi, podshoh uning tilagini qabul qilib, shunday yer berdi.

Yosh donishmand tabib o'sha yerga ariq qazdirib, suv keltirdi. Yerni tarbiyalab, oz vaqt ichida o'zining idroki, ziyrakligi soyasida uni o'simlik va daraxtlar ekib o'stirishga yaroqli holga keltirdi.

O'sha yerdan foydalanish mumkin ekaniga ko'zi yetgandan keyin uni xalq ixtiyoriga topshirdi. Xalq u yerdan ko'p foyda hosil etdi. Odamlar bu yosh yigitni tabiatning yashirin sirlarini biladigan hakim, donishmand yigit deb tushunsalar ham, uning nasl-nasabini, kimligini, qerlik ekanini bilmasdilar, balki ko'kdan tushgan farishta deb xayol qilardilar.

Yozning juda issiq, havosi dim bo'lgan kechalaridan birida oddiygina kiyingan bir yosh yigit Mo'sul shahriga kirib, to'ppa-to'g'ri Muhammad Alining uyiga keldi, eshikni taqillatdi. Uy egasining xizmatchisi eshikni ochgandi, kelgan yosh yigit:

— Hojanzida mening bir oz ishim bor, uning yoniga kirish mumkinmi?—deb ruxsat so'radi. Xizmatchi hozir xojaning istirohat vaqti ekanini aytdi. Yigit ko'p iltimos qilavergach, nochor bo'lib xojasining yoniga olib bordi. Muhammad Ali yostiqqa tayanib kitob o'qib o'tirgandi. Musofir yigit Muhammad Ali yoniga kelib ta'zim va ehtirom bilan unga salom berdi. Muhammad Ali musofirning to-vushini eshitgan zamoniyoq o'rnidan qo'zg'alib:

— Ja'far o'g'lim, senmisan?—deb so'radi. Ja'far otasiga yana ta'zim qilib:

— Otajon, men o'g'lingiz Ja'farman, yana xizmatingizga keldim,— degan edi, otasi o'rnidan turib o'tirib:

— O'g'lim, uyimizdan chiqib ketganingga bir necha yil bo'ldi, shu vaqtgacha qaerlarda yurding, nima ishlar bilan mashg'ul bo'lding?—deb so'radi. Ja'far otasining savoliga shunday javob berdi:

— Shu vaqtgacha men o'zimga haqiqiy ulug'lik va shuhrat izladim, «chin yigit» nomini olishga g'ayrat qildim, nihoyat maqsadimga yetdim: og'ir kasallikka duchor bo'lgan podshohni davolab sog'aytirgan tabibni, hech bir o'simlik ko'karmaydigan suvsiz sahroni ko'kalamzor holiga keltirgan va hamma odamlar maqtab so'zlaydigan donishmandni eshitgandirsiz. Mana shu ishlarni vujudga keltirgan odam — men edim. Bu daf'a men avvalgidek urushib shahar va qishloqlarni xarob etishni emas, balki butun mamlakatga rohat va tinchlik urug'ini sepguvchi bo'lgan holda huzuringizga keldim. Siz endi mening ulug' odam, chin yigit ekanimni tasdiq etasizmi?—dedi.

Muhammad Ali o'g'liga ma'yuslana qarab, sekin, lekin qattiq tovush bilan aytdi:

— Yo'q, tasdiq etmayman. Sen hali shuhrat va ulug'lik orqasidan yurasan, «chin yigit» degan nomni hali ola bilmading.

Ja'far otasining so'zlarini eshitib o'rnidan turdi. Otasiga bosh egib ta'zim qildi, u bilan xayrlashib, Mo'sul shahridan chiqib ketdi. Qaerga ketganini hech kim bilmadi.

Yana bir yil o'tdi. Sharqning hamma shahar va qishloqlaridagi odamlar yangi paydo bo'lgan shoirning she'rlarini juda ham sevib o'qiy boshladilar. Uning she'rlari nafis va jozibadorligi bilan o'zidan avval o'tgan shoirlarning she'rlarini yo'lda qoldirib ketardi. Bu shoirning ismi Ja'far ekani hammaga ma'lum bo'lib, shuhrati uning vatani bo'lgan Mo'sul shahriga ham borib yetdi. Mo'sul shahrining xalifasi o'z saroyida saqlash, irshod etgan she'rlarini o'z huzurida o'qitish uchun Ja'farni

izlab topib keltirishga buyurdi, lekin Ja'farning ismi xalq orasida juda tarqalgan bo'lsa ham, uning turadigan joyi hech kimga ma'lum emasdi.

Kunlardan bir kun uzoq masofani bosib juda charchagan, ust-boshi chang-to'zonga botgan, qo'liga hassa ushlagan bir kishi Muhammad Ali cholning uyiga keldi. Cholning xizmatkorlari bu darveshning kiyimi eski-tuski bo'lishiga qaramasdan, hojalarining o'g'li Ja'far ekanini bildilar. Otasi ham o'g'lini tanishida kamchilik ko'rsatmadi. U o'g'lini quchoqlamoqchi bo'ldi. Ja'far otasining oyog'iga yiqilib, qaltiragan tovush bilan:

— Otajon, mana men sizning hukmingizni eshitish uchun yana huzuringizga qaytdim. Mening irshod qilgan she'rlarimni hamma sevib-sevib o'qiydi. O'l-ganimdan keyin ham nomimni xalq asrlar bo'yi yod etadi. Endi siz mening ulug'ligimni, shuhratimni, chin yigit ishini qilganimni tasdiq etasizmi?— deb so'radi.

Muhammad Ali o'g'lini quchoqlab, sekingina ushbu so'zlarni aytdi:

— Ey sevikli o'g'lim, men senga achinaman, chin mard yigitlikni topa olganing yo'q.

Ja'far asabiylashib:

— Men haqiqiy ulug'likni, chin yigitlikni topmasdan qo'ymayman, topishga harakat qilaman,— dedi va otasiga ma'yusona bosh egdi, u bilan xayrlashib, vatani Mo'sul shahridan chiqib ketdi. Qaerga ketgani hech kimga ma'lum bo'lmadi.

Muhammad Ali chol kunlardan bir kun oydin kechada hovlisi yonidagi tepalikka chiqib, nimalarnidir o'ylab aylanib yurgandi. Birdan hovli eshigini taqillatishga qo'rqib turgandek tuyulgan bir narsaning sharpasi ko'rindi, bu Muhammad Alining o'g'li Ja'far edi, u oydinda otasining yuzini ko'rdi, unga qarab ta'zim qildi.

— O'g'lim Ja'far, senmisan, qaerlarga ketib qolding?— deb chol yugurib kelib, o'g'li bilan ko'rishdi. Ja'far otasiga bosh egib salom berdi, so'ngra otasiga o'z holini birma-bir bayon qilib aytdi:

— Otajon, men hozir tamom boshqa yo'lni ixtiyor qildim, dunyoda bo'lgan hamma narsadan foydalanish orzusini tashladim, darveshlikni ixtiyor qildim. Men hozir sahroda turaman, u yerda zohid obidlar yo'lini tutib, toat va ibodat bilan mashg'ulman. Otajon, ayting, endi haqiqiy ulug'likka, chin yigitlikka erishdimmi?

Ja'far bu so'zlarni aytib, otasining javobini sabrsizlik bilan kutar ekan, Muhammad Ali chol o'g'liga qayg'uli yuz bilan qarab, oxirida shu so'zlarni aytdi.

— Sevikli o'g'lim, sen go'yo avliyo bo'lgansan. Sening vijdoning haqiqiy ulug'likka yetkizadigan yo'lni topa olmaganini senda bo'lgan shaxsiyat, mag'rurlik, takabburlik, shuhratparastlik yaqqol ko'rsatib turadi.

Ja'far otasining hukmini eshitgach, ma'yusgina bosh egdi, xayrlashib, vatani Mo'suldan yana chiqib ketdi.

Ko'p vaqt o'tmasdan Mo'sul xalifasi bilan qo'shni hukumat xalifasi orasida yana qattiq urush boshlandi. Qo'shni hukumat xalifasi bilan bo'lgan birinchi urushda Mo'sul xalifasi Ja'farning qahramonlarcha urushi soyasida qo'shni hukumat xalifasini yenggan edi. Ja'farning yo'qligini bilgan ikkinchi xalifa yaxshigina tayyorlanib, yana Mo'sulga hujum etdi. Birinchi xalifa, ya'ni Mo'sul xalifasi mag'lub bo'ldi, shahar butunlay dushman qo'liga kirdi, talon-toroj etildi, uylar yondirildi, xalq azob-uqubat ichida qoldi.

Urushning eng og'irligi Muhammad Ali cholga kelib tushdi. Dushman askarlari uning hovli-joylarini yondirdilar, molu dunyosini talon-toroj etdilar. «O'g'ling Ja'farni topib ber»,— deb Muhammad Aliga ko'p azob berdilar, uning kichik o'g'li Nuriddinni Ja'far o'rniga garov tariqasida qo'lga oldilar. Ja'farni topib berishlarini talab qilib, shahar xalqini qiynov-qistov ostiga oldilar.

Muhammad Alining qayg'u-alami hammanikidan ko'proq edi. Ko'p vaqt: «Bolalarim, bolalarim, qaerdasizlar!» deb yig'lab yurgani chet kishilarga bi-linmasdi.

Bechora cholning so'zlarini o'zini bildirmay bekinib turgan bir kishigina tinglamoqda edi. Bu kishi — sahrodan qaytgan Ja'far edi. U ko'p vaqtlar ulug' daraja va mansab egasi bo'lishni va shuhrat

qozonish yo'lini o'ylay berib, o'zining aqli va zakkilik quvvatining biroz kuchsizlanganini sezdi. Buyuk ishlarni vujudga keltirishga kuchi yetmasligini bilib, nihoyat o'z-o'zini o'ldirishni ham o'ylaydi. Shu fikrini amalga oshirishdan avval otasi Muhammad Ali va ukasi Nuriddin bilan ko'rishib, ulardan afv so'rash uchun Mo'sulga qaytib keldi. Otasining hovli-joylari kuyib ketganini ko'rib taajjublandi, qayg'urdi, chunki bu urushdan kelgan hamma falokatlarga qo'shni hukumat xalifasining Ja'farga bo'lgan achchig'i sabab bo'lgan edi. Bu xunuk manzara qarshisida Ja'far o'zini yo'qotib qo'ydi.

Shu payt Nuriddinning xotini Mastura qayin otasi Muhammad Alining yoniga kelib, uning yelkasiga boshini qo'yib yig'ladi. Muhammad Ali Masturaning boshini silab, tasalli berib sekingina so'zlardi. Ja'far ularning tubandagi so'zlarinigina eshita oldi:

Muhammad Ali:

— Yaqin orada Ja'far kelib qolar deb umid qilaman, agar u kelib qolsa, biz bu holda bo'lmaymiz,— degan edi. Mastura umidsizlanib, bosh silkib:

— Ja'far ukasi Nuriddinning o'rnini bosa olmaydi, u menga butunlay yot-begona odam, u xalq manfaati va o'z oilasining baxt-saodati uchun emas, balki o'zining sevib, martaba va shuhrat qozonish uchungina dunyoga kelgan,—deb e'tiroz etdi. Yana Muhammad Ali:

— Bu so'zlarining hammasi haqiqat bo'lsa ham, sen uning muloyim tabiatini bilmaysan, agar u hozir bizning holimizdan xabardor bo'lsa, albatta xalqqa ham, bizga ham yordam berishga harakat qilardi!—dedi.

Bu so'zlarni eshitib, Ja'farning qayg'usi yuragiga sig'madi, darrov Mo'sul shahridan chiqib ketdi. Ertasi kun ertalab qo'shni hukumat xalifasining poytaxtiga qarab yo'l oldi. Poytaxtga yetib kelgandan keyin xalifaning vaziriga uchrab, unga o'zining Ja'far ekanini bildirdi, xalifa uni huzuriga qabul etishini o'tindi. Vazir xalifaga xabar bergandi, xalifa shodlanib, Ja'farni o'z huzuriga qabul etdi, Ja'far xalifaga:

— Mening yo'qligimdan foydalanib, vatanim Mo'sulga hujum qilgansiz, askarlaringiz shaharni yondirgan, vayron etgan. «Ja'farni topib bering»,— deb xalqni qiynov-qistovga olgansiz. Uyimizni kuydirgansiz, xarob etgansiz, mening o'rnimga garov sifatida ukam Nuriddinni asir qilib olgansiz. Demak, bu zulm-jafolarning hammasi faqat meni qo'lga olish uchun bo'lgan. Mana, men, o'z ixtiyorim bilan keldim, begunoh ukam Nuriddinni ozod eting, xalq ustidan azob-uqubatni ko'taring, meni nima qilsangiz, o'zingiz bilasiz,— dedi.

Xalifa ko'p vaqtdan beri kutgan dushmani Ja'farning qo'lga tushganiga shodlanib, darhol Nuriddinni ozod etdi. Ja'farning qo'lini zanjir bilan bog'lab, uni zindonga tashladi. Mo'sul xalqiga jabr-jafo qilishdan qo'l tortdi. Nuriddin bu ishni akasi Ja'far qilganini bilib juda ham qayg'ulandi, akasini chiqarib o'zini zindonga tashlashlarini so'rasa ham, qabul etmadilar, faqat akasi Ja'far bilan ko'rishishga ruxsat berdilar.

Nuriddin yo'lda ko'p zahmat va mashaqqatlar chekib, nihoyat otasi va xotini yoniga qaytib kelib voqeani bayon qildi. Ular Nuriddinning salomat qaytib kelganiga shodlansalar ham, Ja'far uchun juda qayg'urdilar. Muhammad Ali chol qo'lini osmonga ko'tarib:

— O'g'lim Ja'far, agar sen hozir yonimda bo'lsang quchog'imga olib sevar edim, chunki sen haqiqiy ulug'likka, martabaga endi erishding, chin mard yigit ishini qilding, chunki sen xalq uchun va oilang uchun o'zingni fido qilding!—deb baland ovoz bilan duoi nido qildi.

Ja'farning dushmani xalifa uni keyin ozod etdimi, yoki o'ldirdimi, unisi ma'lum emas, lekin uning ulug' ishi xalq orasida doston bo'lib, nomi doimo hurmat bilan yod etiladi.

MATONAT EGASI — ZANJI

Ta'lim-tarbiya olimlaridan Hofiz Umar Somiy aytadi:

— O'n sakkizinchi asrda Afrikadan Yevropaga qaytgan bir olim o'z ko'zi bilan ko'rgan ayanchli bir voqeani shunday hikoya qiladi:

— Bir zolim mustamlakachining qo'l ostida bo'lgan zanjilardan bir qanchasi jabr-zulmga toqat qila olmay, qochib ketishga majbur bo'lgandilar, lekin bu bechoralarni tutib olib vahshiy mustamlakachining huzuriga keltirdilar. Bunday qochoqlarning jazosi dor yog'ochi edi. Shuning uchun bu bechoralar ham osib o'ldirishga hukm etildilar. Jallodlik vazifasini bajaruvchi odam uzoq bir yerga ketgani sababli jon olishga xaris bo'lgan bu oq tanli mustamlakachi qo'lga tushgan qochoq zanjilarga shunday taklif qildi:

— Ichingizdan qaysi biringiz boshqa sheriklarini osishga rozi bo'lsa, men uni o'limdan qutqazaman.

Demakki, ichlaridan faqat orqadoshlarini osishga rozi bo'lganga, ya'ni eng razil, murdorlariga hayot kabi qimmatli ne'mat va'da etgandi. Faqat bu va'daga iltifot qilgan zanji topildimi? Hechda, terilari qora, faqat dillari sof va pok bo'lgan insonlarning hammasi bu nafratli, jirkanch taklifni rad qildilar, bittasi ham manfur taklifni qabul qilishga rozi bo'lmadi.

U vaqt mal'un mustamlakachi juda ham g'azablanib, sodiq, itoatgo'y zanji xizmatchisini chaqirib:

— Darrov dor ipini hozirla, bularning hammasini os, rad qilsang, seni ham bular bilan birga ostiraman,— dedi.

Bechora itoatgo'y zanjining ko'nglida oliy bir fikr paydo bo'ldi. Toshzurakli vahshiy hojasi mustamlakachiga:

— Ijizat bering, darrov hozirlanib kelib, bularning hammasini osaman,— dedi.

Xojasi ijizat bergach, panaroq joyga chekildi. Bir oz vaqtdan keyin xojasi yoniga keldi, bir qo'lining barmoqlari kesilgandi, shirillab qon oqib tushardi. Haligi pana joyda u qo'l barmoqlarini bolta bilan kesib tushirgan, marhamatsizlarga bir buyuklik misolini ko'rsatishni istagandi. Bu fidokor zanji zolim mustamlakachi hojasiga qarab:

— Ey xojam, endi men orqali bu gunohsiz orqadoshlarimni ostirish qo'lingdan kela oladimi?— dedi va yerga yiqilib hushidan ketdi.

Bayt:

Har ko'ngilkim bo'lsa poku beg'ubor,

G'ayb naqshi unda bo'lgay oshkor.

MEHMON

Bir kishi ulug' martabali bir odamdan anchagina pul qarz olgan bo'lsa ham, qarzini o'z vaqtida ado etmagan, va'dasidan ko'pgina vaqt o'tkazgan edi. Nihoyat, pul egasi qarzdordan pulini undirib olishni o'zining katta bir xizmatchisiga havola qildi.

Xizmatchi qarzdorning uyiga bordi, unga qattiq-qattiq so'zlar aytib, amaldordan olgan pulni darhol chiqarib berishni so'radi. Qarzdor u xizmatchiga:

— Meni xojang yoniga olib bor, unga aytadigan maxsus so'zim bor,— deb qayta-qayta o'tindi. Uning yig'lamsirab, zorlanib o'tinishi bag'ritosh xizmatchining ham ko'ngliga ta'sir qilib, hojasi huzuriga olib keldi.

Amaldor bir qancha kishilar bilan o'tirib osh yeyishda mashg'ul edi. Xizmatchi u qarzdorni amaldorga ko'rsatib:

— Bu kishidan pulingizni darhol chiqarib berishini so'rab qattiq muomala qilgan edim, ko'p tavbatazarru qilib, sizning yoningizga olib kelishimni o'tindi, rahmim kelib olib keldim. Endi nima qilsangiz o'zingiz bilasiz,— dedi,

Amaldor xizmatchini ham, qarzdorni ham oshga taklif qildi. Ular ham ovqatlanishga mashg'ul

bo'ldilar. Ovqatdan keyin amaldor haligi xizmatchiga:

— Bu qarzdor endi mening mehmonim bo'ldi. Aziz mehmonimdan pulimni talab qilishim muruvvatdan emas. Bu bechora odam muhtojlik ichida qolgani uchun pulimni keltirib berishga qodir bo'la olmagan. Uning shunday holda ekanini oldinroq bilgan bo'lsaydim, seni uning yoniga yubormasdim. Endi men u pulimdan voz kechdim, aziz mehmonimning o'ziga bag'ishladim. Bundan keyin bu mehmonimning uyiga borib, uning ko'nglini og'ritma,— dedi. Qarzdor mehmonning ko'nglini ko'tarib, in'om-ehson qilib, izzat-hurmatini bajo keltirib, uyiga qaytishiga ruxsat berdi.

TALXA

Arab ulug'laridan Talxa nomli bir boshliq muhim bir ishni hal qilish niyati bilan Kays qabilasiga kelib, u qabila raisi Malib ibn Avfning mehmoni bo'ldi. Malik mehmonning kimligini bilmagani, uni tanimagani uchun mezbonlikni ko'ngildagidek yaxshi bajarmadi.

Ertasi kuni Talxa o'z uyiga qaytgandan keyingina, Malik mehmonning kimligini bilib, mezbonlikni yaxshi bajarmagani uchun pushaymon qildi.

Darhol Talxaga:

— Men sizni tanimaganim uchun martabangiz, obro'yingizga munosib bo'lgan xizmatni bajo keltirmadim, mezbonlik vazifasini yaxshi bajarmadim, shuning uchun juda ham xijolatdaman. Bu gunohimni kechirasiz deb umid qilaman. Uzxohlar uzrini qabul qilish karamingiz shevasidir,— degan mazmunda xat yozdi.

Talxa xatni olib, unga shunday javob yozdi:

— Uzringni qabul qildim, ko'p tashvishlanma, uzrxohlarning uzrini qabul qilish mening eng sevgan ishimdir, qilgan ishingdai aslo hijolat chekma, ko'ngilsiz bo'lma.

Bayt:

Chun nadomat mashriqidin uzr subhi ursa dam,
Tun qorong'usi kabi barcha gunoh bo'lg'ay adam.

Ammo «men sizni tanimadim» degan so'zing to'g'ri emas, noma'qul va karam shevasidan uzoq bo'lgan so'zdir, chunki mehmonnavozlikda e'zoz va karam har kimga birdekdir. Hamma yerga quyosh kabi bir tekisda nur sochish, hamma joyga bir ravishda yog'ish mezbonlik shartidir. Mehmonnavozlikda hammaga bir xil, bir tekisda qarash lozim ekanini mezbon unutmasin.

Talxaning javob xatidan Malik juda ta'sirlanib, unga yana uzr so'rab xat yozdi.

SAMIMIY DO'STLIK

Bir kuni xalifa Xorun ar-Rashid shoir Abunuvosning qilgan bir ishidan juda ham achchig'landi, g'azabiga chiday olmay shoirni arslon, qoplon, bo'ri kabi vahshiy hayvonlar yashaydigan yerto'la, chuqurlikka tashlashga buyurdi. O'sha vaqtda Bag'dod shahrining bir chekkasida bo'lgan bu chuqurlikka o'lim jazosiga hukm etilgan kishilarni vahshiy hayvonlar yesin deb tashlar edilar.

Gunohkorni chuqurlikka tashlash vazifasiga tayin qilingan xizmatchi xalifaning buyrug'iga binoan Abunuvosni chuqurlik yoniga keltirib, hayvonlarga tashlamoqchi bo'ldi. Abunuvos xizmatchiga iltimos qilib aytdi:

— Aziz birodarim, ko'p vaqtdan beri biz bir-birimizni yaxshi taniymiz. Shu muddat ichida men sizga hech bir yomonlik qilmadim, siz ham menga yomonlik qilmadingiz, balki bir-birimizga yaxshilik qilgandirmiz. Shu qadimiy oshnaligimiz hurmati uchun sizdan bir narsani o'tinaman, qabul etarsiz deb

umid qilaman.

— Nimani iltimos qilasiz? Sizning haqingizda xalifaning buyrug'ini ijro qilishdan boshqa nimani orzu qilsangiz, uni hozir qilishga so'z beraman,— dedi xizmatchi.

— Xotirjam bo'ling, mening iltimosim orqasida siz javobgarlikka tortilmaysiz.

— Unday bo'lsa ayting-chi...

— Men sizga yetarli miqdorda pul beraman. Meni chuqurlikka tashlamasdan oldin bozorga borib bitta so'yilgan qo'y, bir ko'za ichimlik, bitta chirmanda va qo'ng'iroqlar taqilgan bitta quloh sotib olib keling. Kelguningizcha men bir kishingiz bilan chuqurlik yonida turaman.

— Orzuangiz shu bo'lsa, buni ijro etish juda oson.

Abunuvos xizmatchidan minnatdor bo'lib, uning qo'liga kerakli miqdorda pul berdi. Xizmatchi yarim soatdan keyin Abunuvosning hamma aytganlarini hozir qildi. Abunuvos avval qo'yni bir arqonga bog'lab chuqurlikka tushirdi. Bir ozdan keyin qulohni boshiga kiyib, childirmani qo'liga oldi, ko'za bilan birga bir arqonga bog'lanib chuqurlikka tushdi.

Chuqurlik ichida bo'lgan arslon, qoplon va bo'ri tushirilgan qo'yni yeb qorinlari to'ygan edi, shuning uchun Abunuvosga darhol hujum etmadilar. Shoir darhol ko'zani ochib, bularga ichkilikni ichirdi. O'zi usta musiqachi va xushovoz bo'lgani uchun chirmandani chalib, sakrab-sakrab o'ynab ashula ayta boshladi. Ichkilik ichib mast bo'lgan vahshiy hayvonlar Abunuvosga qarab hayron bo'lib turdilar. Keyin o'zlari ham zavqlanib, Abunuvos bilan birga sakrab-sakrab o'yinga tusha boshladilar.

Abunuvos maqsadining hosil bo'lganini ko'rib, xotirjam bo'ldi, o'zi o'ynab va hayvonlarni o'ynatib kunni o'tkazdi. Kechqurun yana xizmatchiga iltimos, qilib bitta so'yilgan qo'y bilan bir ko'za ichkilik keltirdi. Abunuvos qo'yni yedirdi, ichkilikni ichirdi. Xizmatchi Abunuvosga maxsus taom tushirgan edi, shoir ham ovqatlanib oldi. Hayvonlar qo'yni yeb, ichkilikni ichib bo'lganlaridan keyin Abunuvosga «qani, chirmandangni chalib, ashula ayt» deganday ishora qilib, o'zlari o'yinga tushdilar. Abunuvos ularning iltimosini qabul qilib chirmanda chaldi, ashula aytdi. Hayvonlar ham ashulaga jo'r bo'ldilar. Bazm yarim kechagacha davom etdi. So'ngra charchab shoirni o'rtalariga olib yotdilar. Abunuvos ham uyquga ketdi.

Bu hol bir necha kun davom etdi. Hayvonlar shoir bilan juda ham do'stlashdilar. Agar Abunuvos jim o'tirgan bo'lsa uning atrofini o'rab olib: «Kel, xafa bo'lma, biz bor ekanmiz, hech kim senga zarar yetkiza olmaydi, tur o'rningdan, bir o'ynab olaylik» deganday shoirni yalab-yulqib o'yinga taklif etardilar. Shoir ham ularning taklifini rad etmasdi.

Bir kuni Xorun ar-Rashid Abunuvos haqida bergan buyrug'idan pushaymon qilib:

— Afsuski, shunday yaxshi shoirni vahshiy hayvonlarga yedirib, yubordim,— deb juda achindi.

Abunuvosning holidan xabardor bo'lgan bir odam: — Qayg'urmang, xalifam, Abunuvos tirik,— degan edi, Xorun ar-Rashid g'azablanib:

— Hali mening buyrug'im ijro etilmadimi?—dedi. U odam:

— Buyrug'ingiz ijro etildi. Abunuvos tadbirkor shoir emasmi? U bir hiyla-tadbir ishlatib hayvonlarni o'ziga rom qilib olgani tufayli o'lmay tirik qolgan,— deb voqeani anglatdi.

Xorun ar-Rashid hayratda qolib, darhol vazirlari bilan birga chuqurlik yoniga keldi. Chuqurlik tuynugidan:

— Abunuvos, shundamisan?—deb qichqirdi. Xalifa tovushi ekanini bilgan Abunuvos:

— Xalifam, men shu yerdaman,—deb javob berdi.

Xalifa hayrat bilan: «Vahshiy hayvonlar seni parchalab tashlamadilarmi?»— dedi.

— O'zingiz ko'rib turibsiz-ku, agar parchalab tashlagan bo'lsalar sizga javob berarmidim?

— Sening gunohingni kechirdim, qani, endi tashqariga chiq.

— Yo'q, xalifa, men bu yerda qolishni istayman, bu vahshiy hayvon do'stlarimni tashlab ketishni tilamayman.

— Nima uchun hayvonlar orasida qolishni istaysan?

— Chunki vahshiy hayvonlar bilan yaqinlashish, do'stlashish yomon tabiatli odamlar bilan do'st

bo'lishdan ko'ra qulayroqdir.

Xorun ar-Rashid shoirning so'zidan hayratda qolib:

— So'zlaringdan maqsading nima ekanini anglamadim, tushuntiribroq ayt, nimani istaysan,— dedi.

Abunuvos xalifa Xorun ar-Rashidga shunday javob berdi:

— Xalifam, ko'p yillardan beri sizning xizmatigizda bo'lim. Arzimagan kichkina bir gunohim uchun menga qahr-g'azab qilib qatl etishga qaror berdingiz. Shuncha qilgan samimiy xizmatimning mukofoti shu bo'ldi. Bu yerto'ladagi hayvonlarning tabiatlari qo'llariga tushgan o'ljani parchalab yeyish bo'lsa ham, bir necha kun ichida meni sevdilar, menga o'rganib samimiy do'st bo'ldilar. Shuning uchun bu yerdan chiqib yana sizning xizmatigizda bo'lishni istamayman. Mana, men shuni demoqchiman.

Xorun ar-Rashidga Abunuvosning so'zlari juda ta'sir qildi. Qo'yarda-qo'ymay shoirni chuqurlikdan chiqarib, yana o'z yoniga oldi, samimiy do'stliklari davom etdi.

IMTIHON

Xiyonat, o'g'rilik ko'chasidan o'tmagan, pok, sof qalbli odam xalqning ishonchini qozonadi, izzat-hurmatga sazovor bo'ladi.

Qadim zamonda Sarondip orolida o'zining muloyimligi bilan mashhur bo'lgan bir podshoh hukm surardi. Ba'zan nobakor kishilar uning muloyimligi, lutfkorligini suiste'mol qilardilar. Podshoh kimni xazinachi etib tayin qilsa, bir necha vaqtdan keyin uning xiyonati yuzaga chiqardi. Shuning uchun podshoh xazinadorlikka nomusli, pok vijdonli bir odam topolmay qayg'ulanib yurardi.

Kunlardan bir kun eronlik sayyoh Sarondipga kelib qoldi, bir necha vaqt podshohning aziz mehmoni bo'lib turdi. Bir kun podshoh donishmand bilan suhbatlashib o'tirgan vaqtida yuragidagi dardini izhor qilib aytdi:

— Ey aziz mehmonim, siz juda ko'p joylarni kezmaningiz natijasida odamlarning tabiatlari, xulq-atvorlari bilan juda yaxshi tanishgansiz deb o'ylayman. Iffatli, nomusli, matonatli bir odamni topib olish uchun sog'lom usulni bilasiz, deb ishonaman.

Donishmand juda chuqur xayolga botib dedi:

— Shunday odamni topishdan ham qulay bir narsa yo'q. Bir kunni tayin qilib, xazinachi bo'lishni orzu qilganlarni saroyingizga da'vat qiling, ularni bittadan chaqirib cholg'u havosi, ohangi ostida raqs ettiring, kim chaqqonlik bilan raqs etsa ana o'shani xazinachi etib tayin qiling.

— Siz kulgili bir latifa so'zlayapsiz, deb gumon etaman, chaqqonlik bilan raqs etgan odam eng nomusli, eng mohir xazinachi bo'la oladi, deb da'vo qilish to'g'ri bo'lmasa kerak,— dedi podshoh hayron bo'lib.

Donishmand shunday javob berdi:

— Ishoning, xazinachi tayin qilish uchun bundan ham yaxshiroq bir imtihon usuli yo'qdir.

Tayin etilgan kunda xazinachi bo'lishni istaganlarning hammasi intizorlik xonasiga to'plandilar. Ular oltmish to'rt kishi edilar. Podshoh huzuriga kirish tartibi shunday edi, kutish xonasida o'tirganlarni navbat bilan chaqirar edilar. Chaqirilgan kishi ikkinchi bir — oltinu yoqutlar turgan xonada yolg'iz o'zi biroz kutib o'tirgandan keyin podshoh huzuriga chaqirib olardilar. Podshoh unga cholg'u havosiga ko'ra raqs etishni buyurardi. Raqs etganidan keyin uni yana boshqa bir xonaga chaqirib, natijani kutib o'tirishni buyurardilar. Shunday qilib, oltmish to'rt kishining hammasi raqs imtihonidan o'tdi.

Xazinachi bo'lishni istagan oltmish to'rt kishidan 63 tasi juda yomon raqs etdilar, raqs etarkan, qo'llari bilan cho'ntaklarini berkitib turardilar, Podshoh yonida o'tirgan donishmand bularning raqslarini ko'rib: «Ha, yaramas o'g'rilar» deb qo'yardi.

Ularning ichidan bittasi, ya'ni oltmish to'rtinchi nomzod juda chaqqonlik va juda erkinlik bilan raqs etdi. Tajriba tamom bo'lgandan keyin podshoh bu chaqqon o'ynagan odamni quchoqlab tabrikladi, uni xazinachi etib tayin qilganini bildirdi: donishmand ham uni yangi mansab bilan muborakbod etdi. Yomon o'ynagan oltmish uch raqqosni o'g'irlikda ayblab, jazo mahkamasiga havola qildi.

Sababi nima? Sababi shu: kutish xonasi yonidagi ikkinchi bir xonaga — juda ko'p oltin, kumush, la'l, yoqut kabi qimmatli toshlar qo'yilgan edi. Kutish xo-nasidan chaqirilib o'sha xonada biroz kutishga buyurilgan har bir nomzod cho'ntaklarini oltin va qimmatli toshlar bilan to'ldirib olardi. Raqs vaqtida o'g'irlagani bilinib qolishidan qo'rqib, qo'llari bilan cho'ntaklarini bosib sekin o'ynardi. Chaqqon o'ynagan kishi oltin, kumush va qimmatli toshlardan bittasini ham olmagan pok, sof odam edi.

O'G'RILIK

Tamg'och nomli hukmdorga qallob bir yigit guldasta taqdim qildi. Tamg'och u yigitdan gullarni qaerdan olganini so'ragandi, yigit gulzordan keltirganini aytdi. Tamg'och yana:

— O'z gulzoringdanmi?— deb so'radi. Yigit o'zining gulzori yo'qligini, gullarni boshqa bir kishining gulzoridan olganini so'zlab berdi. Tamg'och yana:

— Gulzor egasini rozi qilib, gullar haqini to'ladingmi?—deb so'radi. yigit:

— Gulzor egasi yo'q ekan, bir necha gul olganim uchun egasi xafa bo'lmas,— dedi.

Tamg'och g'azablendi:

— Demak, o'g'irlik qilgansan. Birovning mulkiga kirib, egasidan so'ramay-netmay uning narsasiga qo'l tekkizish eng yaramas ish ekanini bilmadingmi? Keltirgan guldastangni ol, guldasta egasini topib undan kechirim so'ra, uzgan gullaringning haqini to'lab, uni rozi qil. Bu gal yosh bo'lganing uchun seni kechirdim, yana yaramas yo'llarga yursang, qattiq jazo beraman,— dedi.

Yigit Tamg'och huzurida tovba qildi, bundan keyin halol mehnat qilishga va'da berdi, gul egasini izlab topish uchun chiqib ketdi.

Aytishlaricha, kunlardan bir kun bezorilar Tamg'ochning darvozasiga:

— «Ey, hokim, bizlar shunday sabzi ko'katlaridirmizki, boshimizni uzishga har qancha urinsangiz ham yana ham ko'proq ko'karamiz»,— deb yozib ketdilar. Tamg'och ularning xatlari yoniga: «Bizlar juda mohir, usta bog'bonlardirmiz. Sabziman deb bekorga lof urmang. Sizlar devpechaksiz, zararli begona o'tlarni tag-tomiri bilan yulamiz»,— deb yozdirib qo'ydi:

Bayt:

Har devpechak bosh chiqarsa mamlakat gulzoridan

Osilmasdan qolmagay hech usta bog'bon doridan.

ZIYRAKLIK

Har bir ishda ehtiyotkorlik va ziyraklikni qo'ldan bermaslik lozimdir. Bu xislatlarni yo'qotgan kishi hiylakor, dog'uli, tovlamachilikni o'ziga kasb etib olgan firibgar, qalloblarga aldanib, keyin pushaymon bo'ladi. Vaqti o'tgandan keyin pushaymon bo'lish foyda bermaydi.

Qadim zamonda Eron shaharlarining birida Alouddin nomli mo'tabar bir kishi yashardi. Kunlardan bir kun kechasi yaxshi kiyingan xushbichim bir yigit xizmatchisiga bir sandiqni ko'tartirib Alouddinning uyiga keldi, uning xizmatchisini chaqirib:

— Hojangga ayt, meni qabul qilsin, unga aytadigan yashirin so'zim bor,— dedi. Xizmatchi

yigitning iltimosini hojasiga yetkazdi. Alouddin kirishga ruxsat berdi. Yigit sandiq ko'targan xizmatchisi bilan Alouddinning huzuriga kirib, ta'zim bilan salom berdi. Alouddin yigitni izzat-ikrom bilan qabul qilib, nima ish bilan qadam ranjida qilganini so'radi. Yigit ta'zim qilib:

— Men qaroqchi, o'g'rilardanman. Shu kasbimning yaramasligini bilib tavba qildim. Mana bu sandiq ichida ellik ming oltin bahosida bo'lgan narsalar bor, bularni sizga nazr etib keltirdim. Bularni olib, o'z halol pulingizdan ming oltin bersangiz, uni dastmoya qilib ishlataman,— dedi va sandiqni ochib ko'rsatdi.

Sandiq ichi oltin idishlar, la'l, yoqut, gavharlar bilan liq to'la edi. Alouddin buni ko'rib hayratda qoldi. Darhol u yigitga ming oltin sanab berdi. yigit ming oltinni olgandap keyii Alouddin bilan xayrlashib, xizmatchisi bilan birga chiqib ketdi.

Ertasi kun ertalab Alouddin gavharshunoslarni chaqirib, ularga sandiqdagi narsalarni ko'rsatdi.

Hamma oltin, gavhar idishlar, la'l, yoqutlar oltin halli shisha ekanligi bilindi. Alouddin qallobning ishidan juda ranjib xizmatchilariga uni topib keltirishni buyurdi. Xizmatchilar u yigitni surishtirdilar, izladilar, lekin hech yerdan darak topmadilar. Hatto Alouddindek kishi ham ehtiyotsizlik tufayli aldanib qoldi.

Bayt:

Ehtiyot bo'l har ishingga bo'lma qallob o'rtog'i,
Yo'q esa, tushgay boshingga bir kuni qayg'u tog'i.

TAMAGIR KAMPIR

Bir kampirning bittagina go'zal tovug'i bor edi. Bu tovuq har ikki kunda bir marta tuxum qilardi. Kampir bir kun:

— Tovug'imning qornida tuxum xazinasida bor bo'lsa kerak. Har ikki kunda bir tuxum olishdan ko'ra, uning qornidagi tuxum xazinasida saqlangan hamma tuxumni birato'lasi ola qolay,— deb darhol tovug'ini bo'g'izladi. Afsuski, tovuq qornida tuxum xazinasida u yoqda tursin, bir dona ham tuxum topolmadi, buning ustiga serdaromad tovug'idan ham ayrildi.

Xulosa: Inson hech vaqt tamagir bo'lmasdan, qo'lida boriga qanoat qilishi kerak. Tamagirlik insonga hech narsa hosil etmaydi, balki har vaqt hosil berib turgan narsasini ham g'oyib etadi.

Tamagirlik haqida Alisher Navoiy aytadi:

Chunki tama bo'ldi gadolar ishi,
Bilki gadodir tama etgan kishi.
Ulki etib tarki qanoat shior,
Aylab ani ul ta'ma el ichra xor.

TAMAGIR

Qadim zamonda saxiyligi bilan nom chiqargan bir podshoh o'zining kishilaridan biriga:

— Men bir kishiga ming tanga bermoqchiman, sen nima maslahat berasan?—dedi.

— Buncha ko'p pulni bir kishiga berib bo'lmaydi,— deb maslahat berdi u kishi.

— Yarmisini bir kishiga bersam bo'ladimi?

— Ko'plik qiladi.

— Uchdan birini bersamchi?

— Ko'plik qiladi.

— To'rtidan biriga maslahat berasanmi?

— Bu ham ko'p.

Shundan keyin podshohning u yaqin odami bir kishiga faqat yuz tanga berishga maslahat aytib:

— Bir kishiga yuz tanga berish ko'p bo'lsa ham mayli, yuz tanga bera qoling,— dedi. Podshoh uning qarorini eshitib:

— Qanday baxtsiz odam ekansan? Men bu ming tangani senga bermoqchi edim. Bergan maslahating soyasida ming tangadan o'zingni mahrum qilding va meni saxovatdan man aylading,— dedi.

U kishi podshohning so'zini eshitib pushaymonlik o'tida yondi:

— Men xato ish qildim, mendan marhamatingizni darig' tutmang,— dedi. Podshoh uning yalinib-yolvorishiga iltifot qilmay:

— Sen azob-uqubatga loyiq bo'lgan, ehsonga qobil bo'lmagan himmatsiz, pastkash odam ekansan. O'zingga ham, menga ham ziyon yetkazding. Mening ziyonim agar o'sha ming tangani bir kishiga bersaydim, saxiylik bilan mashhur bo'lardim, muruvvatim ovozasi boqiy qolardi. Shuncha puldan mahrum bo'lish bilan sen ziyon tortding. Endi o'z qaroring bo'yicha senga yuz tanga beraman, mana ol, bundan keyin mening majlisimda aslo pastkashlik qilmagil,— dedi. U yaqin kishisiga yuz tanga berib, huzuridan chiqarib yubordi.

Bayt:

Bu jahon ichra qora yuz sifladur,

Uni ko'rsang, shavqat qilmay rosa ur.

SHIKOYAT

Ikki qiz va bir o'g'limiz bor edi. Qizlarimizdan ko'ra o'g'limizni ko'proq qadrlab, erka qilib o'stirdik, qarigan chog'imizda bizning birdan-bir tayanchimiz bo'lar, - deb umid qilardik.

Farzandlarimiz voyaga yetdilar. Qizlarimizni chiqardik, keyin o'g'limizni uylantirdik. U oila egasi bo'ldi-yu, o'sha vaqtdan boshlab turmushimizda o'zgarish seza boshladik. Ko'nglimiz har qancha o'g'limizga yaqin bo'lsa ham avvalgidek uni sevsak ham, u bizga allaqanday sovuqqonlik bilan qaray boshladi. Ko'pincha onasi o'g'lining iltifotsizligi, qattiq muomalasidan zorlanardi:

— Uylanganlaridan keyin o'g'illarning hammasi bizning o'g'limizga o'xshagan bo'ladilarmi?— deb mendan so'rardi. Men unga:

— Qayg'urma, uning bunday harakatlari vaqtincha bo'lsa kerak,— deb tasalli berardim. Lekin o'g'limizning muomalasi borgan sari yomonlashib borardi. Shunday bo'lsa ham, bir kun esi kirib qolar, degan umid bilan o'zimizni ovutib, uning yomon muomalalariga chidab keldik. Men biror yerga borib qaytganimda kampirim ochiq yuz bilan meni kutib olardi. Mendan har narsa to'g'risida so'rardi, men ham erinmasdan javob berardim, shu bilan ko'nglimiz ochilardi. Har ikkimiz bir-birimizga tayanib qolgandik.

Kampirim vafot qilganidan keyin holimni so'raydigan, ko'nglimni ko'taradigan kishi uyimda topilmadi.

Ko'pincha xonamga kirib o'tirib zerikaman, ko'nglim buziladi, kampirimni eslab, o'ksib-o'ksib yig'layman.

Bir kuni juda charchagan va tamom badanim bo'shshagan holda o'z xonamga kirdim. Yechinmay, o'rnimda cho'zilib yotdim, chunki juda holsizlanib qolgandim. Yarim uyqu, yarim uyg'oq holda tamom ezilib yotdim. Bir vaqt nevaram kirib:

— Dada, choy ichasizmi, keltiraymi?—dedi.

Men «yo'q, ichmayman» deganimdan keyin u chiqib ketdi. Keyin holsizlanib o'rnimga ag'anab

tushdim. O'g'lim turgan uydan kulishgan, o'ynashgan, ashula aytgan tovushlar eshitilardi. O'g'lim xotin va bolalari bilan birga choy ichib o'ynab, kulib o'tirgandi.

Mana, ko'p vaqtdan beri o'g'lim men bilan kelib so'zlashmadi, bir marta ham holimni so'ramadi. Men har kuni erta-yu kech o'g'limni kutaman, lekin u kelmaydi, uning o'rniga kichkina bolasi kelib mening choy ichish yoki ichmasligimni so'raydi. Choy ichgim kelsa ham unga:

— Yo'q, choy ichgim kelmaydi, deb aytaman, o'g'limning o'zi kelib chaqiradi, deb umid qilaman, lekin u kelmaydi. Men oshxonaga borib, sovuq suv ichaman, qotgan nonlarni sovuq suvga ivitib yeyman. Men albatta o'g'limdan ko'nglim qolgani tufayli shunday qilaman, u buni sezmaydi, yoki sezsa ham o'zini sezmaslikka oladi.

Kampirimning yili o'tgandan keyin, bir kun o'g'lim menga:

— Dada, yolg'iz o'zi yashagan kishi har qaysi yerda tursa ham bo'laveradi. Sizning bu xonangiz bolalarim uchun juda kerak bo'lib qoldi. Ana, oshxona yonidagi o'zingizga munosib kichkina uyga ko'ching,— dedi. Necha yillar kampirim bilan yashagan bu uydan oshxona yonidagi zax uyga ko'chish men uchun og'ir edi, shunday bo'lsa ham o'g'limning ko'ngli buzilmasin, deb u zax uyga ko'chdim. Shu vaqtdan boshlab o'zimni dunyoda ortiqcha va keraksiz ekanimni seza boshladim.

Ilgarilari o'g'lim va nevaralarim bilan yeb-ichib, so'zlashib o'tirishni istab, ular yoniga kelardim, o'g'lim ham, kelinim ham meni sovuqqonlik bilan kutib olardilar. Men chetdan kelgan bir musofir kabi so'zlashmay-netmay o'tirardim. Mabodo so'zlariga aralashib qolsam, o'g'lim yoki kelinim:

— Chollar so'zga aralashmasalar yaxshi bo'lardi,— deb so'zimni bo'lib qo'yardilar. Bir vaqt ular yonida o'tirganimda men qattiqroq yo'talib qoldim. O'g'lim menga xo'mrayib qarab:

— Ovqatlanish vaqtimizda yo'talmasdan o'tirsangiz bo'lmaydimi?—deb qo'ydi. Shundan keyin ovqatlanish uchun ular yoniga bormaydigan bo'ldim. Bir-ikki kun o'tgach, o'g'lim meni ko'rib.

— Dada, ovqatlanish uchun nega yonimizga kelmadingiz?— dedi va mening javobimni kutmasdan:

— Juda yaxshi, bundan keyin ovqatingizni keltirib bersinlar. Siz uchun shunisi qulay bo'ladi,— dedi.

Mening uchun qulay emish. O'g'lim va nevaralarim yonida o'tirsam yolg'izligimni unutardim, lekin ular buni sezmaydilar.

Mana endi men bir burchakka tashlangan, ko'nglim o'ksigan bechora otaman. Qizlarim ora-chora kelib holimni so'raydilar. G'arib bo'lib qolganimga achinib yig'laydilar, menga tasalli beradilar. Ularni ko'rsam, ko'nglimning jarohatlari ancha tuzalganday bo'ladi. Noqobil o'g'lim meni xo'rlasa ham, qizlarim meni unutmaganlar, deb sevinganimdan o'zimni tuta olmay yig'layman.

Ota-onaga ozor bergan bunday noqobil farzandlar bir kun jazolarini tortadilar. Ular ota-onalariga qanday muomala qilgan bo'lsalar, o'z bolalaridan ham shunday muomalani ko'radilar.

Qadimgi kitoblarda shunday bir hikoyani uchratamiz: bir yigit ota-onasiga aziyat berib, ularni behurmat qilardi. U onasi vafot qilgandan keyin, otasini kichik va zax bir uyga ko'chirdi. Bir kun ota ovqat yeyar ekan, qo'li qaltirab kosani yerga tushirib sindirib qo'ydi. Shundan keyin o'g'li yog'och kosa tayyorlatib, otasiga shu kosada ovqat berishni buyurdi. O'g'lining bunday yaramas qiligidan ko'ngli ozor topgan ota faqat kichkina nevarasini o'ynatib, qayg'u alamini biroz yengillatardi.

Bir kun yigit bozordan uyiga qaytib kelgach, o'g'lining bir yog'ochni yo'nib o'tirganini ko'rdi. Taajjublanib:

— O'g'lim, bu yog'ochni nega yo'nib o'tiribsan, nima qilmoqchisan?— deb so'radi, o'g'li shunday javob berdi:

— Adajon, dadamning yog'och kosalariga o'xshagan kosa yasamoqchiman, siz ham dadamga o'xshab qariganingizda, sizga shu yasagan kosamda osh beraman!

Yigit o'g'lidan bu so'zni eshitgach, - dod, - deb yig'lab yubordi.

Darhol otasining yoniga borib, ko'zidan yoshlar to'kib uzr aytdi, uning yuz-ko'zlaridan o'pdi. O'sha ondayoq otasini zax uydan ko'chirib, o'z uyiga oldi, otasi ham o'g'lining gunohlarini kechirdi,

nevarasini quchog'iga bosib, yuz-ko'zidan o'pib, yig'lab xayr-duo qildi.

Shoir Abdiy aytadi:

Ota-onangni o'zingdan rozi qil.

Sen ularning qadrini ko'p yaxshi bil.

Ol duosin ularning, top kamol,

Yor bo'lgay baxti iqbol bezavol.

OTA-ONA HURMATI

Bir azizi mo'tabar odam bir yigitning ota-onasiga qilgan xizmatlarini eshitib uni ziyorat qilmoqchi bo'ldi. Bu yigit qassob edi. Mo'tabar odam qassobchilik bozoridan u yigitni izlab topdi. U bilan ko'rishib, hol-ahvol so'rashgandan keyin:

— O'g'lim, men musofir bir kishiman, agar qabul qilsangiz, bu kechani sizning uyingizda o'tkazishni istayman,— dedi. Yigit mo'tabar odamning iltimosini jonu dil bilan qabul etdi, kechqurun do'konini berkitib, u bilan birga uyiga qaytdi.

Uyning bir chekkasidagi to'shakda qarilikdan juda kichkina bo'lib qolgan bir chol yotardi. Yigit mo'tabar mehmoniga joy ko'rsatib:

— Aziz mehmonim, qani, bemalol o'tirib dam oling, to'shakda yotgan muhtaram chol mening otam bo'ladilar. Onam yaqinda vafot etdilar. Otamga mendan boshqa qaraydigan kishi yo'q. Har kun aziz otamning xizmatlarini qilib, keyin ishga ketaman,— dedi. Yigit darhol sho'rva pishirishga kirishdi. Ovqat tayyor bo'lgandan keyin bir kosachada sho'rva olib otasining yoniga keldi. Uning boshini sekingina ko'tarib sho'rvani ichirdi. Yigit, chol otasini uxlatib xotirjam bo'lgandan keyin mehmon uchun dasturxon yozdi. O'ziga ham, mehmonga ham sho'rva keltirdi, birgalashib ovqatlandilar. Mo'tabar mehmon:

— O'g'lim, sen otangni to'ydirib, yuvib-tarab o'rniga yotqizganingdan keyin u og'zini qimirlatib turdi, shu bilan u nima demoqchi edi? — deb so'radi.

— Men har vaqt otamni ovqatlantirganimdan keyingina o'zim ovqatlanaman. Agar undan avval ovqatlansam, ota hurmatini bajo keltirmagan tarbiyasiz, adabsiz o'g'illardan hisoblanardim. Otam mendan juda rozidirlar. Taomdan keyin og'zilarini qimirlatib shukur etadilar va mening haqimga duo qiladilar. Marhuma onam ham mendan rozi edilar, doimo haqimga duo qilardilar,— dedi yigit.

Mo'tabar odam yigitning so'zlarini eshitgach, ko'zlariga yosh olib:

— Barakalla, o'g'lim! Sen haqiqiy farzand ekansan. Ota-ona hurmatini unutgan farzandlar sendan ibrat olsinlar. Ofarin, o'g'lim. Ota-onangga qilgan xizmatingni xayrli ajrini ko'rasan,— dedi va yigit haqiga duo qildi. Ertasi kun ertalab yigit bilan xayrlashib o'z yo'liga qaytdi.

Aziz farzandlar, ota-onangizni hurmat qilishni aslo esingizdan chiqarmang. Ota-onangizga qanday muomala qilsangiz, kelgusida o'z farzandlaringizdan shunday muomalani ko'rishingiz aniqdir.

OTAGA QILGANING BOLANGDAN QAYTADI

Bir yigit o'z otasini hakorat qilib urganini ko'rgan odamlar nafratlanib, u adabsiz o'g'ilga hujum qilmoqchi bo'ldilar. Yigitning otasi odamlarni to'xtatib:

— Birodarlar, o'g'limga hujum qilmang, bu ishda o'g'lim emas, o'zim aybdorman. Yigitlik vaqtimda kunlardan bir kun xuddi mana shu yerda otamni haqorat qilib urgan edim. Otamga qilgan adabsizligim jazosini endi ko'rib turibman, otamga qanday muomala qilgan bo'lsam, bugun o'shanday muomala o'z o'g'limdan qaytdi. Nimani eksang, shuni o'rasan, deb juda to'g'ri aytganlar. Men ota-

onamni hurmat qilmadim, dillarini og'ritdim, u muborak zotlar mendan norozi bo'lib ketdilar, endi o'g'lim aybdor emas, birodarlar, ayb o'zimda,— deb o'ksinib-o'ksinib yig'ladi.

Yigit otasining so'zlaridan ta'sirlanib, dod-faryod qilib ko'z yoshlarini to'kdi. Darhol otasini quchoqlab, o'pib, undan uzr so'radi. Ota emasmi, u ham o'g'lining gunohini kechirdi, uning ko'z yoshlarini artib, quchog'iga olib erkaladi. Bu voqeaning guvohi bo'lgan xalq ham ta'sirlanib, ko'zlariga yosh oldilar.

FAROSATLI BOLA

Qadimgi arablarning «Abbosiya davlati» xalifalaridan Xorun ar-Rashid kunlardan bir kun Bag'dod ko'chalarining biridan o'tib ketayotib maktabdan uylariga qaytayotgan bolalarga uchrab qoldi. Bir bolaning o'z o'rtoqlariga qilgan xush muomalasi, dono-dono so'zlari xalifaning diqqatini o'ziga jalb etdi, uning aqlli, farosatli va ziyrak bola ekanini anglab, darhol yoniga chaqirib oldi va ardoqlab boshini silab-siypab unga bir oltin berdi.

Bola xalifaning hadyasini qabul qilmay o'rtoqlari yoniga keta boshladi. Xorun ar-Rashid uni to'xtatib dedi:

— O'g'lim, men bergan hadyani nega qabul qilmaysan? Xalifalarning hurmatlarini rad etish tarbiyasizlik alomati emasmi?

Bola xalifaga ta'zim bajo keltirib shunday javob berdi:

— So'zingiz to'g'ri ekaniga hech bir shubha etmayman. Ota-onamning: «Xalifalar bir odamga hadya bermoqchi bo'lsalar, faqat bir oltin emas, ko'proq oltin beradilar»,— degan so'zlarini eshitib edim. Agar bergan bitta oltiningizni olsamu, uyga qaytib ota-onamga:

— «Xalifa Xorun ar-Rashid menga bir oltin hadya qildilar»—deb ko'rsatsam, bilasizmi, qanday yomon holda qolaman. Albatta ota-onam so'zimga ishonmay:

— Yolg'on aytasan, Xorun ar-Rashidning xalifa bo'la turib bir oltin berishi mumkin emas, sen nodon, albatta, birovning oltinini o'g'irlab olib kelgansan, darrov egasini topib oltinini ber, uzr et. Oltin egasi yoshligingni nazarda tutib gunohingni kechiradi,— dsb meni urishadilar. Shuning uchun bittagina oltiningizni olib, boshimni g'avg'oga qo'yishni, ota-onamni norozi etishni istamayman, meni ma'zur ko'ring.

Xalifa Xorun ar-Rashid bu aqlli, farosatli, ziyrak bolaning bir-biridan go'zal so'zlarini eshitib zavqlandi, uning boshini silab, peshonasidan o'pdi, kitob solgan xaltasini oltin bilan to'ldirib unga hadya qildi, ertasi kun shu ziyrak bolani yo'qlab, huzuriga keltirib, o'z tarbiyasiga oldi.

Bayt:

Farosatdan ko'ngilga ko'z ochilgay,
Hama holatni ul ma'lum qilgay.

FARZAND - OTA-ONA ZIYNATI

Qadim zamonda bir shahar boshlig'ining xotini shahardagi mo'tabar odamlarning xotinlarini ziyofatga da'vat qildi. Mehmonlar tayin etilgan vaqt-da tashrif buyurdilar, o'rindiqqa o'tirib, ovqat kelguncha, o'zlarining qimmatbaho kiyimlari, zirak, uzuk, zebigardon kabi taqinchoqlar haqida so'z yuritdilar, juda qimmatli ziynat asboblari zga bo'lishlari bilan faxrlandilar.

Shu vaqt sodda kiyim kiygan, ziynat asboblari taqmagani bir yosh xotin kirib keldi. Bu xotin ziyofat egasining singlisi edi. Salom berib mehmonlar bilan ko'rishdi, keyin bo'sh bir o'rindiqqa kelib o'tirdi. Mehmonlar bu xotin ziyofat egasining singlisi ekanini bilardilar, lekin uning sodda ekani, zeb-

ziynat narsalarini taqmagani uchun hayron bo'lib undan:

— Nega sodda kiyingansiz? Zirak, uzuk, zebigardon kabi qimmatli narsalaringiz yo'qmi?—deb so'radilar. U xotin:

— Menda sizlarning qimmat baholi asboblaringizdan ko'ra qimmatliroq zeb-ziynatlar bor,— dedi.

Mehmonlar ko'rishni istagan edilar, u xotin tashqariga chiqib bir o'g'il, bir qiz, ikki yosh bolani yetaklab keldi, ularni mehmonlarga ko'rsatib:

— Mening jonimdan ham qimmatli zeb-ziynatim mana shulardir. Bu do'ndiqlarimni otamning bolalari yoniga qo'yib, sizlarning yoningizga kiringandim. Aytinch, ota-ona uchun farzanddan ham qimmatli narsaning bo'lishi mumkinmi? Sizlarning zeb-ziynat deb o'ylagan narsalaringiz farzand oldida hech darajasiga tushib qoladi. Keling, o'ylagan puch ziynatlaringizga emas, sevimli farzandlarin-giz tarbiyasiga ahamiyat bering, sevimli do'ndiqlaringizni odobli, axloqli, g'ayratli, jasoratli etib o'stiring, suhbatingiz, fikringiz, zikringiz mana shu to'g'rida bo'lsin. Farzand—ota-ona ko'rki, ziynati, hamma ziynatlarning ziynati, buni esdan chiqarmang,—dedi.

Bu oqil, dono xotinning haqqoniy so'zlaridan mehmon xotinlar ta'sirlanib, sukut etib o'ylab qoldilar.

CHAQIMCHILIK JAZOSI

Abubakr ibn Abdulloh shunday hikoya qiladi:

Bir podshohning dono vaziri bor edi. Har kuni podshohning yoniga kiringanda: «Yaxshilik qilganga yaxshilik qil, badkorga o'zining badkorligi kifoya»,— derkan. Podshoh u vazirni hurmat qilardi. Ammo mulozimlardan biri u dono vazirni ko'rolmasdi. Bir kun u hasadchi mulozim podshohga aytdi:

— Vaziringiz doimo sizni yomonlab: «Podshohning og'zidan badbo'y, sassiq hid keladi, yaqiniga borishga aslo toqat qila olmayman»,— deydi.

Podshoh hasadchidan:

— Bu so'zingga dalil ko'rsata olasanmi?—deb so'radi.

Hasadchi: — Vazirni huzuringizga chaqiring, burnini tutib kirsam, to'g'ri so'zlaganimni bilasiz,— dedi.

Nobakor mulozim podshoh yonidan chiqib, vazirning yoniga bordi, uyiga ziyofatga taklif qildi. Vazir mehmon bo'lib kelgach, uni sassiq sarimsoq qo'shilgan ovqat bilan ziyofat qildi. Vazir ziyofat tamom bo'lgandan keyin hasadchining uyidan chiqib, to'ppa-to'g'ri podshohning yoniga bordi. Podshoh: «Yaqinroq kel!» degach, vazir «tag'in podshoh sassiq sarimsoq hididan behuzur bo'lmasin» deb burnini tutib podshohga yaqinroq bordi. Podshoh buni ko'rgach, mulozimning so'zi to'g'ri ekaniga ishonadi.

Podshohning bir odati bor edi: kimga iltifot yoki g'azab qilsa, xat yozib muhrlab: «Bu xatimni mening saroyim boshlig'i qo'liga ber»—deb xatni u kishiga topshirardi. Saroy boshlig'i xatni o'qib podshoh nima buyurgan bo'lsa, uni amalga oshirardi.

Podshoh odati bo'yicha xat yozib, muhrlab vazirga berdi, saroy boshlig'iga topshirishni buyurdi. Vazir xatni olib ketarkan, yo'lda hasadchi mulozim uchrab qolib vazirdan:

— Bu nima xat?—deb so'rab qoldi. Vazir: «Podshoh menga qimmatbaho libos in'om qildi»,— dedi.

Chindan ham u shunday o'ylagandi. Mulozim vazirga yalinib-yolvorib:

— Ikkimizning yaxshi tanishligimiz hurmati xatni menga bering, libosni men olay, bu esa sizning qilgan zo'r iltifotingiz bo'ladi, bu iltifotingizni hech vaqt unutmayman,— dedi.

Vazirning rahmi kelib, xatni unga topshirdi.

Hasadchi sevinib, xatni olib borib saroy boshlig'iga topshirdi. Saroy boshlig'i xatni o'qib ko'rib mulozimlariga:

— Bu odamni o'ldiringlar, podshoh shunday buyuribdi, podshoh amrini darhol bajo keltiring!— dedi.

Saroy boshlig'ining buyrug'ini eshitib, hasadchi:

— Bu xat vazirga berilgan xat edi, men undan tilab olgandim!—deb dod-faryod qila boshladi.

Saroy boshlig'i bu voqeani podshohga ma'lum qildi. Podshoh buni yaxshilab taftish qilgach, hasadchining sarimsoq qo'shgan taom bilan vazirni ziyofat qilgani, vazir ehtiyot yuzasidan burnini tutgani podshohga ma'lum bo'ldi, vazirning gunohsiz ekanini bilib, uning martabasini yana oshirdi.

Hasadchiga esa qattiq jazo berdi. Podshoh vaziriga:

— Har kuni yonimga kirganingizda birinchi so'zingiz «yaxshilik qilganga yaxshilik qil, badkorga o'zining badkorligi kifoya» deguchi edingiz, haq ekansiz, hasadchining badkorligi uning o'z boshiga yetdi,— dedi.

MASALLAR

Qissa:

Bir qarg'a mushuk bilan juda do'st bo'lib ketdi. Bular o'rmondagi bir daraxt tagida har kuni shirin-shirin suhbatlashib o'tirardilar. Bir kuni mana shunday suhbatlashib o'tirgan paytlarida uzoqdan bir qoplonning bular tomonga qarab kelayotganini ko'rib qoldilar. Qarg'a pir etib uchib daraxtning eng yuqori shoxiga qo'ndi. Mushuk nima qilishini bilmay daraxtga tirmashdi. Zo'r-bazo'r daraxtning eng past shoxiga chiqib olib, barglar orasiga yashirindi va qarg'aga zorlanib:

— Do'stim, halokat ostidaman, sening yordamingga muhtojman, bir iloj qilib meni bu qo'rqinchli ahvoldan qutqaz,— dedi.

O'sha daraxtga yaqin yerda cho'ponlar yurgan edilar. Qarg'a uchib borib cho'ponlarning itlaridan birining boshiga qanoti bilan urdi. Itlar qarg'ani tutib olish uchun yugurdilar. Qarg'a uchib borib yana bir yerga qo'ndi, itlar yana qarg'ani quvlab ketdilar. Shunday qilib, qarg'a ucha-ucha itlarni o'sha daraxtning yoniga keltirdi. Qoplon daraxt tagida mushukni yeyishni mo'ljallab turgan edi. Itlar qoplonni ko'ra solib, birdan unga hujum qilishdi. Qoplon tumtaraqay bo'lib qochdi, itlar uning orqasidan quvlab ketdi. Shunday qilib, qarg'a o'z do'sti mushukni halokatdan qutqazdi.

Hissa:

Boshiga mushkul ish tushib qolganda yoru, do'stlar kerak bo'lib qoladi. Chin, samimiy do'st o'z do'stining yordamiga oshiqadi, uni og'ir, mushkul holdan qutqazishga intiladi.

Farididdin Attor aytadi:

Yaxshi hamdam istabon bo'l hamnafas,
Dunyoda umringni o'tkarma abas!

* * *

Qissa:

Bir tulki yo'l ustida chor atrofqa qarab turardi. Shu vaqtda bir it bir bo'ri bilan do'stlik yo'liga tushib, bir-birlariga dahl qilmasdan kelib qoldilar. Tulki hayratda qolib, bularning bir-birlari bilan do'st bo'lib qolganlariga nima sabab ekanini bilmoqchi bo'ldi. Darhol yonlariga kelib salom berdi. Ta'zim bajo keltirib aytdi:

— Shukur, qadimiy dushmanligingiz do'stlikka aylangan, gina-adovatni unutib ittifoqda yashay boshlagansiz, muborak bo'lsin, men juda xursand bo'ldim, lekin bu do'stlikning sababi nima? Buni bilish orzusidaman. Agar bildirsangiz juda xursand bo'lardim.

It tulkiga shunday javob berdi:

— Cho'ponning qilgan bevafoligi bizning do'stligimizga sabab bo'ldi. Kecha bu bo'ri qo'ylarga hamla qilib bir qo'yni olib ketdi. Men odatim bo'yicha bo'rining orqasidan yugurdim. Qo'yni zo'rg'a qutqarib olib, cho'ponga keltirib topshirdim. U badbaxt minnatdor bo'lish o'rnida meni urib ko'p xafa qildi. Shundan keyin, qadimgi do'stim cho'ponga dushman bo'lib, dushmanim bo'riga do'st bo'ldim. Bo'ri bilan bo'lishimizning sababi mana shudir.

Hissa:

Vafo yo'lidan zarracha tashqari qadam qo'ymaslik lozimdir. Vafosizlik qilib dilni ranjitish soyasida do'sting dushman bo'lib qolishi mum-kindir. Bevafoqlik do'stni dushman yo'liga soladi.

Bayt:

Xirad ahli og'ir so'z birla qilmas do'stni begona,
Muloyim so'z bilan begonani yaxshi do'st aylar.

* * *

Qissa:

Bir sichqon o'rmonda suvga yaqin yerda umr o'tkazardi. Suv ichida bir qurbaqa ham yashardi, ba'zan havodan foydalanish uchun suv kanorasiga chiqardi. Kunlardan bir kun odati bo'yicha suv labiga keldi, o'zini bulbul gumon qilib noxush ovoz bilan vaqirlashga kirishdi. Bir ish bilan mashg'ul bo'lib turgan sichqon qurbaqaning xunuk nag'masini eshitib, hayron bo'lib, bu ashulachining surati, aft-angorini ko'rish uchun inidan tashqariga chiqdi.

Qurbaqa sichqonni ko'rib: «Unga ashulam yoqibdi»,— deb sichqonga oshno bo'lishni havas qildi, sichqon yoniga kelib, o'z orzusini unga aytdi, sichqon ham rozi bo'ldi. Shunday qilib, har ikkisi bir-birlari bilan do'stlashdilar. Bir kun sichqon qurbaqaga aytdi:

— Do'stim, sen bilan suhbatlashish uchun suv labiga kelib, seni har qancha chaqirsam ham eshitmaysan, chaqira-chaqira darmonim quriydi, tez-tez ko'rishib turishimiz uchun bir hiyla o'ylab topish kerak,— dedi. Qurbaqa ham do'sti sichqonni chaqirish uchun ko'p qiynalganini so'zladi.

Sichqon bir uzun ipni topib olib, ipning bir uchini o'z oyog'iga, ikkinchi uchini qurbaqaning oyog'iga bog'lab, unga:

— Suv labiga kelib ipni qimirlatsam, xabardor bo'lasan, sen inim yoniga kelib ipni qimirlatsang, men xabardor bo'lib inimdan chiqib yoningga kelaman,— dedi. Har ikki do'st shu hiylani ishlatib, bir-birlari bilan ko'rishib, suhbatlashib turdilar.

Bir kun sichqon suv labiga kelib, qurbaqani chaqirmoqchi bo'lgandi, havodan bir qarg'a uchib tushib sichqonni olib qochdi. Ipning bir uchi qurbaqaning oyog'iga bog'langani uchun u ham suvdan chiqib, osilib keta berdi. Bu qiziq holni ko'rgan odamlar:

— Qaranglar, qarg'a qurbaqani ham ov qilibdi, u hech vaqt qurbaqani ovlamaydi-ku,— deb taajjublanib bir-birlariga ko'rsatardilar.

Hissa:

Har kim o'ziga munosib kishi bilan do'st bo'lishi, ulfatchilik qilishi lozimdir. Aks holda balo zanjiriga qurbaqaga o'xshab osilib qoladi.

Bayt:

Kimki boqmabdir ishin poyoniga
Hech hisobi bo'lmagay armoniga.

* * *

Qissa:

Bir tikanli daraxt bog'bonga:

— Agar meni bog'ning o'rtasiga o'tqazsang, gul va mevalarim hammaga manzur va maqbul bo'ladi,— dedi. Bog'bon tikanli daraxtning so'ziga ishonib, uni bog'ning o'rtasiga o'tqazdi, yaxshi tarbiya qildi. Tikanli daraxt tez vaqt ichida o'sib katta daraxt bo'ldi. Shoxlari har tomonga quloch otib, har bir shoxidan nayzadek tikanlar o'sib chiqdi, oldiga hech kim borolmadi.

Bog'bon yaxshi hidli gullar va mevali daraxtlar o'tkazgan edi. Tikanli daraxt ularni o'rab olib o'sishlariga, meva qilishlariga xalaqit berdi. Bog'bon tikanli daraxtni bog'ning o'rtasiga, gul va mevali

daraxtlar orasiga o'tqizgani uchun pushaymon qilib, darhol uni kesib tashladi.

Hissa:

Har kim yomonlarga har qancha yaxshilik qilsa, ulardan o'shancha yomonlik ko'radi. Yomon kishi yomonligini qilmasdan qolmaydi.

Bayt:

Yomon bo'lgan kishidan hamma qochg'ay,
Uning kirdoridan har kim so'z ochg'ay.

* * *

Qissa:

Bir bo'ri ovqat talabida har tomonga yugurardi. Xas-xashak ustida uxlab yotgan quyonna ko'rib, sevinganidan u tomonga qadam tashladi. Quyonna uning damidan va qadamining tovushidan uyg'onib qochishga harakat qildi. Bo'ri uning yo'lini to'sib qochishga imkon bermadi. Quyonna qo'rqib, titrab bo'riga yalina boshladi:

— Bilaman, vahshiy hayvonlar amiri juda ochdirlar, lekin men kichik va kuchsiz badan birla hazrat amirga bir luqmagina bo'laman, meni yeyishdan hech murod hosil bo'lmaydi. Shu yaqin orada semiz bir tulki yashaydi. Agar hazrat amir ruxsat bersalar, uni bir hiyla bilan bu yerga keltiraman. Hazrat amir uning go'shtini yeb mendan xursand bo'ladilar,—dedi. Bo'ri quyonna so'zidan zavqlanib, tulkiga intizor bo'lib o'tirdi.

O'sha yerga yaqin joyda bir makkor tulki yashardi. Quyonna uni sira ko'rolmay dilida unga gina-advovat saqlardi. Bu qulay fursatni g'animat bilib, undan o'ch olmoqchi bo'ldi. Bo'rini yaqinroq bir yerga yashirib, o'zi tulkining uyiga kirib salom berdi. Tulki ham ta'zim bajo keltirib, undan qadam ranjida qilganining sababini so'radi.

— Ko'p vaqtdan beri siz bilan suhbatlashish orzusida bo'lsam ham ishim ko'pligi sababli murodimga yeta olmadim. Karomat egasi bir eshon pirimiz bordirlar. Sizning xilvatda o'tirib toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lganingizni eshitganlar. Shu bois uyimga kelib meni sizni olib kelmoqqa yubordilar. Agar ijizat bersangiz huzuringizga kirishga mushtoqdirlar,— dedi quyonna.

Tulki quyonna bu so'zlaridan makr-hiyla naqshini o'qidi va kesak otganga tosh otish bilan jazo beray, deb quyonna xushomadlar qilib aytdi:

— Shunday aziz zot menga mehmon bo'lsalar, oyoqlarining chang-tuproqlarini ko'zimga surma qilaman, lekin tashqariga chiqib biroz kuting, uyimni supurib tozalay, keyin chaqiraman, aziz mehmon bilan birga kulbanga tashrif eting,— dedi.

Quyonna tashqariga chiqib bo'ridan suyunchi oldi. Tulki har ehtimolga qarshi o'z uyida chuqur quduq qazib, ustini xashak bilan yopib qo'ygandi, dushman kelganda, undan qochib qutulish uchun yashirin bir yo'l ham hozirlagan edi. Quyonna chiqib ketgandan keyin quduqning og'zini xashaklar bilan berkitib:

— Qani, aziz mehmonlar, qadam ranjida qilinglar,— deb qichqirdi.

Bo'ri bilan quyonna tulkining qop-qorong'i uyiga qadam qo'yishlari bilanoq quduqqa tushib ketdilar. Tulki avval tayyorlab qo'ygan yashirin yo'lidan qochib ketdi. Bo'ri: «Meni aldab, quduqqa tushirdi», deb gumon qilib quyonna ikki bo'lak qildi.

Hissa:

O'z foydasi yo'lida boshqaning ziyonini ko'zlab makr-hiyla ishlatgan kishi quyonna ahvoliga tushadi.

Bayt:

Chiqmagil makkorlikning tomiga,
Tushging albatta baloning domiga.

* * *

Hikoyat:

Hind hakimlarining masallarida mazkurdirkim, bir chumoli g'ayrat kamarini beliga bog'ladi. Uchib ketayotgan bir qush chumolini ko'rib qoldi. Chumoli zavq-shavq bilan ishga berilib, tepani yo'q qilish niyatida tepa tuprog'idan ozgina-ozgina olib, bir tomonga tashib borardi. Kush chumolining bu ishiga taajjublanib:

— Ey, hamma mavjudotning orig'i va hamma jonivorlarning kuchsizi, uddasidan chiqishing mushkul bo'lgan bir ishga uringansan, nega o'zingga muncha ma-shaqqatlarni yuklaysan?— dedi.

Chumoli qushga shunday javob berdi:

— Men o'z jinsimdan birisiga ko'ngil berib, undan visol istagandim, ma'shuqam: «G'ayrat oyog'ingni bu tepa ustiga qo'y, uni bir tomonga olib tashla, undan keyin mendan visol talab qil»,— deb shart qo'ydi. Shuning uchun mana shu ishga kirishdim, g'ayrat qilib tepani bitiraman deb umid qilaman.

Qush unga:

— Tepani yo'q qilish sening ishing emas, kuching yetmaydi. Bekordan-bekorga urinib, o'zingni mashaqqat quchog'iga otma,— dedi.

— Men g'ayrat maqomida mahkam turib, shu ishga qadam qo'ydim. Agar tepani yo'qota olsam, murodim hosil bo'ladi, yo'qota olmasam meni ayblay olmaydilar. Uzrimni qabul qilsalar kerak:

Gar murodim ilgim ichra yetgusi,

G'am bilan anduh mendan ketgusi.

G'ayratimdan bo'lmasa maqsad tamom

Unda men ma'zur bo'lg'um, vassalom.

- deb javob berdi chumoli.

Johil va nodon bilan do'stlik, ulfatchilik nihoyati falokat va halokatga yetkazadi.

* * *

Hikoyat:

Bir bog'bonning tog' yaqinida g'oyatda latofatli dilkusho bog'i bor edi. Dehqon o'sha bog'ida umr kechirardi. Bir kun zerikib bog'dan tashqariga chiqdi, tog' etaklarini tomosha qilib yurdi, shu vaqt yuksak tog'lardan quyiga tushgan bir ayiqqa uchradi. Ular bir-birlariga ulfat bo'ldilar. Ayiq o'sha dehqonning suhbatiga ko'ngil berdi, u bilan birga boqqa keldi, shirin mevalardan yeb do'stligi mustahkam bo'ldi.

Mabodo dehqon soya-salqin joyda dam olib uxlab qolsa, ayiq uning yonida o'tirib, pashshalarni qo'rirdi. Bir kun bog'bon uxlab, ayiq pashshalarni qo'rib o'tirgandi, pashshalar dehqonning yuz-ko'ziga hujum qilishdan to'xtamadilar. Bir tarafdan quvlasa, ikkinchi tomondan yopirildi. Ayiq ularning hammasini birdaniga o'ldirish fikriga tushdi. Pashshalar dehqonning yuz-ko'ziga yopirilib qo'ngan vaqtni poylab, turib, dehqonning boshiga xarsang tosh bilan bir tushirdi, dehqonning boshi majaq-majaq bo'lib ketdi. Pashshalarga ziyon yetmadi, ular uchib ketdilar.

Nodonning do'stligi ham ayiqning do'stligiga o'xshash bo'ladi. Har kim nodonni o'ziga do'st, ulfat deb hisoblasa, dehqonning holiga tushishi mumkin.

Bayt:

Al'amon, yuz al'amon nojinslardan al'amon,
Yaxshi ulfatlar bilan bo'lg'il hamisha, ey javon!

* * *

Qissa:

Bir quyon har kun bir o'tloq yerda maza qilib o'tlab yurardi. Kunlardan bir kun uning o'tlab yurganini burgut ko'rib qoldi. Yashindek uchib kelib uni changaliga oldi-yu, havoga ko'tarildi. Sho'rlik quyon burgut changalida ingrab nola qilardi. Bir chumchuq kuyonning bu qizg'onchli holini ko'rgach, uni mazax qilib:

— Ey, chopag'on quyoncham, sen juda chopib yurarding, bu chopag'onliging foyda bermadimi, nega burgut changaliga ilinding?- deb qichqirdi.

Shu paytda yana bir yirtqich qush chumchuqning tovushini eshitdi, darhol hujum qilib, uni changaliga olib havoga ko'tarildi. Chumchuqning tutilganini ko'rgan quyon ham:

— Chumchuqjon, holing qalay? Sen juda tez uchar eding, qochib qutulishga u go'zal qanotlaring yordam bermadimi? Nega tutilib qolding?— deb qichqirdi.

Hissa:

Birovning boshiga kelgan falokatdan kulib, mazax qilish yaramaydi, balki og'ir holga tushsa, unga qo'ldan kelguncha yordam berib shu og'ir holdan qutqazish kerak. Boshqaning boshiga kelgan falokatdan kulgan kishining o'zi ham biror falokatga uchrashi mumkindir.

* * *

Qissa:

Bir arslon ikki kiyik bolasini dashtda o'tlab yurganlarini va mehribon onalari ularni qo'riqlab turganini ko'rib qoldi. Darhol kiyik bo-lalarini ovlash qasdiga tushib yugurdi. Bechora ona:

— Ey hayvonlar sultoni, bu ikki norasida go'dakni ovlab yeyishdan senga nima manfaat hosil bo'ladi? Nuridiydalarimning firoqi o'tida meni kuydirma, bag'rimni kabob qilma, axir sening ham farzandlaring bor-ku, o'yla, meni farzandlarim dog'ida kuydirsang, sening ham farzandlaringga balo yetishadi, deb faryod qila boshladi. Arslon ona kiyikning nolasiga e'tibor bermay uning ikki bolasini o'ldirdi. Mehribon ona farzandlarining dog'ida har tomonga yugurib faryod etardi. Shu vaqt qora qulon yetib keldi. Ona kiyikdan alamli voqeani tinglab, u ham nola-fig'on qila boshladi. Keyin ona kiyikka tasalli berib: «Ko'p g'am yema, nobakor arslon tez kun ichida jazosini tortadi»,— deb aytdi.

Sham'i parvonani chu kuydirdi,

Tezda biryon bo'lg'usi o'z yog'iga.

Arslon kiyik bolalariga qasd qilgan fursatda bir ovchi uning ikki bolasini ovlashga kirishgan edi. Arslon kiyik bolalarini o'ldirgan chog'da ovchi uning bolalarini o'ldirib, terilarini shilib oldi. Arslon uyga qaytib, bolalarini o'lgan, terilari shilinib tuproqqa belanib yotganlari holda ko'rdi, farzandlari g'amida dod-faryod qila boshladi. Shunday qilib, qilgan yomonligining jazosini ko'rdi.

Bayt:

Istasang kim yetmagay senga balo,
Kimsaga qargiz yomonliq qilmagil.

Hissa:

Har kim o'zining kuch va quvvatiga mag'rur bo'lib, har kimga sitam qilsa, o'zining rasvo bo'lishiga yo'l ochib beradi, bu yaramas odati uni baloga giriftor qiladi.

* * *

Qissa:

Bir kir yuvuvchi ariq labida o'tirib, o'z ishiga mashg'ul bo'lardi. Bir g'ozning har kuni ariq labida yurib suv ichidagi qurt-qumursqalarni topib yeb, keyin o'z uyasiga ketganini ko'rardi. Bir kuni bir lochin paydo bo'ldi, o'zidan katta kaklikni ovlab ozroq yeb, qolganini tashlab ketdi. G'oz buni ko'rib o'z-o'ziga:

— Lochin kichik jussasi bilan katta jonivorlarni ovlasa-yu, men shunday jussa bilan past narsalarga nega qanoat qilaman? Nechun himmatimni baland tutmayman?—deb qurt-qumursqalar shikoridan kechib, kaptar va kaklik qasdida o'tirdi.

Kir yuvuvchi g'ozning qilig'ini uzoqdan ko'rib, tomosha qilib turardi. Shu vaqtda bir kaptar uchib keldi, g'oz uning ketidan quvladi. Kaptar suv labiga mayl qilib, chap berib g'ozning oldidan o'tib ketdi. G'oz keyin qolib suv labiga yiqildi. Oyog'i loyga botib qoldi. Har qancha urinsa ham, yana battarroq botdi. Kir yuvuvchi kelib uni ushlab olib uyiga qaytdi. Yo'lda uning bir do'sti yo'liqib:

— Do'stim, nimani olib kelayotibsan?—deb so'ragan edi, kir yuvuvchi:

— Qo'limdagimi? Lochin ishini qilmoqchi bo'lib o'z hayotini barbod qilgan g'ozni olib kelayotirman,— deb javob berdi.

Har kim o'z hunari bilan mashg'ul bo'lib, o'zi bilmagan hunarga kirishmasligi kerak, o'z kasb-hunarini tashlab, nomunosib ishga qadam qo'ysa, uning boshiga g'ozning kuni keladi.

Bayt:

Chiqarmagil og'izdan qilmas ishni,
Qilurman dema qo'ldan kelmas ishni.

* * *

Qissa:

Kunlardan bnr kuni bir mutakabbir o'rgimchak ipak qurtiga:

— Men senga juda achinaman, bir ozgina ipak uchun shoshmasdan ishlab ko'p vaqt sarf etasan. Mana, menga qara, tez-tez ishlab ozgina vaqt ichida bu devorning boshidan oyog'igacha to'r o'rab bitirdim. Menga o'xshab shoshib-pishib to'r o'rasang bo'lmaydimi?— dedi. Ipak qurti unga:

— To'g'ri, ishda sur'at, tezlik kerak, lekin sen singari apil-tapil ishlashdan foyda chiqmaydi, shuning uchun to'ring hech qimmatga ega emas, mening to'rim esa juda qimmatli to'r,— deb javob berdi.

Hissa:

Shoshma-shosharlik bilan ishlashdan hech foyda hosil bo'lmaydi. Ishning soniga emas, sifatiga diqqat qilish lozim. «Oz ishla, soz ishla» deb bekor aytmaganlar.

Bayt:

Shoshqaloqlik niholin o'tkaysang,

Bergusi mevai pushaymonlik.

* * *

Qissa:

Bir ari kulfat va mashaqqatlar bilan bir donni tashib ketayotgan chumolini ko'rib unga aytdi:

— Ey chumoli, nega buncha ranju alamni o'z ustingga yuklading, nega buncha mashaqqatni ixtiyor qilding? Kel, mening yeyish-ichishimga bir qara, sen ham undan bahra ol. Men xohlagan yerimga qo'naman, xohlagan ovqatimni yeyman, sen bo'lsa, bitta don uchun buncha mashaqqat chekasan,— dedi-da, uchib borib bir qassobning sotib turgan go'shti ustiga qo'ndi. Qassob pichoq bilan bir urgan edi, ikki nimta bo'lib yerga tushdi. Chumoli darrov kelib uning oyog'idan tishlab, uyasiga olib keta boshladi. Ari chumolidan:

— Meni qaerga olib borayotibsan?—deb so'ragan edi, chumoli:

— Hirs, ochko'zlik balosiga muftalo bo'lib, joyini bilib o'tirmaganning holi mana shunday bo'ladi!—deb javob berdi.

* * *

Qissa:

Bir bola chigirtka tutib o'ynab yurgandi, U yerda bir chayon yotgan edi. Bola uni chigirtka gumon qilib olmoqchi bo'ldi-yu, birdan diqqat bilan qarab chayon ekanini bildi, uni olishdan qo'l tortdi, Chayon unga:

— Agar meni qo'lingga olsang edi, bu dunyoda qo'lingga hech narsa ololmas eding deb gumon etaman,— dedi.

Hissa:

Har kim bir ish qilmoqchi bo'lsa, avval xo'p o'ylab, keyin u ishga kirishmog'i kerak, shunday qilsa ko'p foyda ko'radi.

* * *

Hikoyat:

Tulkiga aytdilar:

— Nega och yuribsan? Arslonning yoniga bor, hamma jonivorlar uning yeb qoldirgan ovqatidan foydalanadi. Sen ham uning yoniga borsang, uning ovqatidan yeb to'yib yurasan.

Tulki ularga:

— Arslon - qo'rs, johil, badfe'l bir hayvon. Bir kuni meni ham yeb, qolgan etimni boshqa jonivorlarga berishi mumkin. Mana shundan qo'rqib, uning yoniga yaqinlashishni aslo istamayman,— dedi.

Bayt:

Fe'li bad odamni nosoz aylagay.

Do'stni dushmanlar sariga undagay.

* * *

Qissa:

Bir kun ho'kizning boshiga bir pashsha qo'nib unga:

— Agar mening o'tirganim senga og'irlik qilgan bo'lsa, ayt, uchib ketaman,—dedi. Ho'kiz unga:

— Boshimga qo'nib o'tirganingdan xabarim bo'lmadi, uchib ketsang ham xabarsiz qolaman, sening og'irliging nima bo'lardi?—dedi.

Hissa:

Ba'zi odamlar gerdayib, o'zlarini katta, e'tiborli odam hisoblab yuradilar, hech kimni ko'zga ilmaydilar, holbuki, boshqalar ularni bir pulga ham olmaydilar, e'tibor bermaydilar.

Hikoyat:

Bir chumoli o'zidan o'n marta katta chigirtkani tortib ketardi. Odamlar taajjub qilib:

— Qarang, bu notavon, kuchsiz chumoli o'zidan o'n marta katta chigirtkani tishlab tortib ketayapti, -deb bir-birlariga ko'rsatdilar. Chumoli kulib aytdi:

— G'ayratli, himmatli mard kishilar oldida og'ir narsalar ham yengil bo'ladi, kuch-quvvatning bunga dahli yo'q.

HIKMATLAR

Kengashish aqlarning qo'shilishi demakdir. Aqli odamlar yig'ilib bir ishni boshlamoqchi bo'lsalar, u ish haqida maslahatlashib yaxshi fikr yurgizadilar va oqibatini o'ylaydilar.

* * *

Fahm-idrokli, ziyrak odamlar fikr oynasiga oqillar ishorati va nasihatleri bilan sayqal beradilar, hamma vaqt fahm-idrok va tadbir tomoniga qaraydilar, hovliqish, shoshqaloqlikdan qochadilar. Natijada iqbol va davlat eshigi ularga ochiladi, saodat gavharlari boshlariga sochiladi.

* * *

Odanning eng baxtli vaqti — boshqalarga ezgulik qilgan onlaridir.

* * *

O'zingizdan oldin kelgan odamlardan ibrat oling, keyin kelganlarga ibrat bo'ling.

Bayt:

Yaxshilarning suhbatini qilg'il talab,

Boadab bo'l, boadab bo'l, boadab.

* * *

G'aflet va g'ofillik—aldanish, idroksizlik oqibatidir, g'aflet aqli odamlar qoshida yaramas sifatlardan biri sanaladi.

* * *

Nafsning davosi — ochko'zlikni tark qilishdir, harislikka yo'l qo'ymaslikdir.

* * *

Qilingan yaxshilikning ofati—«yaxshilik qildim» deb maqtanib yurishdir.

* * *

O'qish bilan tushunish bir xil emas. Tushunmasdan o'qigan kishi o'qishdan talab etilgan maqsadga xizmat etmagan kishidir.

* * *

Tentaklikning eng zararlisi vaqtni zoe etishdir.

* * *

Ertasi kun qayg'uga sabab bo'ladigan bugungi shodlikning ma'nosi yo'q.

* * *

O'zlariga keraksiz narsalarni oluvchilar keyin kerakli narsalarini sotishga majbur bo'ladilar.

* * *

Mehnatni sevmagan yalqov kishi har turli nomaqbul ishlardan tortinmaydi.
Idishning chiroyliligida hikmat yo'q, gap uning ichidagi narsasidadir.

* * *

Baxtli bo'lishning chorasi mehnatni sevish va rohatni mehnatda ko'rishdir.

Bayt:

Er kishi mehnat bilan izzat topar,
Qancha aybi bor esa mehnat yopar.

* * *

Ko'nglida gina saqlab yurgan kishi hech kimga maqbul bo'lmaydi.

* * *

Ko'p kitob yig'ish va ko'p do'st orttirishda ma'no yo'q, gap kitob va do'stni tanlashdadir.

* * *

O'zini olim, fozilman deb maqtanish, shu bilan g'ururlanish jaholatning bir ko'rinishidir.

* * *

Yaxshilik qo'lingdan kelmasa yomonlik qilishdan saqlan.

* * *

Qog'ozga yozilib qolgan yaxshi nom tamom bo'lmaydigan umrdir.

* * *

O'ziga dushman bo'lgan nodon, johilning boshqalarga do'st bo'lishi ehtimoldan uzoqdir.

* * *

O'z darajangga munosib o'rinni bilib o'tirsang bu o'rindan seni hech kim qo'zg'atolmaydi.

* * *

Mo'tadil bo'lmagan farosat doim ilgari ketadigan soatga o'xshaydi.
Qalbingning rohatda bo'lishini istasang, pok va xolis niyatli bo'l.

* * *

Yalqovlik muhtojlik eshigidir.

* * *

Jafo chekmagan odam safo qadrini bilmaydi.

* * *

Bilmaslik ayb emas, bilishni istamaslik aybdir.

* * *

Turmushing yaxshi o'tib farovonlik bilan yashashni istasang, isrofgarchilikka yo'l qo'yma, bundan hazar qil.

* * *

Baxtsizlikning belgisi nodonlikdir.

* * *

Insonga inson nomini bergan narsa fikrdir.

Bayt:

Kishi dardiga kim hamdard emasdir,

Kishi nazdida ul mard emasdir.

* * *

Ertaga qolmasa bugungi ishi,
Bu dunyoda g'olib yashar shul kishi.

* * *

Mehnatni sevish, g'ayrat va matonat bilan ishlashning uchta shirin mevasi bor: tan salomatligi, ko'ngil rohati, zehning ortishi.

* * *

Mehnatni sevmagan odam har bir buzuqlikni qilishga tayyordir.

* * *

Hasad — yurakning zanglanishi, qaysarlik — mag'lubiyat sababchisidir.

* * *

Bir-biridan norozi bo'lgan ikki kishini kelishtirish uchungina aytilgan yolg'on so'z ular orasiga sovuqlik tushirish uchun aytilgan rost, to'g'ri so'zdan ko'ra xayrlidir.

* * *

Vijdon yaxshilikni yomonlikdan ajratadigan, yaxshilikka yo'naltiradigan kuchli quvvatdir.

* * *

Dildagi adovat temirdagi zangga o'xshaydi, zang temirni yegani kabi adovat qalbni kemiradi.

* * *

Insonning birinchi fazilati boshqalarning huquqiga, sharaf, nomus va orzulariga hurmat va rioyat etishdir.

* * *

Bu dunyoda har bir narsa o'zgaradi, ammo fazilat qonunlari sira ham o'zgarmaydi.

Adabning yuqori bosqichi go'zal xulqdir.

So'zing to'g'ri bo'lsa ham johil, nodonlarga sukut bilan qarshi turish hikmatga muvofiqdir.... «Sukut nodonga javobdir», dsb bejiz aytmaganlar.

* * *

Insonning eng zo'r yordamchisi o'zining aqlidir.

Hayotda go'zallik, quvvat va saodatning manbai soddalikdir.

Sukut — salomatlikni, yaxshilik — izzat va obro'ni, saxiylik — ulug'likni keltiradi.

Bayt:

Molu mulking martabangdir beqaror,

Yaxshilik qilgilki qolsin yodigor.

* * *

O'zing himmatli bo'l, ota-bobong himmatini so'zlab, mag'rurlanma. O'ziga dushman bo'lgan johilning boshqalarga do'st bo'lishi mahol.

Bayt:

Rizq topmoqda chumolidek o'zingni ishchan bil,

Pashshadek xonish qilib har sufradan quvlanmag'il.

* * *

Yosh yigit ikki quvvatning - aql va nafsning ta'siri ostida bo'ladi. Aql ta'siri g'olib bo'lsa yigit har turli qiyinchiliklarni yengib chiqadi, rohat va farog'atga erishadi. Nafs ta'siri kuchli bo'lsa yigit falokat va halokatga duch keladi.

* * *

Haqiqiy olim o'zining ilmi bilan maqtanmaydi, chunki u o'zidan ham zo'r olim va fozil borligini biladi.

* * *

Keksalarning tanlari kuchsizlanadi-yu, ammo ularning ko'ngillari yana ham uzoq umr ko'rishda, molu dunyoni sevishda yoshlardan ko'ra kuchliroq bo'ladi.

* * *

O'ziga sharaf va izzat tilagan kishi boshqalarga haqorat ko'zi bilai qaramaydi, mutakabbir va mag'rur bo'lmaydi.

* * *

Oyog'ingiz yugursa maqsadingizga yetkizadi, tilingiz yugursa boshingizga falokat keltiradi.

* * *

Donishmandlarning tajribadan o'tkazgan to'rt hikmati bor:

1. Quvvat va toqatingiz yetmagan ishga kirishib o'zingizga zahmat va mashaqqat orttirmang.
2. O'zingizga va boshqalarga manfaat yetkizmaydigan ish bilan mashg'ul bo'lib umringizni zoe o'tkazmang.
3. Ikki yuzli, munofiqlarning so'zlariga aldanmang.
4. Molu dunyongiz va martabangiz bilan g'ururlanmang.

* * *

Xalqning muhabbatini molu dunyongiz bilan emas, odobu xushmuomalangiz bilan qozonasiz.

Qahr-g'azabini yenggan kishi kelgusi istirohatini ta'min etadi.

Haqiqatga, yaxshilikka va go'zallikka muhabbat ijtimoiy vazifamizdir.

Odamning eng shirin, lazzatli va halol taomi o'z mehnati, qo'l kuchi bilan topgan rizqidir.

Inson qo'lga kiritgan o'ljalaridan eng xayrlisi samimiy do'stlikdir.

Do'st o'z do'stini ziyorat qilishi ko'p illatlarga davodir.

Hamma vatandoshlarning bir-birlari bilan do'stona munosabatlari vatanning taraqqiyotiga sababchi bo'ladi.

* * *

Uch narsa do'stlikni mustahkamlaydi: do'stlarning bir-birlarini ziyorat qilib turishlari, samimiy suhbatlashishlari va birgalashib sayru sayohat qilishlari.

Baynalmilal tarbiya millatlar orasiga do'stlik urug'ini sochadi, vatandoshlarning bir-birlariga bo'lgan mehr-muhabbatlarini oshiradi.

* * *

Jamiyat buyurgan bir ishni to'la-to'kis bajarishga va'da berdingizmi, albatta bajaring.

* * *

Insonning odobli bo'lishi oltinga ega bo'lishidan ko'ra xayrlidir.

* * *

Yomon kishidan ozor topgan kishi uch holatning birida bo'ladi:

1. Yomonlik qilgan kishiga yaxshilik qiladi, bu esa pok qalbli, olijanob odamlar ishidir.
2. Ozor bergan kishiga yaxshilik qilmasa ham, unga yomonlik sog'inmaydi, bu rahmdil yaxshi odamlar ishi.
3. Yomonlik qilgan kishiga yomonlik qiladi, bu yaramas odamlar qilmishidir.

* * *

Qo'shning shod bo'lsa, sen ham shod bo'l, g'amgin bo'lsa — g'amgin bo'l.

* * *

Ibodatlarning eng maqbuli odamlarga yaxshilik qilishdir.

* * *

Sevmak bir saodat, dushmanlik bir azobdir.

* * *

Oliy qalb egasi bo'lmagan odam dunyo rohatini ham, mashaqqatini ham ko'tara olmaydi.

* * *

Hayot lazzati va barakati ezgulikni kasb qilganlargagina ma'lum.

* * *

Odam nomusi va izzat-nafsiga to'qinadigan muomalada bo'lmaslik lozim. Alisher Navoiy aytadi:
Kimki falak sori otar toshini,
Tosh ila ozurda etur boshini!

* * *

Kular yuzli, shirin so'zli bo'lish bir ehsondir.

* * *

Hikmat — pul, mol topishda emas, uni tuta bilishdadir.

* * *

Insonning eng go'zal, eng to'g'ri va eng jiddiy me'yorlari hayo va odobidir.

* * *

Boshqa odamlarning sirini senga aytguvchidan saqlan, chunki u sening siringni ham boshqalarga aytib beradi.

* * *

Molu dunyo ko'pligi boylik emas, ko'ngil to'qligi boylikdir.

* * *

Xulq-atvori buzuk odamdan hatto o'z oilasi ham bezadi.

* * *

Eng zoe ketgan vaqt qayg'urish onlaridir.
Axloq go'zalligi dongdor nasl-nasabga ega bo'lishdan yuqori turadi.

* * *

Ta'makor odamning yuziga izzat va xurmat, saodat eshiklari berk.

* * *

Mashaqqatsiz kelgan rohat, tuzsiz oshga o'xshaydi.

* * *

Ikki ish qo'yimas bani odamda dahr ichra majol,
Bir taassuf o'tgan ishga, bir dag'i amri mahol.

* * *

Odam ersang ko'p taassuf yema o'tgan ish uchun,
Demagil ortiqcha so'zni, chekmagil undan malol.

* * *

Hammadan ko'ra ko'proq o'z do'stlaringning keltiradigan zararlaridan qo'rq, chunki ular sening kuchsiz nuqtalaringni biladilar.

* * *

Maqsad va marom insonning eng buyuk quvvatidir.

* * *

To'g'rilik — odamdan bergan so'zida turishini talab qiladi.

Bayt:

Ahding beliga urgil albat vafodan qo'l,
Jaxd aylagil zinhor ahding uza mahkam bo'l.

* * *

Beminnat qilingan ezgulik eng maqbul va go'zal ezgulikdir.

* * *

Qaysi so'z gar sodir o'lsa bemahal,
Yetgay undan obro' sha'ningga xalal.

* * *

Fazilat bizlarni saodatga yetkazuvchi birdan bir vosita.

* * *

Vijdon yaxshilikni yomonlikdan ajratuvchi qozidir.

* * *

Umid jasoratli odamlarda bo'ladi.

* * *

Yomonlik qilgan kishidan o'ch olish qo'ldan kelsa ham, uning qilgan yomonligini kechirish ezgu xulqlarning ko'rkamrog'idir.

* * *

Baxt ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan ushlab bilinadigan narsa emas, faqat atrofingdagilarga qarab o'z baxt-saodatingni ko'ra olasan.

* * *

Bo'lmagil hargiz yomonning o'rtog'i,
Yo'q esa tushgay boshingga g'am tog'i.

* * *

Ilm muloyimlik bilan kamolatga erishadi.

* * *

Insonning salomatligi o'n narsa bilan bo'lsa, to'qqizi sukut etishda.

Bayt:

Ko'nglingga yomon so'z yetishgan chog'da,
Xomush bo'l, nega kim qolmaysan dog'da.

* * *

Bir oqil kishining so'zlari yomonlar orasida inobatga olinmasa, taajjublanma, chunki tanburning ovozi karnay ovozi g'alabasi bilan eshitilmay-di, mushku anbar hidi sarimsoq hididan ojiz qoladi.

* * *

Nomus — insonning eng zo'r boyligi.

* * *

Saxovat ulug'lik keltiradi.

Bayt:

Saxiylikni oqil aylar ixtiyor,
Saxovatdan ul bo'lgusi baxtiyor.

* * *

Alisher Navoiy aytadi:

Bu gulshan ichraki yo'qtur baqo guliga sabot,
Ajab saodat erur chiqsa yaxshilik bila ot.

* * *

Zaxiriddin Muhammad Bobur aytadi:

Hulqungni rost qilg'il har sorig'aki borsang,
Ahsanta der bori el gar yaxshi ot chiqarsang.

IZOHLAR

Abbosiya Sulolasi — Abu Muslim qo'zg'oloni tufayli vujudga kelgan arab xalifalari sulolasi. Dastlabki poytaxti Kufa bo'lgan, so'ngra Bag'dodga ko'chirilgan. Abbosiylar hukmronligining dastlabki davrida ilm-fan ravnaq topib, tabiiy fanlarga oid asarlar yunon tilidan arab tiliga tarjima qilinadi. Ayniqsa, Horun ar-Rashid (786—809) va uning o'g'li Ma'mun (813—833) zamoni Abbosiylar davrining gullagan davriga to'g'ri keladi

Abdulla Avloniy (1878—1934)—o'zbek olimi, shoir, dramaturg va jamoat arbobi, prof. (1930). U to'quvchi oilasida tug'ilgan. Abdulla Avloniy Hijron, Nabil, Indamas, Shuhrat kabi taxalluslar bilan tanqidiy, ilmiy maqolalar va she'rlar yozgan.

Abul Alo al-Maoriy (973—1057)— ulug' arab shoiri va mutafakkiri. Uning ijodiyoti Yaqin Sharq xalqlari ijtimoiy-siyosiy fikrining rivojlanishiga juda katta ta'sir etdi

Abulqosim Firdavsiy — mashhur «Shohnoma» epik asarining muallifi 934—936 yillar orasida Tusning bir qishlog'ida tug'ilgan. Firdavsiy 40 yoshga qadar ilm tahsili bilan shug'ullanib, shundan so'ng «Shohnoma»ni 30 yil davomida yozib tamomlagan. Uning hajmi yuz ming misradan ortiqdir. Firdavsiy Tus shahrida 1020—1026 yillar orasida vafot etgan

Abu Mansur as-Saolibiy (961 —1038) nishopurlik yirik olim va adib. Saolibiyning hayoti qisman Xorazmda va Buxoro shahrida o'tgan. Asarlarida O'rta Osiyo hayotini ham aks ettirgan. Uning «Yatimat ad-dahr fimahosin ahl al-asr» («Asr ahlining fozillari haqida zamonasining durdonasi») nomli tazkirasi yagona manba' vazifasini o'tab kelmoqda. Bu asar I. Abdullaev tomonidan nashr etilgan.

Abunuvos (762—815)—arabnavis shoir. Yoshligi Basrada o'tgan. Uning she'rlarida dinga qarshi yozilgan misralar bor. Uning 12 ming baytdan iborat devoni Misr va Bayrutda nashr etilgan.

Alisher Navoiy (1441—1501)—o'zbek xalqining ulug' shoiri va mutafakkiri, buyuk olim va davlat arbobi, jahon adabiyotining mislsiz siymolaridan biri.

Anushervon — eramizning VI asrida Eronda sosoniylar davlati tarixiga kiritilgan «Adolat sohibi» faxriy unvoniga sazovor bo'lgan shoh (531—579). Bu unvon Anushervonga boshqa podsholarga qaraganda adolatparvar, xalqparvar va boshqa insoniy fazilatlar bilan ajralganligi uchun emas, balki Mazdak rahbarligidagi qo'zg'olonni dahshat va qonli ravishda bostirganligi uchun somoniy Eroni siyosiy hayotida muhim mavqe'ga ega bo'lgan zardushtiy ruhoniylar tomonidan berilgan. Lekin Anushervonning bir tomondan ilm, fan, adabiyot va madaniyat taraqqiyoti homiysi bo'lganligi tufayli, uning bu sohadagi ijobiy fazilatlar xalq og'zaki ijodida turli qahramon obrazlari orqali e'zozlanib kelingan. Adabiyotlardan uning farmoni bilan yunon va hind tillaridan tabiiy fanlarga doir ilmiy va badiiy ijodga oid hikmatomuz tarbiyaviy ahamiyatga molik asarlar tarjima qilinganligi ma'lum

Arastu (Aristotel, mil. av. 384—322)— qadimgi yunon falsafasi va fani taraqqiyotida yangi davr yaratgan buyuk mutafakkir.

Aflotun (Platon, mil. av. 427—347)— qadimgi yunon idealist faylasufi, ob'ektiv idealizm asoschisi.

Batlimus (Ptolomey Klavdiy, taxm. 170 yilda vafot etgan)—qadimgi yunon olimi. U «Almagest» va «Surat ul-arz» nomli mashhur asarlar muallifi.

Bahlul — hozirjavobligi bilan nom chiqargan qalandar.

Bahrom Go'r — sosoniylar Eroni sulolasidan podshoh Varaxran V (421—438). Nizomiy, Navoiy hamda boshqa klassik shoirlar asarlarining bosh qahramonlaridan.

Botu (taxallusi)—Mahmud Hodiev (1904—1940)—o'zbek shoiri, jurnalisti va jamoat arbobi.

Buzurjmehr — V asr oxiri va VI asr boshlarida yashagan qadimgi Eron donishmandi, Shoh Xusrav-1—Anushervonning vaziri. «Zafarnoma»ning muallifi.

Buqrot (Gippokrat, mil. av. 460—375)— qadimgi yunon tabibi, ilmiy meditsinaning

asoschilaridan biri. Meditsinadan ma'lumotni otasi Geraklitdan olgan. Gippokratni «meditsinaning otasi» deb atashadi.

Dovud — mil. av. 10—asrda Isroil va Iudeyani birlashtirib, yagona yahudiy davlati tuzgan podsho. Dovud va undan keyin hukmronlik qilgan o'g'li Sulaymon tarixiy shaxslardir. Keyinchalik rivoyatlarda payg'ambar deb e'tiqod qilinadi.

Jaloliddin Rumiy (1207—1273)—O'rta Osiyolik buyuk shoir, olim. Fors, arab, turkiy tillarda ijod qilgan. Uning «Masnaviy Rumiy» asari Alisher Navoiy tili bilan aytganda, «qoyili masnaviy ma'naviy, g'avosi bahri yaqin»ligi bilan ajralib turadi.

Jolinus (Galen Klazdiy, taxminan 131—201)—qadimgi rim vrachi, tabiatshunosi, antik meditsinaning buyuk namoyandalaridan. Sharqda Jolinus hakim nomi bilan shuhrat qozongan.

Jomiy (1414—1492)—fors-tojik adabiyotining yirik vakili. Navoiyning yaqin do'sti va ulug' ustozidir. Ikkovlari bir davrda bir shaharda yashab, birlikda, bamaslahat ijod qilganlar.

Jomosib — afsonaviy eron donishmandi va astrologi, «Jomosipnoma» asari unga nisbat beriladi. Go'yo u bu asarida kelajakdagi voqealarni oddindan ko'ra bilgan emish.

Zahiriddin Muhammad Bobur — o'zbek adabiyotining yirik vakili. (1433—1530). Hindistondagi Boburiylar sulolasiga asos solgan davlat arbobi. Uni butun jahonga tanitgan «Boburnoma» va boshqa ilmiy asarlar avtoridir.

Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy, mil. av. 356—323)— buyuk sarkarda. Bolqon yarim orolidagi kuchli quldorlik monarxi — Makedoniyaning podshosi.

Luqmon — sharqda Luqmoni hakim nomi bilan mashhur bo'lgan donishmand. Ayrim olimlar uning hayoti va ijodini miloddan avval VI asrda yashagan yunon masalchisi Ezop bilan bog'laydilar.

Ma'mun Xalifa — IX asrda Bag'dodda hukmronlik qilgan arab xalifalaridan Horun ar-Rashidning o'g'li. Buning davrida arab madaniyati ancha yuksalgan.

Mashrab Boborahim (1657—1711)—o'zbek shoiri va mutafakkiri. Mashrabning hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar shoir vafotidan keyin yarim haqiqat, yarim afsonadan iborat manoqib va qissa shaklidagi «Devonai Mashrab» kitobi orqali bizga yetib kelgan. Mazkur kitob shoir haqidagi zng muhim manba' hisoblanadi.

Mutavakkil — Abbosiy xalifalaridan (861—862). Mustansir ibn Mutavakkil otasini o'ldirib taxtni egallagan, lekin olti oydan keyin o'zi ham o'lgan.

Mutanabbiy (915—965)—mashhur qasidanavis arab shoiri Abu at-Tayyib.

Muhammad Voris (tug'ilgan va o'lgan yili noma'lum)—tarixchi olim va adib. Avrangzeb saltanati davrida yashagan. Fors tilida «Shoh Jahonnoma» va «Zubdat ul-hikoyot» nomli asarlar yozgan.

Muhammad ibn Ahmad (IX asr)— astronom. 865—866 yillarda Samarqandda astronomik kuzatishlar olib borgan.

Nasiriddin Tusiy — mashhur faylasuf, astronom va ilohiyot olimi (1273 yili vafot etgan).

Nizomiy Ganjaviy (1141 —1209)—ulug' ozarbayjon shoiri, asarlarini fors tilida ijod etgan. Sharqning ulug' shoirlari qatoridan joy olgan. «Xamsachilikni birinchi bo'lib boshlab bergan. Uning gumanistik g'oyalari undan keyingi ko'p shoirlar ijodida davom ettiriladi.

Sabuktakin Abu Mansur Nosiriddin (tug'ilgan yili noma'lum —997)— G'aznaviylar sulolasi asoschisi, Mahmud G'aznaviyning otasi.

Sa'diy — klassik fors-tojik shoiri va faylasufi. O'zining «Guliston» va «Bo'ston» nomli asarlari bilan butun dunyoda shuhrat qozongan. Shu bilan birga lirik g'azalnavislikda ham ustozdir. 1208 yili tug'ilib, taxminan 1292 yili vafot etgan.

Sulton Mahmud G'aznaviy — Xuroson, hozirgi Afg'oniston va Hindistonning shimoliy qismida hukmronlik qilgan g'aznaviylar (977—1186) sulolasidan uchinchi hukmdor (998—1030).

Suqrot (Sokrat, mil. av. 470 (469)—399)— qadimgi yunon filosofi Sofistlarga qarshi kurashishni va yoshlarni tarbiyalashni targ'ib qilgan.

Umaviya Sulolasi — Abubakr, Umar, Usmon va Alidan keyin arab xalifaligini idora qilgan sulola (661—750).

Umar — umaviya sulolasining xalifalaridan.

Fariduddin Attor — «Ilohiynoma», «Asrornoma», «Bulbulnoma», «Mantiq ut-tayr», «Tazkirat ul-avliyo» kabi asarlari bilan mashhur bo'lgan mutasavvuf shoir (1229 yil atrofida vafot etgan)

Shayx Shibliy Nu'moniy (1857—1914)—hind ma'rifatparvar olimi. U o'rta asr diniy falsafasi ayrim namoyandalarning dunyoqarashini tahlil qilib, bir qancha falsafiy asarlar («Al Ma'mun», «Ilm ul-Kalom», «Al-G'azzoliy», «Xatlar va maqolalar» to'plami va b.) yaratgan.

Yusuf Xos Hojib (taxm. 1019-21 —vafot etgan yili noma'lum)—turkiyo'g'y adib, olim va mutafakkir. «Qutadg'u bilig» falsafiy-didaktik dostonining muallifi.

Hajjoj Ibn Yusuf — arab lashkarboshilaridan, Iroq hokimi, 661—714 yillarda yashagan. Fors adabiyotida u zolim obrazida namoyon bo'ladi. Ammo shu bilan birga u fasohatli so'z qadriga yetgan.

Horun ar-Rashid (786—809)—arab xalifasi. Uning davrida hind, eron, grek tillaridan meditsina, matematika, astronomiya, mantiq va boshqa fanlarga oid kitoblar tarjima qilingan.

Hofiz Sheroziy — atoqli fors-tojik shoiri, 1320—1325 yillar orasida tug'ilib 1389 yili vafot etgan.

Huvaydo — o'zbek adabiyotining vakili. Asl nomi Xo'janazar G'oyibnazar o'g'lidir. U Farg'ona vodiysidagi Chimyonda dunyoga kelgan. 1780 yilda vafot etgan. Huvaydo dunyoqarashi ko'p jihatdan juda murakkab va ziddiyatlidir.

Husayn voiz Koshifiy (1504 yilda vafot etgan)—mashhur shoir va olim Sulton Husayn Boyqaro davrida Hirotda voizlik qilgan. «Dah majlis», «Axloqi muhsiniy», «Mahzanul insho» kabi asarlari mavjud.

Hushang — Siyomak o'g'li, Qayumarsning nabirasi va taxt vorisi. Pishdodiylar sulolasiga asos solgan podsho. Devlar bilan kurashib, adolat o'rnata boshlagan, olovni kashf etib, temirchilik hunarini boshlab bergan, 40 yil podsholik qilgan.